

वृषसारसंग्रहः

[प्रथमो ऽध्यायः]

[स्तुतिः]

अनादिमध्यान्तमनन्तपारं
सुसूक्ष्ममव्यक्तजगत्सुसारम् ।
हरीन्द्रब्रह्मादिभिरासमग्रं
प्रणम्य वक्ष्ये वृषसारसंग्रहम् ॥ १ : १ ॥

1a cf. ŚDhU 10.6 : आदिमध्यान्तनिर्मुक्तः स्वभावविमलः प्रभुः । सर्वज्ञः परिपूर्णश्च शिवो ज्ञेयः
शिवागमे ॥

Witnesses used for this chapter : C₉₄ ff. 193v–195v, C₄₅ ff. 201v–203v, C₀₂ ff. 267r–270r, K₈₂ ff. 1v–3v, K₁₀ exp. 44, 43 lower and then upper leaf (1.62cd–2.22 are missing), K₇ ff. 209v–211v, K₃ ff. 227v–229v (collated only up to 1.15ab), P₅₇ ff. 212v–213v (after which there is a lacuna), M ff. 1r–3v, K₇₇ ff. 1v–4r (collated only up to 1.16), K₇₆ ff. 210v–212v, K₄₁ ff. 204r–206r, K₁₀₇ ff. 206r–209r (collated only up to 1.15), E pp. 580–585 ; C_Σ = C₉₄ + C₄₅ + C₀₂

1a अन्तमनन्तं] Σ, अन्तमन्तं C₄₅^{ac} • पारं] C_Σ K₇ P₅₇ MK₇₆ K₄₁ K₁₀₇ E, पारं
K₈₂ K₁₀ K₃ K₇₇ 1b सुसूक्ष्मं] Σ, शुसुक्ष्मं C₀₂ • व्यक्तं] Σ, व्यं K₇₇ •
जगत्सुसारम्] C₉₄ C₄₅ K₈₂ K₇ P₅₇ MK₇₇ K₇₆ K₄₁ K₁₀₇ E, जगत्सुसारं C₀₂, जगत्सुसारं
K₁₀, जगत्सुसारम् K₃ 1c हरीं] Σ, हरीं K₇₇ • भिरासमग्रं] Σ, भिर्यत्समग्रं
M (unmetr.), भिरासमग्रं K₁₀₇ 1d वृषं] Σ, वृषो C₉₄^{ac}

वृषसारसंग्रहे

[जनमेजयवैशम्पायनसंवादः]

शतसाहस्रिकं ग्रन्थं सहस्राध्यायमुत्तमम् ।
 पर्व चास्य शतं पूर्णं श्रुत्वा भारतसंहिताम् ॥ १:२ ॥
 अतुष्टः पुनः पप्रच्छ वैशम्पायनमेव हि ।
 जनमेजयेन यत्पूर्वं तच्छृणु त्वमतन्द्रितम् ॥ १:३ ॥
 जनमेजय उवाच ।
 भगवन्सर्वधर्मज्ञ सर्वशास्त्रविशारद ।

2c cf. MBh 1.2.70ab : एतत्पर्वशतं पूर्णं व्यासेनोक्तं महात्मना 4ab = MBh 13.112.9ab

(2a) ०स्त्रिकं] Σ, ०स्त्रिकं K₄₁ • ग्रन्थं] Σ, ग्रंथ K₇₇ (2b) सहस्राध्यायमु०] Σ,
 सहस्राध्यायमु० C₀₂, सहस्राध्यायमु० E (2c) पर्व चास्य] C₉₄K₈₂K₁₀K₇P₅₇M^{pc}K₇₆,
 पर्वचास्य C₄₅, पर्वमस्य C₀₂K₃M^{ac}K₄₁K₁₀₇E, पूर्व चास्य K₇₇ • शतं पूर्णं] Σ, त C₀₂,
 शतं पूर्णं K₇₇ (2d) श्रुत्वा] Σ, श्रद्धा C₄₅ • भारतसंहिताम्] C₉₄C₄₅K₈₂K₁₀K₇M
 K₇₇, भारतसंहिता C₀₂, भारतसंहितं K₃P₅₇K₇₆, नारदसंहिताम् K₄₁K₁₀₇E (3a) अतुष्टः
 पुनः पप्रच्छ] em., अतुष्टः पुनः पप्रच्छ C₉₄, अतुष्टः पुनः पप्रच्छ C₄₅K₈₂K₁₀K₇P₅₇K₇₆
 (unmetr.), अतुष्टः पुनःपप्रच्छे C₀₂, अतुष्टः पुनः पप्रच्छ K₃, अतुष्टः पुनः पप्रच्छ M, पप्रच्छ
 पुनःपप्रच्छे K₇₇, अतुष्टः पुनः पप्रच्छ K₄₁, अतुष्टः पुनः पप्रच्छ K₁₀₇, अतुष्टः पुनः पप्रच्छ E
 (3b) वैशम्पायन०] Σ, वेसम्पायन० C₀₂ (3c) जनमेजयेन यत्पूर्वं] C₉₄C₄₅K₇K₃
 P₅₇K₇₆K₄₁K₁₀₇E, जनमेजयेन यत्पूर्वं C₉₄, जन्मेजयेन यत्पूर्वं C₀₂, जनमेजयेन यत्पूर्वं K₈₂,
 जनमेजयेन यत्पूर्वं K₁₀, जनमेजयेन यत्पूर्वं P₅₇, जन्मेजयेन यत्पूर्वं M, जन्मेजयेन यत्पूर्वं
 K₇₇ (3d) तच्छृणु त्वम०] C₉₄C₄₅K₈₂K₇P₅₇M^{pc}K₇₆K₄₁K₁₀₇E, तच्छृणु त्वम० C₀₂,
 तच्छृणु त्वम० K₃, तच्छृणु त्वम० K₇₇ • तन्द्रितम्] C₉₄C₄₅K₇K₃M^{pc}K₇₆
 K₄₁K₁₀₇E, तन्द्रितः C₀₂K₈₂, तन्द्रितः K₁₀, तन्द्रितः P₅₇ (4) जनमेजय उवाच] Σ,
 जन्मेजय उवाच C₀₂, जन्मेजय उवाच P₅₇ (4a) भगवन्स०] C₉₄C₄₅K₈₂K₁₀K₇P₅₇K₇₆
 K₇₆K₄₁K₁₀₇E, भगवन्स० C₀₂, भगवन्स० K₃, भगवन्स० M • धर्मज्ञः] Σ, धर्मज्ञः K₈₂,
 धर्मज्ञः K₃ (4b) विशारदः] C₉₄K₁₀K₇K₃P₅₇K₇₆K₄₁, विशारदः C₄₅C₀₂K₈₂K₇₇
 K₁₀₇E, विशारदम् M

प्रथमोऽध्यायः

अस्ति धर्मं परं गुह्यं संसारार्णवतारणम् ॥ १:४ ॥

द्वैपायनमुखोद्गीर्णं धर्मं वा यद्विजोत्तम ।

कथयस्व हि मे तृप्तिं कुरु यत्नात्तपोधन ॥ १:५ ॥

वैशम्पायन उवाच ।

शृणु राजन्नवहितो धर्माख्यानमनुत्तमम् ।

व्यासानुग्रहसम्प्राप्तं गुह्यधर्मं शृणोतु मे ॥ १:६ ॥

अनर्थयज्ञकर्तारं तपोव्रतपरायणम् ।

शीलशौचसमाचारं सर्वभूतदयापरम् ॥ १:७ ॥

(4c) अस्ति धर्मं] C₉₄K₈₂K₁₀K₇P₅₇K₇₆K₄₁K₁₀₇E, अस्ति धर्मः C₄₅, अस्ति धर्म C₀₂ MK₇₇, अधर्म K₃ • परं गुह्यं] C₉₄K₁₀K₃P₅₇MK₇₇K₇₆K₄₁K₁₀₇E, परो गुह्य C₄₅, परं गुह्य C₀₂K₈₂, परगुह्यं K₇ (4d) तारणम्] Σ, तारणा K₇₇ (5a) द्वैपायनं] Σ, द्वैपायनं C₀₂, वैसांपायनं K₇₇ • मुखोद्गीर्णं] C₉₄C₄₅K₈₂K₁₀K₇P₅₇K₇₆K₄₁K₁₀₇, मुखोद्गीर्णं C₀₂K₇₇, मुखोद्गीर्णं K₃, मुखं गीर्णं M^{ac}, मुखोद्गीर्णं M^{pc}, मुखोद्गीर्णं E (5b) धर्मं वा यद्वि०] C₉₄K₈₂K₁₀K₇P₅₇K₇₆K₄₁K₁₀₇E, धर्मं यत्तद्वि० C₄₅, धर्मवत्य द्वि० C₀₂K₇₇, धर्मं वा यद्वि० K₃, धर्मवाक्यं द्वि० M • उत्तमं] Σ, उत्तमः C₀₂, उत्तमः M (5c) हि मे तृप्तिं] C_ΣK₈₂K₁₀K₇P₅₇K₇₆K₄₁K₁₀₇E, हि मे तृप्तिं K₃K₇₇, प्रसादेन M (5d) यत्नात्तपोधन] C₄₅K₈₂K₁₀K₇P₅₇K₇₆K₄₁K₁₀₇E, यत्नात्तपोधन C₉₄, यत्ना तपोधनः C₀₂, यत्ना तपोधन K₃, यत्नन्तपोधन M, यत्नात्तपोधन K₇₇ (6) वैशम्पायन उवाच] Σ, om. M^{ac}, वै ॥ वैशम्पायन K₁₀₇ (6a) राजन्नं] Σ, राजन्नं K₃, राजन्नं M • वहितो] Σ, वहितं K₄₁ (6b) व्यानमनुत्तमम्] C₉₄K₈₂K₁₀K₇P₅₇MK₇₆E, व्यानमुत्तमम् C₄₅, व्यानमुत्तमम् C₀₂, धर्मव्याख्यानमुत्तमं K₃ (hypermetr.), व्यानमनुत्तमं K₇₇, व्यानमनुत्तमः K₄₁, व्यानमुत्तमः K₁₀₇ (6c) प्राप्तं] Σ, प्राप्तं C₀₂ (6d) धर्मं] Σ, धर्मं C₀₂, धर्मं K₇₇ • शृणोतु] Σ, शृणोतु C₀₂, शृणोतु P₅₇ • मे] Σ, मै C₄₅ (7a) कर्तारं] Σ, कर्तन्तं K₁₀, कर्त P₅₇ (7b) व्रतं] Σ, व्रतं M • यणम्] C₉₄C₄₅K₁₀P₅₇MK₇₇K₇₆K₄₁K₁₀₇E, यणः C₀₂, यणः K₈₂, यणं K₇, यणं K₃ (7c) चारं] Σ, चार K₇₇ (7d) परम्] C₉₄C₄₅K₈₂K₇P₅₇MK₇₆K₄₁K₁₀₇E, न्वितम् C₀₂K₃K₇₇, परं K₁₀

वृषसारसंग्रहे

जिज्ञासनार्थं प्रश्नैकं विष्णुना प्रभविष्णुना ।
द्विजरूपधरो भूत्वा पप्रच्छ विनयान्वितः ॥ १:८ ॥

[ब्रह्मविद्या]

[विगतराग उवाच ।]
ब्रह्मविद्या कथं ज्ञेया रूपवर्णविवर्जिता ।
स्वरव्यञ्जननिर्मुक्तमक्षरं किमु तत्परम् ॥ १:९ ॥

अनर्थयज्ञ उवाच ।
अनुचार्यमसन्दिग्धमविच्छिन्नमनाकुलम् ।
निर्मलं सर्वगं सूक्ष्ममक्षरं किमतः परम् ॥ १:१० ॥

(8a) ०र्थ प्रश्नैकं] C₄₅K₈₂K₁₀K₇P₅₇, ०र्थ प्रश्नैकं C₉₄K₃, ०र्थप्रश्नैकम् C₀₂K₄₁K₁₀₇E,
०र्थप्रश्नैकं M, ०थप्रश्नैकं K₇₇, ०र्थ=प्रश्नैकं K₇₆^{ac}, ०र्थप्रश्नैकं K₇₆^{pc} (8b) प्रभविष्णुना] C₉₄
C₄₅K₈₂K₁₀K₃P₅₇MK₇₇K₇₆^{pc}K₄₁K₁₀₇E, प्रभुविष्णुना C₀₂, प्राभविष्णुना K₇, om. K₇₆^{ac}
(8c) ०धरो] Σ, ०=रो C₉₄, ०धरा K₁₀ (8d) ०न्वितः] C₉₄C₄₅K₈₂K₁₀K₇P₅₇K₇₇
K₇₆K₄₁K₁₀₇E, ०न्वितं C₀₂K₃M (9a) कथं] Σ, कथं K₇₇ • ज्ञेया] C₉₄K₈₂K₁₀K₇
P₅₇MK₇₇K₇₆K₄₁K₁₀₇, ज्ञेयं C₄₅C₀₂, ज्ञेय K₃, भूयो E (9b) ०वर्णं] Σ, ०वर्णां E •
०वर्जिता] C₉₄C₄₅K₈₂K₁₀K₃P₅₇MK₇₆K₄₁K₁₀₇E, ०वर्जितं C₀₂, ०वर्जिताः K₇, -2- ता
K₇₇ (9c) ०व्यञ्जनं] Σ, ०व्यञ्जनं E (9cd) ०मुक्तमक्षं] C₉₄C₀₂K₈₂K₁₀K₇
P₅₇K₇₆K₁₀₇E, ०मुक्त अक्षं C₄₅K₇₇, ०मुक्तं अखं K₃, ०मुक्तं अक्षं M, ०म्मुक्तमक्षं K₄₁
(9d) किमु तत्परम्] C₉₄K₈₂K₇P₅₇K₇₇K₇₆K₄₁K₁₀₇E, किमतः परम् C₄₅C₀₂, किमतत्परं
K₁₀K₃M (10a) अनुचार्यं] C₉₄C₄₅K₈₂K₁₀P₅₇MK₇₆K₄₁K₁₀₇E, अनुचार्यं C₀₂
K₇K₃, अन्त्रचायं K₇₇ (10ab) ०सन्दिग्धमविच्छिन्नमनाकुलम्] C₉₄C₄₅K₈₂K₇K₃
P₅₇MK₇₆K₄₁K₁₀₇E, ०विच्छिन्नसन्दिग्धमनाकुलं C₀₂, ०सन्दिग्धमनच्छिन्नमनाकुलम् K₁₀,
०सन्दिग्धमविच्छिन्नमनाकुलं K₇₇ (10c) निर्मलं सर्वगं] Σ, -4- वगं P₅₇, निर्मलं सर्वगं
K₇₇ (10c) ०क्षरं किमतः परम्] C₄₅M, ०क्षरं किमु तत्परम् C₉₄K₈₂K₁₀K₇P₅₇K₇₆E,
०क्षरं किमतत्परं C₀₂K₃K₁₀₇, ०क्षर किमतः परं K₇₇, ०क्षराङ्कमतत्परं K₄₁

प्रथमो ऽध्यायः

[कालपाशः]

विगतराग उवाच ।

देही देहे क्षयं याते भूजलाग्निशिवादिभिः ।

यमदूतैः कथं नीतो निरालम्बो निरञ्जनः ॥ १:११ ॥

कालपाशैः कथं बद्धो निर्देहश्च कथं व्रजेत् ।

स्वर्गं वा स कथं याति निर्देहो बहुधर्मकृत् ।

एतन्मे संशयं ब्रूहि ज्ञातुमिच्छामि तत्त्वतः ॥ १:१२ ॥

अनर्थयज्ञ उवाच ।

अतिसंशयकष्टं ते पृष्ठो ऽहं द्विजसत्तम ।

11b cf. KūP 2.23.74: अथ कश्चित्प्रमादेन म्रियते ऽग्निविषादिभिः । तस्याशौचं विधातव्यं कार्यं चैवोदकादिकम् ॥

(11) ंराग उवाच] Σ , ंरागोवाच K_3 (11a) देहे क्ष०] $C_{94}C_{02}K_7P_{57}K_{76}$, देहाक्ष० C_{45} , देहक्ष० $K_{82}K_{10}K_3MK_{77}K_{41}K_{107}E$ • याते] Σ , यान्ते K_3 (11b) ंजलाग्निशिवादिभिः] $C_{94}C_{45}K_{82}K_{10}K_7P_{57}MK_{76}K_{41}K_{107}E$, ंजलाग्निशिवादिभिः C_{02} , ंजलाग्नि शि०दिभिः K_3 , ंजालादिशिवादिभिः K_{77} (11c) ंदूतैः] Σ , ंदूते $C_{02}K_3$ • कथं] Σ , कथ K_{77} • नीतो] $C_{94}C_{45}K_{82}K_{10}K_7K_3P_{57}K_{76}$, नीत्वा C_{02} , नीतः M , नीते K_{77} , नीता $K_{41}K_{107}E$ (11d) निरालम्बो] Σ , निरोलया K_{41} , निरोरैन्वो K_{107} • निरञ्जनः] Σ , निरञ्जन C_{02} , निरञ्ज० K_{77} (12a) ंपाशैः] Σ , ंपाशे C_{02} , ंपाशै K_3 • बद्धो] Σ , बद्धो C_{45} , बद्ध K_3 (12b) निर्देहश्च] $C_{94}C_{45}K_{82}K_{10}K_7P_{57}M^{pc}K_{76}K_{41}K_{107}E$, निर्देहः स C_{02} , निर्देहस्य K_3 , निर्देहन्म M^{ac} , निदेहश्च K_{77} • व्रजेत्] Σ , भवेत् K_{10} (12c) स्वर्गं] $C_{94}C_{45}K_{82}K_{10}K_7P_{57}K_{76}K_{41}K_{107}E$, स्वर्ग $C_{02}K_3M$, स्वागं K_{77} • स] Σ , सं $K_{10}M$ • याति] $K_{82}K_{10}K_7K_3P_{57}MK_{77}K_{76}K_{41}K_{107}$, यान्ति $C_{\Sigma}E$ (12d) निर्देहो] Σ , निदेहो K_{77} (12e) एतन्मे संशयं] $C_{\Sigma}K_7P_{57}MK_{41}K_{107}E$, एतन्मे संशये K_{82} , एतन्मे संशयो $K_{10}K_3$, एवं विस्मयसंसय K_{77} , एतन्मे संशयं K_{76} (12f) ंतुमिच्छामि] Σ , ंतुमि C_{45} (13) अनर्थयज्ञ उवाच] Σ , om. K_{82}^{ac} , अनर्थयज्ञ उवाच P_{57} (13a) अतिसंशयकष्टं ते] $C_{45}K_{82}K_{10}K_7P_{57}M^{pc}K_{76}K_{107}$, अतिशंसयकष्टन्ते C_{94} , अतिशंसयकष्टम्मे $C_{02}M^{ac}E$, अतिसंशयकष्टो मो K_3 , अतिसंसयकष्टञ्च K_{77} , अतिसंसयकष्ट०न्ते पा K_{41} (13b) द्विजसत्तम] $C_{94}C_{45}K_{82}K_{10}K_7P_{57}MK_{76}K_{41}K_{107}E$, च द्विजोत्तमः $C_{02}K_{77}$, द्विजसत्तमः K_3

दुर्विज्ञेयं मनुष्यैस्तु देवदानवपन्नगैः ॥ १:१३ ॥

कर्महेतु शरीरस्य उत्पत्ति निधनं च यत् ।

सुकृतं दुष्कृतं चैव पाशद्वयमुदाहृतम् ॥ १:१४ ॥

तेनैव सह संयाति नरकं स्वर्गमेव वा ।

सुखदुःखं शरीरेण भोक्तव्यं कर्मसम्भवम् ॥ १:१५ ॥

हेतुनानेन विप्रेन्द्र देहः सम्भवते नृणाम् ।

यं कालपाशमित्याहुः शृणु वक्ष्यामि सुव्रत ॥ १:१६ ॥

- (13c) ०ज्ञेयं] C₉₄C₄₅K₈₂K₇P₅₇K₇₆, ०ज्ञेय C₀₂K₁₀K₃MK₇₇K₄₁K₁₀₇E • मनुष्यैस्तु] C₉₄K₈₂K₁₀K₇P₅₇MK₇₇K₇₆K₄₁K₁₀₇E, मनुष्यैश्च C₄₅, मणुक्षेऽसु C₀₂, मनुष्यैस्तु K₃
- (14a) कर्म०] C₉₄C₄₅K₈₂K₁₀K₇K₃P₅₇MK₇₇K₇₆, अनर्थयज्ञ उवाच ॥ कर्म० C₀₂K₄₁K₁₀₇E • ०हेतु] Σ, ०हेतुः C₄₅, ०हेतु C₀₂ • शरीरस्य] Σ, शरीरस्यं C₀₂, स---स्य K₇₇
- (14b) उत्पत्ति नि०] C₉₄C₄₅K₈₂K₁₀K₇P₅₇K₇₆K₄₁K₁₀₇E, उत्पत्तिनि० C₀₂K₃, उत्पत्तिर्नि० M • च यत्] Σ, च यः K₁₀, यत् K₃ (14c) सुकृतं] Σ, सुकृतकृतन C₀₂, सुकृत K₃ • चैव] Σ, वापि K₃K₇₇ (14d) पाश०] Σ, पासा० K₇₇ • ०हृतम्] Σ, ०हृतः C₀₂ (15a) तेनैव] Σ, तेनेव C₀₂K₃ • सह संयाति] C₉₄C₄₅K₈₂K₁₀K₇P₅₇K₇₆K₁₀₇E, सह सा यान्ति C₀₂K₃, सह सा याति M, सह संयान्ति K₇₇, सहं स याति K₄₁ (15b) नरकं स्वर्ग०] Σ, नरकदुर्ग० K₇₇ • वा] C_ΣK₁₀K₇P₅₇MK₇₆K₄₁K₁₀₇E, च K₈₂K₃K₇₇ (15c) सुख०] Σ, सुखं M • ०दुःखं] C₉₄C₄₅K₈₂K₇P₅₇MK₇₆, ०दुःख C₀₂K₁₀K₇₇K₄₁K₁₀₇E (15d) भोक्तव्यं] Σ, भोक्तव्य K₇₇ • ०सम्भवम्] C₉₄C₄₅K₈₂K₁₀K₇P₅₇MK₇₆, ०सम्भवः C₀₂K₄₁K₁₀₇E, ०संभावात् K₇₇ (16a) हेतुनानेन] Σ, हेतुना तेन K₇₇, हेतुनाने K₁₀₇^{ac} • ०न्द्र] Σ, ०न्द्रः K₁₀K₇₆ (16b) देहः] C₉₄C₄₅K₈₂K₇P₅₇K₇₆E, देहे C₀₂, देह K₁₀MK₇₇K₄₁, देहं K₁₀₇ • नृणाम्] Σ, नृणा C₄₅C₀₂ (16c) यं कालपाशमित्याहुः] em., यं कालपाशमित्याह C₉₄C₄₅K₈₂, कालपासेति सत्वाह C₀₂, यं कालपाशमित्याहु K₁₀K₇P₅₇K₇₆K₄₁E, कालपाषेति ऽपस्त्वेह M, यां कालपासमित्याहु K₇₇ (16d) ०व्रत] C₉₄K₈₂K₁₀K₇P₅₇MK₇₆K₄₁E, ०व्रतः C₄₅C₀₂K₇₇

प्रथमोऽध्यायः

न त्वया विदितं किञ्चिज्ज्ञास्यसि कथं द्विज ।
 कालपाशं च विप्रेन्द्र सकलं वेत्तुमर्हसि ॥ १:१७ ॥

कलाकलितकालं च कालतत्त्वकलां शृणु ।
 त्रुटिद्वयं निमेषस्तु निमेषद्विगुणा कला ॥ १:१८ ॥

कलाद्विगुणिता काष्ठा काष्ठा वै त्रिंशतिः कला ।
 त्रिंशत्कला मुहूर्तश्च मानुषेन द्विजोत्तम ॥ १:१९ ॥

मुहूर्तत्रिंशकेनैव अहोरात्रं विदुर्बुधाः ।
 अहोरात्रं पुनस्त्रिंशन्मासमाहुर्मनीषिणः ॥ १:२० ॥

समा द्वादश मासाश्च कालतत्त्वविदो जनाः ।
 शतं वर्षसहस्राणि त्रीणि मानुषसंख्यया ।

(17a) विदितं] Σ , विदित C_{02} (17ab) किञ्चिज्ज्ञास्यसि] $C_{45}M$, किञ्चिद्वि $C_{94}K_{82}K_{10}K_7$
 $P_{57}K_{76}K_{41}E$, किद्वि C_{94} , किञ्चि जि C_{02} (17b) कथं द्विज] $C_{94}C_{45}K_{82}K_{10}K_7M$
 $K_{41}E$, Σ न त्वया विदितं किञ्चिद्विज्ञास्यसि (cancelled) कथं द्विज C_{02} , कथं
 द्विज: $P_{57}K_{76}$ (17c) कालपाशं च] Σ , कालपाशेति M (17d) वेत्तुमर्हसि] $C_{\Sigma}K_{82}$
 $K_{10}P_{57}K_{76}$, वेत्तुमर्हसि K_7 , वक्तुमर्हसि $MK_{41}E$ (18a) कला \circ] Σ , काला \circ $C_{02}K_{82}$ •
 \circ कलित \circ] Σ , \circ कन्मित \circ K_{41} • \circ कालं च] Σ , \circ कालश्च ME (18b) \circ कलां]
 $C_{94}C_{02}K_{10}P_{57}K_{41}E$, \circ कला $C_{45}K_7K_{76}$, \circ विधि K_{82} , \circ कला: M (18c) त्रुटिद्वयं]
 $C_{94}C_{02}K_7P_{57}E$, त्रुटिद्वयं $C_{45}K_{10}K_{76}$, त्रुटिद्वयं $K_{82}M$, त्रुविद्वयं K_{41} • \circ मेषस्तु] Σ ,
 \circ मेषस्तु C_{94} , \circ मेषद्वि \circ K_{82} (18d) निमेषद्वि \circ] Σ , निमेषाद्वि \circ M , नि \circ मेषस्तु दिव् \circ
 K_{76} (19a) \circ गुणिता काष्ठा] Σ , \circ गुणितं काष्ठा M , \circ गुणितं काष्ठी K_{41} (19b) काष्ठा
 वै त्रिंशतिः] $C_{94}K_{82}K_{10}K_7P_{57}K_{76}K_{41}E$, वै त्रिंशता C_{45} , काष्ठा वै त्रिंशति C_{02} , काष्ठान्वै
 त्रिंशति M (19c) मुहूर्तश्च] Σ , मुहूर्त्त C_{45} , मुहूर्तश्च E (19d) मानुषेन]
 Σ , मानुषश्च C_{02} , मानुषेण K_{76} • \circ त्तम] $C_{\Sigma}K_{82}K_{10}P_{57}K_{76}K_{41}E$, \circ तम: $K_{10}M$,
 \circ त्तम: K_7 (20a) मुहूर्त \circ] Σ , मुहूर्त्ता M , मुहूर्त E (20b) \circ धा:] Σ , \circ धा K_{41}
 (20c) \circ रात्रं] Σ , \circ रात्र M (20d) \circ नीषिणः] Σ , \circ नीषिन M (21a) समा] Σ ,
 मास C_{02} , समा समाया K_{41} • \circ मासाश्च] $C_{94}C_{45}K_{82}K_{10}K_7P_{57}K_{76}K_{41}$, \circ मासश्च C_{02}
 E , मासाहु: M (21b) कालतत्त्व \circ] $C_{\Sigma}K_{82}K_{10}MK_{41}E$, कलातत्त्व \circ K_7 , कालन्तत्त्व \circ
 $P_{57}K_{76}$ (21c) शतं] Σ , शत \circ $K_{41}E$ (21d) त्रीणि] Σ , om. K_{76}^{ac} • मानुष \circ]
 Σ , माणुष्य \circ $C_{45}C_{02}$ (unmetr.)

षष्टिं चैव सहस्राणि कालः कलियुगः स्मृतः ॥ १:२१ ॥
 द्विगुणः कलिसंख्यातो द्वापरो युग संज्ञितः ।
 त्रेता तु त्रिगुणा ज्ञेया चतुः कृतयुगः स्मृतः ॥ १:२२ ॥
 एषा चतुर्युगासंख्या कृत्वा वै ह्येकसप्ततिः ।
 मन्वन्तरस्य चैकस्य ज्ञानमुक्तं समासतः ॥ १:२३ ॥
 कल्पो मन्वन्तराणां तु चतुर्दश तु संख्यया ।
 दश कल्पसहस्राणि ब्रह्माहः परिकल्पितम् ।
 रात्रिरेतावती प्रोक्ता मुनिभिस्तत्त्वदर्शिभिः ॥ १:२४ ॥
 रात्र्यागमे प्रलीयन्ते जगत्सर्वं चराचरम् ।
 अहागमे तथैवेह उत्पद्यन्ते चराचरम् ॥ १:२५ ॥
 परार्धपरकल्पानि अतीतानि द्विजोत्तम ।

21 K₁₀ omits verses 21ef-24ab

(21e) षष्टिं चैव] C_ΣK₇P₅₇MK₇₆, षष्टिं वर्षं K₈₂K₄₁, षष्टिश्चैव E (21f) ०युगः]
 Σ, ०युग ME (22a) द्विगुणः कलिसंख्यातो] C_ΣK₈₂K₇P₅₇K₇₆, कलिसंख्यास्तु द्विगुणो
 M, द्विगुणः कलिसंख्यातो K₄₁, द्विगुणा कलिसंख्यातो E (22b) द्वापरो युग संज्ञितः]
 Σ, द्वापरः युगः संज्ञिकम् M, द्वापरे युग संज्ञितः E (22c) त्रेता] C₉₄C₄₅K₈₂P₅₇K₇₆
 K₄₁E, त्रेता C₀₂M, त्रेता K₇ • त्रिगुणा] Σ, तृगुणो M • ज्ञेया] Σ, ज्ञेयः M (22d)
 ०युगः] Σ, ०युग E (23b) ह्ये०] Σ, हे० K₇ • ०सप्ततिः] Σ, ०सप्तति M (23c)
 मन्वन्तरस्य] Σ, मन्वन्तरन्तस्य P₅₇ • चैकस्य] Σ, om. K₈₂M^{ac} (23d) ०क्तं] Σ,
 ०क्त M (24a) कल्पो] C₄₅, कल्प C₉₄C₀₂K₈₂K₇P₅₇MK₇₆K₄₁E • मन्वन्त०] Σ,
 न्वन्त० M^{ac}, मन्वन्त० M^{pc} (24b) ०दश] Σ, ०दशं C₄₅ • संख्यया] Σ, संख्या
 M (24d) ०आहः] Σ, ०आह C₉₄ • परिकल्पितम्] C₉₄K₇P₅₇K₇₆, करिकल्पितम्
 C₄₅, परिकल्पितः C₀₂K₁₀MK₄₁E, परिकीर्तिताः K₈₂ (24f) ०दर्शिभिः] Σ, ०दर्शिभि
 M (25a) ०गमे] Σ, ०गम K₄₁ • प्रलीयन्ते] Σ, प्रलीयते C₄₅ (25b) सर्वं च०]
 Σ, सर्वश्च० M, सर्वञ्च० K₇₆ (25c) अहागमे] C_ΣK₈₂K₇P₅₇K₇₆, अहाग० K₁₀,
 अहरागमे M (unmetr.), अहागम K₄₁, अहागमे E (25d) ०पद्यन्ते] Σ, ०पद्यन्ति M
 (26a) ०र्ध०] Σ, ०र्ध K₁₀, ०ध० K₄₁

प्रथमोऽध्यायः

अनागतं तथैवाहुर्भृगुरादिमहर्षयः ॥ १:२६ ॥

यथार्कग्रहतारेन्दु भ्रमतो दृश्यते त्विह ।
कालचक्रं भ्रमित्वैव विश्रमं न च विद्महे ॥ १:२७ ॥

कालः सृजति भूतानि कालः संहरते पुनः ।
कालस्य वशगाः सर्वे न कालवशकृत्कचित् ॥ १:२८ ॥

चतुर्दश परार्थानि देवराजा द्विजोत्तम ।
कालेन समतीतानि कालो हि दुरतिक्रमः ॥ १:२९ ॥

एष कालो महायोगी ब्रह्मा विष्णुः परः शिवः ।
अनादिनिधनो धाता स महात्मा नमस्कुरु ॥ १:३० ॥

[परार्थादि]

विगतराग उवाच ।

28ab ≈ UMS 12.34cd : कालः पचति भूतानि कालः संहरते प्रजाः 28 ≈ KūP 1.11.32 :
कालः सृजति भूतानि कालः संहरते प्रजाः । सर्वे कालस्य वशगा न कालः कस्यचिद्वशे ॥ 29d =
MBh 12.220.41d = GarP 1.108.7d

(26cd) °वाहुर्भृ°] C₉₄C₄₅K₈₂K₇P₅₇K₇₆K₄₁E, °वाहु भृ° C₀₂K₁₀M (26d)
°महर्षयः] C_ΣK₈₂K₁₀P₅₇K₇₆K₄₁E, °महयः K₈₂^{ac}, °महर्षयः K₇, °महर्षिभिः M
(27a) °आर्क°] Σ, °आर्का° M^{ac} • °तारेन्दु] Σ, °तारेन्दु M (27b) भ्रमतो] Σ,
भुमनो K₄₁ • दृश्यते त्विह] C₉₄K₈₂K₁₀K₇P₅₇K₇₆K₄₁E, दृश्यन्दिह C₄₅, दृश्यते त्विहः
C₀₂, दृश्यते त्विहः M (27c) भ्रमित्वैव] corr., भ्रमत्वैव C₉₄K₈₂K₇K₇₆E, भ्रमत्वैव
C₄₅K₁₀P₅₇M, भ्रमत्वेह C₀₂, भ्रमत्यैव K₄₁ (27d) °श्रमं] C_ΣK₈₂K₇K₄₁E, °श्रमो
K₈₂^{ac}, °श्रामन् K₁₀, °श्रमेन् P₅₇K₇₆, °श्रामो M • विद्महे] Σ, विग्रहे C₄₅, विद्यते M
(28b) कालः] Σ, काल E (28c) कालस्य] Σ, कालःस्य M^{ac} • वशगाः] Σ, वशगा
E (28d) कालवशकृ°] Σ, कालो वशकृ° M (29b) देवराजा] Σ, देवराज ME •
°त्तम] Σ, °त्तमः M (30a) कालो] C₉₄C₄₅K₈₂, काल C₀₂K₁₀K₇P₅₇MK₇₆K₄₁E
• महायोगी] Σ, मयोयोगी P₅₇ (30b) ब्रह्मा विष्णुः परः] C₄₅, ब्रह्मविष्णुपरः C₉₄K₇
MK₄₁, ब्रह्मा विष्णु परः C₀₂K₈₂K₁₀, ब्रह्म विष्णुः परः P₅₇K₇₆, ब्रह्मविष्णुपर E (unmetr.)

श्रुतं वै कालचक्रं तु मुखपद्मविनिःसृतम् ।
 परार्धं च परं चैव श्रोतुं वः प्रतिदीपितम् ॥ १:३१ ॥
 अनर्थयज्ञ उवाच ।
 एकं दश शतं चैव सहस्रमयुतं तथा ।
 प्रयुतं नियुतं कोटिमर्बुदं वृन्दमेव च ॥ १:३२ ॥
 खर्वं चैव निखर्वं च शङ्कु पद्मं तथैव च ।
 समुद्रो मध्यमन्तं च परार्धं च परं तथा ॥ १:३३ ॥
 सर्वे दशगुणा ज्ञेयाः परार्धं यावदेव हि ।
 परार्धद्विगुणेनैव परसंख्या विधीयते ॥ १:३४ ॥
 परात्परतरं नास्ति इति मे निश्चिता मतिः ।

33ab = BrahmāṇḍaP 3.2.101

33ab After these two pādas, K₄₁ inserts this : वृन्दञ्चैव महावृन्द द्विपरो नन्तनेव च 33cd
 E omits 34cd-35 and then inserts this : वृन्दञ्चैव महावृन्द द्विपरानन्तमेव च

(31a) श्रुतं वै] Σ, श्रुतो वः M • °चक्रं तु] Σ, °चक्रस्य C₀₂, °चक्रत्तु M (31b)
 विनिःसृतम्] corr., विनिःसृतम् C_ΣK₈₂K₁₀K₇P₅₇MK₇₆K₄₁E (unmetr.) (31c) परार्धं
 च] C₄₅C₀₂K₈₂K₁₀K₇P₅₇K₇₆K₄₁E, परार्धं च C₉₄, परार्धञ्च M^{ac}, परार्धञ्चै M^{pc} •
 परं चैव] Σ, पराञ्चैव MK₄₁ (31d) वः] C_ΣK₈₂K₁₀K₇P₅₇M^{ac}K₇₆K₄₁, नो P₅₇^{pc},
 नः M^{pc}, यः E • °दीपितम्] Σ, °दीपितां M (32) अनर्थयज्ञ उवाच] Σ, om.
 K₈₂^{ac} (32a) दश] C₉₄K₇₆, दशं C₄₅C₀₂K₈₂K₁₀K₇MK₄₁E, दश P₅₇ (32b)
 सहस्रं] Σ, साहस्रं M • °युतं] Σ, °तन् K₁₀ (32c) प्र०] Σ, प० K₄₁ (32cd)
 कोटिम०] Σ, कोटिर० K₇ (32d) °र्बुदं] Σ, °बुदं K₇ (33a) निखर्वं च] Σ, निखर्वं
 तु K₁₀, निसर्वञ्च M (33b) शङ्कु] Σ, शंख E • पद्मं] Σ, पद्म M (33c) समुद्रो]
 Σ, समुद्रं M • मध्यमन्तं च] C_ΣK₈₂P₅₇MK₇₆K₄₁, मध्यमान्तं च K₈₂^{pc}, मध्यमन्तञ्च
 K₁₀, मध्यमन्तश्च K₇ (33d) परार्धं च परं तथा] Σ, परार्धपरद्वेगुणाम् M (34a) सर्वे]
 Σ, सर्व K₄₁ (34b) परार्धं] K₇P₅₇, परार्धं C₉₄, परार्धं C₄₅C₀₂K₈₂K₁₀MK₇₆K₄₁
 • यावदेव] Σ, दशद्व K₄₁ (34c) परार्धं] Σ, परार्धं K₇ (34d) °संख्या] Σ,
 °संख्या M (35ab) परात्परतरं नास्ति इति मे निश्चिता मतिः] C_ΣK₁₀K₇P₅₇K₇₆K₄₁E,
 परात्परतरं नास्ति इति मे निश्चिता मतिः K₈₂K₇^{ac}, परात्परतरञ्चास्ति इति मे निश्चिता मतिः M

प्रथमोऽध्यायः

पुराणवेदपठिता मयाख्याता द्विजोत्तम ॥ १:३५ ॥

[ब्रह्माण्डम्]

विगतराग उवाच ।

ब्रह्माण्डं कति विज्ञेयं प्रमाणं ज्ञापितं क्वचित् ।

कति चाङ्गुलिमूर्ध्वेषु सूर्यस्तपति वै महीम् ॥ १:३६ ॥

अनर्थयज्ञ उवाच ।

ब्रह्माण्डानां प्रसंख्यातुं मया शक्यं कथं द्विज ।

देवास्तेऽपि न जानन्ति मानुषाणां च का कथा ॥ १:३७ ॥

पर्यायेण तु वक्ष्यामि यथाशक्यं द्विजोत्तम ।

ब्रह्मणा यत्पुराख्यातो मातरिश्वा यथा तथा ॥ १:३८ ॥

शिवाण्डाभ्यन्तरेणैव सर्वेषामिव भूभृताम् ।

38cd cf. BrahmanḍaP 3.4.58cd: ब्रह्मा ददौ शास्त्रमिदं पुराणं मातरिश्वने

(35c) °वेद°] C₉₄E, °वेदे C₄₅C₀₂K₁₀K₇P₅₇K₇₆K₄₁, °वेदा K₈₂, °वेदैः M (35d)
°ख्याता] C₉₄C₄₅K₈₂P₅₇K₇₆, °ख्यातं C₀₂K₁₀K₇MK₄₁E • °त्तम] Σ, °तम M
(36a) ब्रह्माण्डं] Σ, ब्रह्माण्ड C₀₂ (36b) प्रमाणं ज्ञापितं क्वचित्] conj., प्रमाणं चापितं
क्वचित् C_ΣK₈₂K₁₀P₅₇K₇₆K₄₁E, प्रमाञ्चापितत् क्वचित् K₇, प्रमाणञ्चापितां कति M (36c)
°र्ध्वेषु] em., °र्ध्वेषु C_ΣK₈₂K₁₀K₇P₅₇MK₇₆K₄₁E (36d) सूर्यस्त°] Σ, र्यो M^{ac},
शूर्यो M^{pc} • महीम्] C₄₅C₀₂K₈₂P₅₇MK₇₆K₄₁, महीम् \ C₉₄, मही K₁₀K₇E (37a)
ब्रह्मा°] Σ, ब्रह्म° M • प्रसंख्यातुं] Σ, प्रसंसा तु K₁₀, च संख्यातुं E (37b) शक्यं
क°] K₈₂K₁₀K₄₁E, शक्या क° C_ΣK₇P₅₇K₇₆, सक्याङ्क° M, ह्यक्यं क° K₄₁^{ac} (37c)
देवास्तेऽपि न] Σ, देवतापि न M, देवास्तेऽपि K₇₆^{ac} (37d) मानुषाणां च] Σ, मानुषानञ्च
M^{ac}, मानुषानाञ्च M^{pc} (38c) यत्पुराख्यातो] C_ΣK₈₂K₁₀K₇P₅₇K₇₆, यत्पुराख्यातं
M, यत्प्रयात्परायाख्यातो K₄₁, यत्समाख्यातो E (39a) शिवाण्डा°] Σ, शिवाण्ड° M^{ac},
शिवाण्डे° M^{pc} (39b) सर्वेषामिव भूभृताम्] conj., सर्वेषामिव भूरिताः C₉₄C₄₅K₇P₅₇,
सर्वेषामेव भूरिताः C₀₂, सर्वेषामिव भूरिता K₈₂, सर्वेषामेव भूरिणाम् K₁₀, सर्षपा इव भाविता
M, सर्वेषामिव भूरिताः K₇₆, सर्वेषामेव भूरिनाः K₄₁, सर्वेषामेव भूरिमां E

वृषसारसंग्रहे

दश नाम दिशाष्टानां ब्रह्माण्डे कीर्तितं शृणु ॥ १:३९ ॥

[भूभृतां नामानि]

[पूर्वतः]

सहासहः सहः सद्यो विसहः संहतो ऽसभा ।

प्रसहो ऽप्रसहः सानुः पूर्वतो दश नायकाः ॥ १:४० ॥

[आग्नेये]

प्रभासो भासनो भानुः प्रद्योतो द्युतिमो द्युतिः ।

दीप्ततेजाश्च तेजाश्च तेजा तेजवहो दश ।

आग्नेये त्वेतदाख्यातं याम्ये शृण्वथ भो द्विज ॥ १:४१ ॥

[याम्ये]

यमो ऽथ यमुना यामः संयमो यमुनो ऽयमः ।

(39c) दश] Σ , दशा० K_{76} • दिशाष्टानां] Σ , शिवाष्टानां K_{10} , दिशाष्टाना P_{57} (39d) ब्रह्माण्डे] Σ , ब्रह्माण्डा M • कीर्तितं शृणु] Σ , य च कीर्तितम् C_{45} , कीर्त्तिता शृणु M (40a) सहासहः] K_7 , साहासह $C_{\Sigma}K_{82}K_{10}P_{57}MK_{76}K_{41}E$ • सहः सद्यो] $C_{94}C_{02}K_{82}K_{10}K_7P_{57}K_{76}$, सहः सज्ञा C_{45} , सहो सद्यः M , सहः सज्ञो $K_{41}E$ (40b) विसहः] $C_{94}C_{45}K_{82}K_{10}K_7P_{57}K_{76}E$, विसह $C_{02}M$, विसहः K_{41} • ऽसभा] $C_{94}C_{02}K_{82}K_{10}K_7P_{57}K_{76}$, सभाः C_{45} , सहा M , सता $K_{41}E$ (40c) प्रसहो] Σ , प्रसहेः E • प्रसहः] Σ , प्रसहः C_{02} , सप्रहः E • सानुः] $C_{\Sigma}K_{82}K_{10}P_{57}K_{76}K_{41}$, सानु K_7ME (40d) पूर्वतो] Σ , पूर्वतो E (41a) भासनो] $C_{94}C_{45}K_{82}K_{10}K_7P_{57}MK_{76}$, भास० C_{02} , भासतो K_{41} , भासतो E • भानुः] Σ , भानु $C_{45}M$ (41b) द्युतिमो] $C_{\Sigma}K_{82}K_{10}P_{57}MK_{76}$, द्युतिनो $K_7K_{41}E$ (41c) दीप्ततेजाश्च तेजाश्च] $C_{94}C_{02}K_{82}K_{10}K_7P_{57}K_{76}K_{41}$, दीप्ततेजाश्च तेजश्च C_{45} , दीप्ततेजस् तेजश्च M (unmetr.), दीप्ततेजाश्च तेजाश्च E (41d) तेजा तेजवहो] Σ , तेजतेजयह M (41e) आग्नेये] $C_{\Sigma}K_{82}K_{10}P_{57}K_{76}E$, आग्नेय K_7K_{41} , आग्नेर्ये M • त्वेतदा०] Σ , त्वेचमा M (41f) शृण्वथ] Σ , शृणुथ M • द्विज] Σ , द्विजः K_{10} (42a) यमो] Σ , यमा K_{41} (42b) संयमो] Σ , संयम M , संयमा K_{41} • यमुनो] $C_{94}C_{45}K_{10}P_{57}K_{76}K_{41}$, यमनो $C_{02}K_7$, यमुना K_{82} , यमतो M , यमुना० E • यमः] Σ , यन M , यामः K_{41} (unmetr.)

प्रथमो ऽध्यायः

संयनो यमनोयानो यनियुग्मा यनोयनः ॥ १:४२ ॥

[नैर्ऋते]

नगजो नगना नन्दो नगरो नग नन्दनः ।

नगर्भो गहनो गुह्यो गूढजो दश तत्परः ॥ १:४३ ॥

[वारुणे]

वारुणेन प्रवक्ष्यामि शृणु विप्र निबोध मे ।

बभ्रुः सेतुर्भवोद्भवः प्रभवोद्भवभाजनः ।

भरणो भुवनो भर्ता दशैते वरुणालयाः ॥ १:४४ ॥

[वायव्ये]

नृगर्भो ऽसुरगर्भश्च देवगर्भो महीधरः ।

- (42c) संयनो यमनोयानो] K₈₂, संयमो यमनोयानो C₉₄C₀₂E, संयमो यमनोयानो C₄₅K₁₀P₅₇K₇₆, संयमा यमनो यामो K₇, यमियुग्मा यनो यानः M, संयमा यमनो यानो K₄₁
- (42d) यनियुग्मा यनोयनः] K₁₀, यनियुग्मा नयो यनः C₉₄C₀₂K₈₂P₅₇, यनियुग्मा नयो नयः C₄₅K₇₆K₄₁, यनियुग्मा नयो यमः K₇, दशमा याम्यमाश्रिता M, यनियुग्मा नयोयनः E
- (43a) नगना नन्दो] C₉₄C₀₂K₈₂K₁₀K₇P₅₇K₇₆, नगजा नन्दो C₄₅, नगनागेन्द्र M, नगनो नदो K₄₁E
- (43b) नगरो नगनन्दनः] K₁₀M^{ac}K₄₁, नगरोरगनन्दनः C₉₄K₇, नगरोरगनन्दनः C₄₅, नगरोरगनन्दनः C₀₂, नगरोरगनन्दनः K₈₂, नगरोरगनन्दनः P₅₇K₇₆, नगरोरगनन्दनः M^{pc}, नगरोरगनन्दनः E
- (43c) नगर्भो] Σ, नृगर्भो K₁₀, नगर्भ M • गहनो गुह्यो] Σ, गुहनो गुह्य M, गहनो गुह्ये E
- (43d) गूढजो] Σ, गुडजो M • तत्परः] Σ, तत्परम् M
- (44a) वारुणेन] Σ, वारुणे च E
- (44b) शृणु] K₁₀P₅₇M, शृङ्गे C₉₄C₄₅K₈₂K₇, शृङ्गे C₀₂, शृङ्गे K₇₆, मृद्धे पाप्म (cancelled) K₄₁, मृद्धे E
- (44c) बभ्रुः सेतुर्भवो] corr., बभ्रुः सेतुर्भवो C₉₄C₄₅, बभ्रुः सेतु भवो C₀₂, बभ्रुः सेतु भवो K₈₂, बभ्रुः सेतुर्भवो K₁₀, बभ्रुः सेतुर्भवो K₇, बभ्रुः सेतुर्भवे P₅₇K₇₆, बभ्रुः सेतु भवो M, बभ्रुः सेतुर्भवो K₄₁, बभ्रुः सेतुर्भवो E
- (44d) प्रभवोद्भवः] Σ, प्रभवोद्भव M • भ्राजतः] Σ, भ्राजत E
- (44e) भरणो] C₄₅K₇, भरण C₉₄K₈₂, भरणा C₀₂K₄₁E, भरणा K₁₀, भरणे P₅₇K₇₆, भरणः M
- (44f) दशैते] Σ, दशैते K₇, दशैता M • ऽलयाः] Σ, ऽलया ME
- (45a) नृगर्भो] Σ, नृगर्भ M • ऽगर्भश्च] C₉₄C₄₅K₁₀K₇P₅₇K₇₆K₄₁, ऽगर्भश्च C₀₂K₈₂ME
- (45b) देवगर्भो] Σ, देवगर्भ M

वृषसारसंग्रहे

वृषभो वृषगर्भश्च वृषाङ्को वृषभध्वजः ॥ १:४५ ॥

ज्ञातव्यश्च तथा सम्यग् वृषजो वृषनन्दनः ।
नायका दश वायव्ये कीर्तिता ये मया द्विज ॥ १:४६ ॥

[उत्तरे]

सुलभः सुमनः सौम्यः सुप्रजः सुतनुः शिवः ।
सतः सत्य लयः शम्भुर्दश नायकमुत्तरे ॥ १:४७ ॥

[ईशाने]

इन्दु बिन्दु भुवो वज्र वरदो वर वर्षणः ।
इलिनो वलिनो ब्रह्मा दशेशानेषु नायकाः ॥ १:४८ ॥

[मध्यमे]

अपरो विमलो मोहो निर्मलो मन मोहनः ।

(45c) °गर्भश्च] C_ΣK₁₀K₇P₅₇K₇₆E, °गर्भाश्च K₈₂, °गर्भोश्च M, °शभश्च K₄₁ (45d)
वृषाङ्को] Σ, वृषाङ्गो M • वृषभ°] Σ, वृषभ° C₀₂ (46a) ज्ञातव्यश्च तथा सम्यग्]
C_ΣK₈₂K₁₀K₇, ज्ञातव्यश्च यथा सम्यग् P₅₇K₇₆, वृषज्जवृषनन्दश्च M, ज्ञानवाञ्छ तथा सम्य
K₄₁, ज्ञानवाञ्छ तथा सत्य° E (46b) वृषजो वृषनन्दनः] Σ, वृषनन्दनः K₈₂, दशनायक
वायवे M (46cd) नायका दश वायव्ये कीर्तिता ये मया द्विज] C₉₄C₄₅K₈₂P₅₇K₇₆K₄₁
E, नायका दश वायव्ये कीर्तिता ये मया द्विजः C₀₂K₁₀, नायका दश वायव्ये कीर्तिता य मया द्विज
K₇, कीर्तितो यं मया द्विप्र यथा तथ्येन सुव्रतः M (47a) सुलभः] Σ, सुरभः K₄₁E •
सुमनः] C_ΣK₈₂K₁₀E, सुमनाः K₇, सुसमः P₅₇K₇₆, सुमनो M, सुमन K₄₁ • सौम्यः]
Σ, सोम्य M (47c) सतः सत्य] corr., सत सत्य C_ΣK₇P₅₇K₇₆K₄₁, सत्यसत्य K₈₂,
सुत सत्य K₁₀, सुतः सत्य M, सत सत्या° E • लयः] Σ, लयं K₇ (47cd) शम्भुर्द°]
C₉₄C₄₅K₁₀P₅₇K₇₆K₄₁E, शम्भुर्द° C₀₂K₈₂K₇, शम्भुर्द° M (47d) °नायकमु°]
Σ, °नायक उ° E (48a) वज्र] Σ, व्रजः M (48b) °वर्षणः] C_ΣK₈₂K₁₀P₅₇M
K₇₆, °र्षणम् K₇, °दर्पणः K₄₁, °दर्यं च E (48c) ब्रह्मा] Σ, ब्रह्मः M (48d)
दशै°] C₉₄K₈₂K₇P₅₇K₇₆K₄₁E, दशै° C₄₅C₀₂K₁₀, दिशै° M • नायकाः] Σ, नायका
M (49a) अपरो विमलो मोहो] Σ, अपरः विमला मोहा M (49b) निर्मलो म°]
em., निमलो म° C₉₄, निर्मलोन्म° C₄₅K₇K₇₆K₄₁, निर्मलोत्म° C₀₂E, निमलोर्म° K₈₂
K₁₀, निमलोत्म° P₅₇, निर्मलोन्म° M

प्रथमोऽध्यायः

अक्षयश्चाव्ययो विष्णुर्वरदो मध्यमे दश ॥ १:४९ ॥

[परिवाराः]

सर्वेषां दशमीशानां परिवारशतं शतम् ।

शतानां पृथगेकैकं सहस्रैः परिवारितम् ॥ १:५० ॥

सहस्रेषु च एकैकमयुतैः परिवारितम् ।

अयुतं प्रयुतैर्वृन्दैः प्रयुतं नियुतैर्वृतम् ॥ १:५१ ॥

एकैकस्य परीवारो नियुतः पृथगेव च ।

कोटिभिर्दशकोट्येन एकैकः परिवारितः ॥ १:५२ ॥

दशकोटिषु एकैकं वृन्दवृन्दभृतैर्वृतम् ।

(49c) अक्षयश्चाव्ययो] $C_{94}C_{45}K_{82}K_{10}K_7P_{57}K_{76}K_{41}$, अक्षयश्चाव्ययो C_{02} , अक्षयश्चाव्ययं M , अक्षयश्चाव्ययो E (49cd) विष्णुर्व०] $C_{94}C_{45}K_7K_{41}E$, विष्णु व० $C_{02}K_{82}P_{57}M$ K_{76} , विष्णुर्व० K_{10} (49d) मध्यमे दश] $C_{94}C_{45}K_7K_{41}$, मध्यमो दश $C_{02}K_{82}P_{57}K_{76}$, वरवर्षणः K_{10} , मध्यमो दशः M , मध्यमे दशः E (50a) सर्वेषां] Σ , सर्वेषा K_7 • दशमीशानां] Σ , दशरीशानां E (50b) परिवार०] Σ , परि० C_{45} , परिवारं K_{82} (50d) सहस्रैः] Σ , सहस्रै M • वारितम्] $C_{94}C_{45}C_{02}^{pe}K_{82}K_{10}K_7P_{57}K_{76}K_{41}$, वारिता C_{02}^{ac} , वारितः M , वारिताः E (51ab) एकैकम०] $C_{94}C_{45}K_{10}K_7P_{57}K_{76}K_{41}E$, एकैकं म० $C_{02}K_{82}M$ (51b) परिवारितम्] Σ , परिवारितः M , परिवारितमाः E (51c) अयुतं] E , अयुतैः $C_{\Sigma}K_{82}K_7P_{57}MK_{76}K_{41}$, अयुतै K_{10} • प्रयुतैर्वृन्दैः] Σ , प्रयुतै वृन्दैः K_7 , प्रयुतैर्भृत्य M (51d) प्रयुतं नियुतैर्वृतम्] $corr.$, प्रयुतैर्नियुतैर्वृतः $C_{94}C_{45}K_{82}K_7P_{57}$, प्रयुतेर्नियुतैर्वृतः C_{02} , प्रयुतै नियुतै वृतः K_{10} , प्रयुतः नियुतैः वृतः M , प्रयुतै नियुतैर्वृतः K_{76} , प्रयुते नियुतैर्वृतः K_{41} , प्रयुतं नियुतैर्वृतः E (52a) परीवारो] Σ , परिवार M (unmetr.), परिवारो E (unmetr.) (52b) नियुतः] Σ , नियुत C_{02} • च] Σ , चः K_7^{ac} (52c) कोटिभिर्दशकोट्येन] $C_{94}C_{02}P_{57}^{pe}K_{41}E$, कोटिभि दशकोट्येन C_{45} , कोटिभिर्दशकोट्येन $K_{82}K_7P_{57}K_{76}$, कोटिभिर्दशकोट्येनः K_{10} , कोटिभिः परिवाराणि कोटिभि दशकोटिकम् M (52d) एकैकः परिवारितः] $C_{45}K_{82}E$, एकैकः परिवारितः C_{94} , एकैकपरिवारितः $C_{02}K_{10}K_7P_{57}K_{76}$, एकैकपरिवाराणां M , एकैकः परिवारितं K_{41} (53a) दशकोटिषु एकैकं] $C_{45}C_{02}K_{10}K_{41}E$, दशकोटीषु एकैकं $C_{94}K_{82}K_7P_{57}K_{76}$, दशकोट्येषु एकैकं M (53b) वृन्दवृन्दभृतैर्वृतम्] $C_{\Sigma}K_{10}P_{57}K_{76}$, वृन्दवृन्दवृत्तैर्वृतं K_{82} , वृन्दवृन्दभृतैर्वृतं K_7 , वृन्दवृन्देषु एकैकं M , वृन्दवृन्दवृत्तैर्वृतं K_{41} , वृन्दवृन्दं वृत्तैर्वृतः E

वृन्दवर्गेषु एकैकं खर्वभिः परिवारितम् ॥ १:५३ ॥
 खर्ववर्गेषु एकैकं दशखर्वगणैर्वृतम् ।
 दशखर्वेषु एकैकं शङ्कुभिः परिवारितम् ॥ १:५४ ॥
 शङ्कुभिः पृथगेकैकं पद्मेन परिवारितम् ।
 पद्मवर्गेषु एकैकं समुद्रैः परिवारितम् ॥ १:५५ ॥
 समुद्रेषु तथैकैकं मध्यसंख्यैस्तु तैर्वृतम् ।
 मध्यसंख्येषु एकैकमनन्तैः परिवारितम् ॥ १:५६ ॥
 अनन्तेषु च एकैकं परार्धपरिवारितम् ।
 परार्धेषु च एकैकं परेण परिवारितम् ।

57ab omitted in P₅₇ and written in the top margin in K^{pc}₇₆

(53c) वृन्दवर्गेषु] Σ, वृन्दवर्गभिः तैर्वृतम् M (53d) खर्वभिः परिवारितम्] C_Σ
 K₈₂K₁₀P₅₇K₇₆, खर्वभिः परिवारितम् K₇, खर्वभिः परिवाराणि M, खर्वभिः परिवारित
 K₄₁, खर्वभिः परिवारितः E (54a) खर्ववर्गेषु एकैकं] Σ, खर्ववर्गेव एकैकम् M (54b)
 दशखर्वगणैर्वृतम्] C₉₄C₀₂K₈₂K₁₀P₅₇K₇₆K₄₁, दशखर्वगणैर्वृतम् C₄₅, दशखर्वगणे वृत्तं
 K₇, दशखर्वेषु एकैकं दशखर्वगणैर्वृतम् M, दशखर्वगणैर्वृतः E (54c) खर्वेषु] Σ, खर्वेषु
 K₇ (54d) परिवारितम्] Σ, परिवारित K₄₁, परिवारितः E (55a) पृथगेकैकं]
 em., पृथगेनैव C₉₄C₀₂K₈₂K₁₀K₇P₅₇MK₄₁E, पृथगेनैव C₄₅, पृथगेनैव K₇₆ (55b)
 वारितम्] K₈₂M, वारितः C_ΣK₁₀K₇P₅₇K₇₆K₄₁E, तं K₈₂ (55d) समुद्रैः]
 Σ, समुद्रैः C₉₄, समुद्रैः C₄₅ • वारितम्] Σ, वारितः E (56a) तथैव] Σ, तथैव
 C₀₂ (56b) मध्यसंख्यैस्तु तैर्वृतम्] C_ΣK₈₂P₅₇MK₇₆K₄₁, मध्यसंख्यैस्तु तैर्वृतम् K₁₀,
 मध्यसंख्यैस्तु तैर्वृतं K₇, मध्ये शङ्क्यायुतैर्वृतः E (56c) मध्यसंख्येषु] Σ, मध्यसांख्यो च M,
 मध्ये शंखेषु E (56cd) एकैकमनन्तैः] Σ, एकैकं मनन्तैः K₇, एकैकं अनन्तैः M (56d)
 वारितम्] Σ, वारितः E (57a) अनन्तेषु च एकैकं] Σ, अनन्तेषु न एकैकं K^{pc}₇₆,
 om. K^{pc}₇₆ (57b) परार्धपरिवारितम्] C₉₄C₄₅K₈₂K₁₀K₇K^{pc}₇₆K₄₁, परार्धपरिवारितम् C₀₂,
 परार्धपरिवारितम् । अनन्तेषु च एकैकं परार्धपरिवारितं M, om. K^{pc}₇₆, परार्धपरिवारितः E
 (57d) वारितम्] Σ, वारिवारितं K₁₀, वारितः E

प्रथमोऽध्यायः

एष वै कथितो विप्र शक्यं सांख्यमुदीरितम् ॥ १:५७ ॥

[प्रमाणम्]

प्रमाणं शृणु मे विप्र संक्षेपाद्ब्रुवतो मम ।

चन्द्रोदये पूर्णमास्यां वपुरण्डस्य तादृशम् ॥ १:५८ ॥

कोटिकोटिसहस्रं तु योजनानां समन्ततः ।

अण्डानां च परीमाणं ब्रह्मणा परिकीर्तितम् ॥ १:५९ ॥

सप्तकोटिसहस्राणि सप्तकोटिशतानि च ।

विंशकोटिष्वङ्गुलीषु ऊर्ध्वतस्तपते रविः ॥ १:६० ॥

प्रमाणं नाम संख्या च कीर्तितानि समासतः ।

ब्रह्माण्डं चाप्रमेयाणां लक्षणं परिकीर्तितम् ॥ १:६१ ॥

58b After संक्षेपा० P₅₇ f. 213v breaks off and resumes only at 2.21c. One folio containing 1.58cd–2.21ab is missing. 60cd The folio in K₁₀ ends with ऊर्ध्व०, and the folios that may have contained verses 1.60d–2.22 are missing.

(57e) कथितो] Σ, कथितो K₁₀, कथिता E (57f) शक्यं] Σ, शक्य C₀₂, संख्यां शक्यं K₄₁ • सांख्यमु०] C₉₄C₀₂K₁₀P₅₇MK₇₆^{ac}, सांख्यमु० C₄₅, स्यख्यमु० K₈₂, संख्यमु K₇K₇₆^{pc}, संख्यामु० K₄₁E (58a) प्रमाणं] C₀₂K₈₂K₇P₅₇MK₇₆K₄₁E, प्रणामं C₉₄C₄₅, प्रमाण K₁₀ (58b) संक्षेपाद्ब्रुवतो] C₉₄C₀₂K₈₂K₁₀K₇₆K₄₁E, संक्षेपाद्ब्रुवतो C₄₅, संख्येपाद्ब्रुवतो K₇, संक्षेप ब्रुवतो M (59a) कोटिकोटि०] Σ, कोटीकोटि० M (59b) योज०] Σ, याज० K₄₁ (59c) च परीमाणं] Σ, च परिमाणं C₄₅ (unmetr.), परिमाणञ्च M (59d) ब्रह्मणा] Σ, ३. C₀₂ • ०कीर्तितम्] C₉₄C₄₅K₁₀K₇K₇₆K₄₁E, ०कीर्तिताः C₀₂, ०कीर्तितः K₈₂M (60a) ०स्त्राणि] Σ, ०स्त्राणि K₄₁ (60c) विंशकोटिष्वङ्गुलीषु] conj., विंशकोटिषु गुल्मेषु C₉₄K₈₂K₁₀K₇K₇₆K₄₁E, विंशकोटि विना गुल्मे M (60d) ऊर्ध्वतस्त०] C₉₄K₈₂K₇K₇₆E, ऊर्ध्व० K₁₀, ऊर्ध्वतो त० M, उद्धतस्त० K₄₁ • रविः] Σ, रवि E (61a) प्रमाणं नाम संख्या च] C₉₄C₀₂K₈₂K₇ME, प्रणामं नाम संख्या च C₄₅K₇₆, प्रमाणेनाणञ्चम संख्यात च K₄₁ (61b) कीर्तितानि] Σ, कीर्त्तियानानि K₄₁ (61c) ब्रह्माण्डं चा०] K₈₂, ब्रह्माण्डश्च C₉₄C₄₅K₇MK₇₆K₄₁, ब्रह्माण्डाश्चा० C₀₂, ब्रह्माण्डाश्चा E • ०मेयाणां] C₉₄K₈₂MK₇₆K₄₁E, ०मेयाणा C₄₅C₀₂K₇ (61d) ०कीर्तितम्] Σ, ०कीर्तिताः C₀₂, ०कीर्त्तितः M

वृषसारसंग्रहे

[पुराणम्]

पुराणाशीसहस्राणि शतानि द्विजसत्तम ।
 ब्रह्मणा कथितं पूर्णं मातरिश्वा यथातथम् ॥ १:६२ ॥
 वायुना पाद संक्षिप्य प्राप्तं चोशनसं पुरा ।
 तेनापि पाद संक्षिप्य प्राप्तवांश्च बृहस्पतिः ॥ १:६३ ॥
 बृहस्पतिस्तु प्रोवाच सूर्यं त्रिंशत्सहस्रिकम् ।
 पञ्चविंशत्सहस्राणि मृत्युं प्राह दिवाकरः ॥ १:६४ ॥
 एकविंशत्सहस्राणि मृत्युनेन्द्राय कीर्तितम् ।
 इन्द्रेणाह वसिष्ठाय विंशत्श्लोकसहस्रिकम् ॥ १:६५ ॥
 अष्टादशसहस्राणि तेन सारस्वताय तु ।
 सारस्वतस्त्रिधामाय सहस्रदश सप्त च ॥ १:६६ ॥
 षोडशानां सहस्राणि भरद्वाजाय वै ततः ।

(62b) ०सत्तम] Σ , -2 मः C_{02} (62c) पूर्ण] $C_{94}C_{02}K_{82}K_{76}K_{41}E$, पूर्व C_{45} ,
 पूर्ण K_7 , पूर्व M (62d) मातरिश्वा] Σ , मातरिश्वा M • ०तथम्] Σ , ०तथा $C_{02}M$
 (63a) संक्षिप्य] Σ , संक्षिप्यः M (63b) प्राप्तं चोशनसं] $C_{45}K_{82}K_7$, प्राप्तं चौसनसं
 $C_{94}K_{76}K_{41}$, प्राप्तं औसनसं C_{02} , प्राप्ताश्चोशनसम् M (unmetr.), प्राप्ताश्चोशनसं E (63c)
 संक्षिप्य] Σ , संक्षिप्यः M (63d) प्राप्तवांश्च बृहस्पतिः] Σ , प्राप्तधञ्च बृहस्पति M (64b)
 सूर्य] $C_{02}E$, सूर्यसं $C_{94}K_{82}K_7K_{76}K_{41}$, सूर्य $C_{45}M$ • त्रिंशत्स०] Σ , त्रिंशत्स० $C_{02}M$
 (64c) ०विंशत्सहस्राणि] corr., ०विंशहस्राणि C_{94} , ०विंशसहस्राणि $C_{45}C_{02}K_{82}K_7M$
 $K_{76}K_{41}$, ०विंशत्सहस्राणि E (64d) मृत्युं प्राह] Σ , मृत्यु प्राहः M (65a) ०विंशत्स०]
 E , ०विंशत्स० $C_{\Sigma}K_{82}K_7MK_{76}K_{41}$ (65b) कीर्तितम्] E , कीर्तितः $C_{94}C_{45}K_{82}K_7^{pc}M$
 K_{76} , कीर्तिताः C_{02} , कीर्तित K_7^{ac} , कीर्तितः K_{41} (65c) इन्द्रे०] Σ , इन्द्रे० K_{41} (65c)
 वसिष्ठाय] Σ , विशिष्ठाय C_{45} , वहिष्ठाय K_7 (65d) विंशत्श्लो०] corr., विंशत्श्लो०
 $C_{94}C_{02}K_{82}K_7K_{76}K_{41}E$, विंशत्श्लो० C_{45} , त्रिंशत्श्लो० M (66a) अष्टादशसहस्राणि] Σ ,
 आष्टादशसहस्राणि K_7 , वसिष्ठेदशसहस्रं M (66c) सारस्वतस्त्रि०] em., सारस्वता त्रि०
 $C_{94}C_{02}K_{82}K_7K_{76}K_{41}E$, सारस्वतास्त्रि० C_{45} , सारस्वत तृ० M • ०धामाय] Σ , om.
 K_{82}^{ac} (66d) सहस्रदश] Σ , सहस्रादश M (67b) भर०] Σ , भार० C_{02} , सन० M

प्रथमोऽध्यायः

दश पञ्चसहस्राणि त्रिवृषाय अभाषत ॥ १:६७ ॥

चतुर्दशसहस्राणि अन्तरीक्षाय वै ततः ।

त्रय्यारुणि सहस्राणि त्रयोदश अभाषत ॥ १:६८ ॥

त्रय्यारुणिस्तु विप्रेन्द्रो धनंजयमभाषत ।

द्वादशानि सहस्राणि संक्षिप्य पुनरब्रवीत् ॥ १:६९ ॥

कृतंजयाय सम्प्राप्तो धनंजयमहामुनिः ।

कृतंजयाद्विजश्रेष्ठ ऋणंजयमहात्मने ॥ १:७० ॥

ऋणञ्जयात्पुनः प्राप्तो गौतमाय महर्षिणे ।

गौतमाच्च भरद्वाजस्तस्माद्धर्यद्वताय तु ॥ १:७१ ॥

राजश्रवास्ततः प्राप्तः सोमशुष्माय वै ततः ।

सोमशुष्मात्ततः प्राप्तस्तृणविन्दुस्तु भो द्विज ॥ १:७२ ॥

- (67d) अभाषत] C₉₄C₄₅K₈₂K₇₆K₄₁, अभाषत C₀₂, अभाषत: K₇E, मभासत: M (68b) अन्तरी०] Σ, अन्तरि० M (68c) त्रय्यारुणि] corr., त्रय्यारुणि C₉₄C₄₅K₈₂MK₇₆K₄₁, त्रय्यारुणि C₀₂E, त्रय्यारूपिनि K₇ (68d) अभाषत] C₉₄C₀₂K₇K₇₆K₄₁, अभाषत: C₄₅, स्वभावत K₈₂, मभासत: M, ह्यभाषत E (69a) त्रय्यारुणि०] corr., त्रय्यारुणि० C_ΣK₇K₇₆K₄₁, त्रय्यारुणि० K₈₂E, त्रय्यारुणि० M • विप्रेन्द्रो] Σ, विप्रेन्द्र C₀₂M (69b) धनंजय०] Σ, धन० K₈₂^{ac} • अभाषत] C₉₄C₀₂K₈₂K₇K₇₆K₄₁, अभाषत: C₄₅ME (70b) मुनिः] Σ, मुणि M (70c) कृतंजयाद्वि०] C₉₄K₈₂K₇₆K₄₁E, कृतंजया द्वि० C₄₅C₀₂K₇, धनञ्जय द्वि० M • श्रेष्ठ] Σ, श्रेष्ठो E (70d) ऋणंजय०] Σ, ऋणंजाय० C₄₅, रणञ्जय० K₇₆ • महात्मने] Σ, मभासत: M (71a) प्राप्तो] Σ, प्राप्त: M, प्राप्तौ E (71b) गौतमाय] Σ, गोतमाय K₇₆ • महर्षिणे] Σ, महर्षिण: M (71c) गौतमाच्च] C_ΣK₈₂E, गौतमाश्च K₇K₄₁, गौतमेन M, गोतमाच्च K₇₆ (71cd) भरद्वाजस्तस्माद्धर्यद्वताय] C₉₄C₀₂K₈₂K₇K₇₆, भरद्वाजस्तस्माद्धर्यद्वताय C₄₅, भरद्वाज तस्मा हर्षद्वताय M, भरद्वाजस्तस्माद्धर्यद्वताय K₄₁, भरद्वाजस्तस्माद्दम्याद्दमाय E (72a) राजश्रवास्त०] em., राजश्रव त० C_ΣK₈₂K₇₆K₄₁E, राजश्रवे त० K₇, राजर्षव त० M (72ab) प्राप्तः सोम०] Σ, प्राप्त साम० K₄₁ (72c) शुष्मात्त०] Σ, शुष्मा त० K₈₂ (72cd) प्राप्तस्तृणविन्दुस्तु] Σ, प्राप्त तृणविन्दुस्तु C₀₂, प्राप्तस्तृणविन्दुस्तु K₄₁ (72d) भो] Σ, om. C₄₅

वृषसारसंग्रहे

तृणबिन्दुस्तु वृक्षाय वृक्षः शक्तिमभाषत ।
 शक्तिः पराशरं प्राह जतुकर्णाय वै ततः ॥ १:७३ ॥
 द्वैपायनं तु प्रोवाच जतुकर्णो महर्षिणम् ।
 रोमहर्षाय सम्प्राप्तो द्वैपायनमहामुनिः ॥ १:७४ ॥
 रोमहर्षेण प्रोवाच पुत्रायामितबुद्धये ।
 दश द्वे च सहस्राणि पुराणं सम्प्रकाशितम् ।
 मानुषाणां हितार्थाय किं भूयः श्रोतुमिच्छसि ॥ १:७५ ॥

॥ इति वृषसारसंग्रहे ब्रह्माण्डसंख्या नामाध्यायः प्रथमः ॥

75ab ≈ BrahṁāṇḍaP 3.4.67ab: मया चैतत्पुनः प्रोक्तं पुत्रायामितबुद्धये

(73b) वृक्षः] Σ, वृक्ष MK₇₆ • ०भाषत] C₉₄C₄₅K₈₂K₇K₇₆K₄₁, ०भाषतः C₀₂ME (73c) शक्तिः पराशरं] Σ, शपरासर M^{ac}, शक्ति परासर M^{pc} (73d) जतुकर्णाय] C₉₄C₀₂K₈₂K₇K₄₁E, तुकर्णाय C₄₅, जंतुकर्णाय M, जतुवर्णाय K₇₆ (74a) द्वैपायनं तु] em., द्वैपायनस्तु C_ΣK₈₂K₇MK₇₆K₄₁, द्वैपायनाय E (unmetr.) (74b) जतुकर्णो महर्षिणम्] C₉₄C₄₅K₈₂K₇, जतुकर्णा महर्षिणः C₀₂, जकर्णो महर्षिणं K₈₂^{ac}, जंतुकर्णमहर्षिणा M, जतुवर्णो महर्षिणम् K₇₆, जतुकर्णा महर्षिण K₄₁, जतुकर्णमहर्षिणा E (74d) ०मुनिः] Σ, ०मुनि ME (75a) ०हर्षेण] M, ०हर्षाय C_ΣK₈₂K₇K₇₆K₄₁, ०हर्षणाय E (75b) ०बुद्धये] Σ, ०बुद्धयः M (75d) पुराणं सम्प्रकाशितम्] Σ, पुराण सम्प्रकाशितां C₀₂ (75e) मानुषाणां] Σ, मनुषाणां C₄₅, मानुषाना M • हितार्थाय] Σ, हित्यथाय M, हितार्थाय K₄₁ (75f) भूयः] Σ, भूय ME (Colophon: वृषसार०] Σ, वृषार० K₇₆ • नामाध्यायः प्रथमः] Σ, नामाध्यायः प्रथमः श्लोक ७७ M, नाम प्रथमो ऽध्याय E

[द्वितीयो ऽध्यायः]

विगतराग उवाच ।

श्रुतं मया जनाग्रेण ब्रह्माण्डस्य तु निर्णयम् ।

प्रमाणं वर्णरूपं च संख्या तस्य समासतः ॥ २:१ ॥

शिवाण्डेति त्वया प्रोक्तो ब्रह्माण्डालयकीर्तितः ।

कीदृशं लक्षणं ज्ञेयं प्रमाणं तस्य वा कति ॥ २:२ ॥

कस्य वा लयनं ज्ञेयं प्रमाणं वात्र वासिनः ।

का वा तत्र प्रजा ज्ञेया को वा तत्र प्रजापतिः ॥ २:३ ॥

[शिवाण्डसंख्या]

अनर्थयज्ञ उवाच ।

शिवाण्डलक्षणं विप्र न त्वं प्रष्टुमिहार्हसि ।

दैवतैरपि का शक्तिर्ज्ञातुं द्रष्टुं च तत्त्वतः ॥ २:४ ॥

Witnesses used for this chapter : C₉₄ ff. 195v–197r, C₄₅ ff. 203v–204v, C₀₂ ff. 270r–270v (it breaks off at 2.21 and resumes at 3.30b), K₈₂ ff. 3v–4v, K₁₀ exp. 43 and 42 (sic!; it broke off at 1.60d and resumes at 2.23), K₇ ff. 211v–213r, P₅₇ f. 215 (only from 2.19cd), K₇₆ ff. 212v–213v, E pp. 585–588; C_Σ = C₉₄ + C₄₅ + C₀₂

1a जनाग्रेण] Σ, जना-² C₉₄ 2b ब्रह्माण्डा०] Σ, ब्रह्माण्ड E 2c ज्ञेयं] Σ, ज्ञेया C₀₂ 2d कति] Σ, कति: C₀₂ 3a लयनं ज्ञेयं] Σ, लयनं C₄₅, लक्षणं ज्ञेयं E 3b वासिनः] Σ, वासिरानः C₄₅ 3c का] em., को C_ΣK₈₂K₇K₇₆, किं E • प्रजा ज्ञेया] Σ, प्रजा¹ या C₉₄ 4a विप्र] Σ, विप्रं K₇₆ 4b न त्वं] Σ, तत्त्वं E • ऽर्हसि] Σ, ऽर्हसि K₇ 4c दैवतै०] C₉₄C₄₅K₈₂K₇₆, देवतै० C₀₂K₇E • शक्तिर्] C₉₄, शक्ति C₄₅C₀₂K₈₂K₇K₇₆E

अगम्यगमनं गुह्यं गुह्यादपि समुद्धितम् ।
 न प्रभुर्नेतरस्तत्र न दण्ड्यो न च दण्डकः ॥ २:५ ॥
 न सत्यो नानृतस्तत्र सुशीलो नो दुःशीलवान् ।
 नानृजुर्न च दम्भित्वं न तृष्णा न च ईर्ष्यता ॥ २:६ ॥
 न क्रोधो न च लोभो ऽस्ति न मानो ऽस्ति न सूयकः ।
 ईर्ष्या द्वेषो न तत्रास्ति न शठो न च मत्सरः ॥ २:७ ॥
 न व्याधिर्न जरा तत्र न शोको ऽस्ति न विक्लवः ।
 नाधमः पुरुषस्तत्र नोत्तमो न च मध्यमः ॥ २:८ ॥
 नोत्कृष्टो मानवस्तस्मिन्स्त्रियश्चैव शिवालये ।
 न निन्दा न प्रशंसास्ति मत्सरी पिशुनो न च ॥ २:९ ॥
 गर्वदर्पं न तत्रास्ति क्रूरमायादिकं तथा ।
 याचमानो न तत्रास्ति दाता चैव न विद्यते ॥ २:१० ॥

5ab cf. LiP 1.21.71ab: नमो गुण्याय गुह्याय अगम्यगमनाय च

(5a) अगम्यगमनं] Σ , अगम्यगमनं C_{02} , अगम्यगमनं K_7 (5b) गुह्या०] K_7E ,
 गुहा० $C_{\Sigma}K_{82}K_{76}$ • समुद्धितं] Σ , समुद्धितं K_7 , समुद्धिदम् E (5c) प्रभुर्ने०] Σ , प्रने०
 C_{02} (5d) दण्ड्यो] $C_{02}K_{82}K_7K_{76}$, दण्डो $C_{94}C_{45}$, दण्ड्या E • दण्डकः] Σ , ण्डकः
 C_{45}^{ac} , पण्डकः C_{45}^{pc} (6a) सत्यो] Σ , सत्यौ E • तत्र] Σ , तत्रा E (6b) नो] Σ ,
 \neg C_{94} (6c) नानृजुर्न] em., नात्रजुर्न $C_{94}K_{76}E$, नात्रजुर्न $C_{45}K_7$, नात्रजु न C_{02} ,
 नात्रजुर्न K_{82} (6d) न तृष्णा न च] Σ , न च तृष्णा न K_{82} • ईर्ष्यता] Σ , ईर्ष्यता: C_{02} ,
 ईर्ष्यता E (7a) क्रोधो] Σ , क्रोधौ C_{02} (7b) सूयकः] Σ , सूचकः C_{45} , स्तेयकः
 E (unmetr.) (7d) शठो] Σ , षठो C_{02} , शठे E • मत्सरः] Σ , मत्सरा: E (8a)
 व्याधिर्न] Σ , व्याधि न $C_{02}K_7$ • जरा तत्र] $C_{45}K_7$, जरास्तत्र $C_{94}C_{02}K_{82}K_{76}E$ (8b)
 विक्लवः] Σ , विक्लव E (9a) मानव०] Σ , मा \neg व० C_{94} (9c) प्रशंसास्ति] Σ ,
 प्रंसास्ति K_{76} , प्रशंसाश्च E (10c) तत्रास्ति] Σ , तत्रा K_{82}^{ac}

द्वितीयोऽध्यायः

अनर्थी ब्रज तत्रस्थः कल्पवृक्षसमाश्रितः ।
न कर्म नाप्रियस्तत्र न कलिः कलहो न च ॥ २:११ ॥
द्वापरो न च न त्रेता कृतं चापि न विद्यते ।
मन्वन्तरं न तत्रास्ति कल्पश्चैव न विद्यते ॥ २:१२ ॥
आहूतसम्लवं नास्ति ब्रह्मरात्रिदिनं तथा ।
न जन्ममरणं तत्र आपदं नाप्नुयात्कचित् ॥ २:१३ ॥
न चाशापाशबद्धोऽस्ति रागमोहं न विद्यते ।
न देवा नासुरास्तत्र न यक्षोरगराक्षसाः ॥ २:१४ ॥
न भूता न पिशाचाश्च गन्धर्वा ऋषयस्तथा ।
ताराग्रहं न तत्रास्ति नागकिंनरगारुडम् ॥ २:१५ ॥
न जपो नाहिकस्तत्र नाग्निहोत्री न यज्ञकृत् ।
न व्रतं न तपश्चैव न तिर्यङ्गरकं तथा ॥ २:१६ ॥

16d cf. VSS 19.49cd: विसृष्टे त्विन्द्रियग्रामे तिर्यङ्गरकसाधनम्

(11a) ब्रज त०] Σ , ब्रजस्त० K_7 (11c) कर्म ना०] em., कर्म न $C_{\Sigma}K_{82}K_7K_{76}$,
कर्मणा E (11d) कलिः] Σ , कलि $K_7^{ac}E$ (12a) च न त्रेता] $C_{02}K_{82}K_7E$, च
न त्रेता C_{94} , च त्रेता न C_{45} , च त्रेता K_{76} (12b) कृतं चा०] $C_{02}K_{82}$, कृतश्चा०
 $C_{94}C_{45}K_7K_{76}E$ (12c) मन्वन्तरं न तत्रास्ति] Σ , मन्वन्तत्रास्ति C_{02} , मन्वन्तरनन्त
तत्रास्ति K_7 (12d) कल्पश्चैव] Σ , कल्पं चैव K_{82} (13a) आहूत०] Σ , आभूत०
E (13b) ब्रह्मरात्रिदिनं] Σ , ब्रह्मरात्रिदिवस् E (13c) जन्ममरणं तत्र] $C_{02}K_{82}$
 $K_{76}E$, जन्ममरणं तत्र $C_{94}C_{45}$, जन्ममरणत्रत K_7 (13d) आपदं] Σ , अपदं E (14a)
चाशापाश०] $C_{45}K_7^{pc}$, च सायाश० $C_{94}C_{02}K_{82}K_7^{ac}K_{76}E$ • ऽबद्धो] Σ , ऽद्धो C_{02} , ऽवृद्धो
E (14b) ऽमोहं] Σ , ऽमोहो C_{94} (14c) देवा नासुरास्त०] Σ , देवो नासुरास्त०
 C_{45} , देवो नासुरस्त० K_{76} (15a) भूता] Σ , च भूता K_{76}^{ac} (15b) गन्धर्वा] Σ ,
गन्धर्वो E (16a) जपो] Σ , जयो C_{94} • नाहिकस्त०] Σ , नाहिक त० C_{45} (16d)
न तिर्यङ्गरकं] em., नातिर्यङ्गरकस् $C_{94}C_{02}K_{82}$, नातिर्यनरकन् C_{45} , नातिर्य नरकस् K_7 ,
नातिर्यनरकन् K_{76} , न तीर्यनरकन् E

तस्येशानस्य देवस्य ऐश्वर्यगुणविस्तरम् ।
 अपि वर्षशतेनापि शक्यं वक्तुं न केनचित् ॥ २:१७ ॥

हरेच्छाप्रभवाः सर्वे पर्यायेण ब्रवीमि ते ।
 देवमानुषवर्ज्यानि वृक्षगुल्मलतादयः ॥ २:१८ ॥

परार्धद्विगुणोत्सेधो विस्तारश्च तथाविधः ।
 अनेकाकारपुष्पाणि फलानि च मनोहरम् ॥ २:१९ ॥

अन्ये काञ्चनवृक्षाणि मणिवृक्षाण्यथापरे ।
 प्रवालमणिषण्डाश्च पद्मरागरुहाणि च ॥ २:२० ॥

स्वादुमूलफलाः स्कन्धलताविटपपादपाः ।
 कामरूपाश्च ते सर्वे कामदाः कामभाषिणः ॥ २:२१ ॥

तत्र विप्र प्रजाः सर्वे अनन्तगुणसागराः ।
 तुल्यरूपबलाः सर्वे सूर्यायुतसमप्रभाः ॥ २:२२ ॥

17b cf. MBh Suppl. 14.4.2743: ऐश्वर्यगुणसंपन्नाः क्रीडन्ति च यथासुखम्, and Brahṁā-
 ṇḍaP 1.26.1: महादेवस्य महात्म्यं प्रभुत्वं च महात्मनः । श्रोतुमिच्छामहे सम्यगैश्वर्यगुणविस्त-
 रम् ॥

19cd P₅₇ resumes here with verses 2.19cd–21ab written in the top margin in
 red and in a different hand. 21c After कामरू०, C₀₂ has two folios missing (ff.
 271–272) and resumes only at 3.30b

(18a) हरेच्छाप्रभवाः] K₇, हरेच्छप्रभवाः C₂K₈₂K₇₆, हरेच्छाप्रभवा E (18c) वर्ज्यानि]
 Σ, वज्झानि E (19a) ०गुणोत्सेधो] conj., ०गुणोच्छेधा C₉₄C₄₅K₈₂K₇K₇₆, ०गुणोच्छेधा
 C₀₂, ०गुणाच्छेधा E (19b) विस्तारश्च] K₇, विस्तारं च C₂K₈₂K₇₆E • ०विधः] K₇,
 ०विधा C₂K₈₂K₇₆E (19c) अनेकाकार०] Σ, अनेकार० C₉₄, काकार० P₅₇ (20a)
 अन्ये] Σ, बहु० E (20c) षण्डाश्च] Σ, घण्टाश्च E (20d) ०रुहाणि] C₀₂, ०रुहानि
 C₉₄C₄₅K₈₂K₇P₅₇K₇₆, ०सहानि E (21a) स्वादु०] Σ, स्वाधु० C₉₄ • ०मूल०] Σ,
 ०मूला K₈₂ • ०फलाः] conj., ०फला C₂K₈₂K₇P₅₇K₇₆E (21b) स्कन्ध०] conj.,
 स्कन्द० C₂K₈₂K₇E, स्कन् P₅₇, स्कन्दा० K₇₆ • ०पाः] Σ, ०पा P₅₇ (22c) ०बलाः]
 Σ, ०वराः E

द्वितीयोऽध्यायः

परार्धद्वयविस्तारं परार्धद्वयमायतम् ।
 परार्धद्वयविक्षेपं योजनानां द्विजोत्तम ॥ २:२३ ॥
 ऐश्वर्यत्वं न संख्यास्ति बलशक्तिश्च भो द्विज ।
 अधोर्ध्वो न च संख्यास्ति न तिर्यञ्चैति कश्चन ॥ २:२४ ॥
 शिवाण्डस्य च विस्तारमायामं च न वेद्म्यहम् ।
 भोगमक्षय तत्रैव जन्ममृत्युर्न विद्यते ॥ २:२५ ॥
 शिवाण्डमध्यमाश्रित्य गोक्षीरसदृशप्रभाः ।
 परार्धपरकोटीनामीशानानां स्मृतालयः ॥ २:२६ ॥
 बालसूर्यप्रभाः सर्वे ज्ञेयास्तत्पुरुषालये ।
 परार्धपरकोटीनां पूर्वस्यां दिशमाश्रिताः ॥ २:२७ ॥
 भिन्नाञ्जनप्रभाः सर्वे दक्षिणां दिशमाश्रिताः ।
 परार्धपरकोटीनामघोरालयमाश्रिताः ॥ २:२८ ॥

(23b) ०द्वय०] Σ , ०यद्वय० P_{57}^{ac} (23c) ०द्वय०] Σ , ०द्व० K_{82}^{ac} , ०य० P_{57} • विक्षेपं]
 em., विक्षेपा $C_{94}C_{45}K_{82}K_{10}K_7P_{57}K_{76}$, विज्ञेया E (23d) ०त्तम] Σ , ०त्तम: K_{82}
 (24b) बलशक्तिश्च भो द्विज] Σ , om. K_{82}^{ac} , तव शक्तिश्च भो द्विज E (24c) अधोर्ध्वो न च
 संख्यास्ति] Σ , om. K_{82}^{ac} (24d) न तिर्यञ्चैति कश्चन] $K_{82}^{pc}K_7P_{57}K_{76}$, न तिर्यञ्चैति कश्चन
 $C_{94}C_{45}K_{10}E$, न तिर्यं चेति कश्चन K_{82}^{ac} (25c) भोगमक्षय त०] em., भोगमक्षयस्त० C_{94}
 $C_{45}K_{82}K_{10}K_7P_{57}K_{76}$ (unmetr.), भोगमयास्तु त० E (25d) ०मृत्युर्न] Σ , ०मृत्यु न
 K_{10} (26b) प्रभाः] Σ , प्रभा E (26d) ०शानानां] Σ , ०शानाना K_{10} , ०गानानां K_7
 • स्मृतालयः] $C_{94}K_{10}K_7P_{57}K_{76}$, स्मृतालय C_{45} , स्मृतालयं K_{82} , स्मृतालया E (27a)
 ०भाः] Σ , ०भा E (27b) ज्ञेयास्त०] Σ , ज्ञेया त० $K_{82}E$ • ०आलये] Σ , ०आलयं E
 (27d) दिश०] Σ , दिशि० K_{10} (28a) ०ञ्जनप्रभाः] Σ , ०ञ्जनः प्रभास् P_{57}^{ac} , ०ञ्जनप्रभा
 E (28b) दक्षिणां] Σ , दक्षिण० E • दिशम्] Σ , दिशिम $C_{45}E$ (28d) ०घोरा०]
 Σ , ०घोरा० E • ०श्रिताः] Σ , ०श्रिता E

कुन्देन्दुहिमशैलाभाः पश्चिमां दिशमाश्रिताः ।
 परार्धपरकोटीनां सद्यमिष्टालयः स्मृतः ॥ २:२९ ॥
 कुङ्कुमोदकसंकाशा उत्तरां दिशमाश्रिताः ।
 परार्धपरकोटीनां वामदेवालयः स्मृतः ॥ २:३० ॥
 ईशानस्य कलाः पञ्च वक्रस्यापि चतुष्कलाः ।
 अघोरस्य कला अष्टौ वामदेवास्त्रयोदश ॥ २:३१ ॥
 सद्यश्चाष्टौ कला ज्ञेयाः संसारार्णवतारकाः ।
 अष्टत्रिंशत्कला ह्येताः कीर्तिता द्विजसत्तम ॥ २:३२ ॥
 संख्या वर्णा दिशश्चैव एकैकस्य पृथक्पृथक् ।
 पूर्वोक्तेन विधानेन बोधव्यास्तत्त्वचिन्तकैः ॥ २:३३ ॥
 शिवाण्डगमनाकृष्ट्या शिवयोगं सदाभ्यसेत् ।
 शिवयोगं विना विप्र तत्र गन्तुं न शक्यते ॥ २:३४ ॥

31 cf. Ātmārthapūjāpaddhati 276cd–277ab : ईशानस्य कलाः पञ्च पुरुषस्य चतुष्कलाः ॥
 अघोरस्य कलाश्चाष्टौ वामदेवेन त्रयोदश । 32 cf. Ātmārthapūjāpaddhati 277cd : अष्टौ
 सद्यकला ज्ञेया मकुटादिक्रमान् न्यसेत्

(29b) पश्चिमां] Σ, पश्चिमा C₄₅ • दिशं] Σ, दिशि K₇ • अश्रिताः] Σ, अश्रिता E
 (29d) सद्यमिष्टां] Σ, सद्यमिष्टा K₈₂ • स्मृतः] Σ, स्मृताः C₄₅ (30b) उत्तरां]
 Σ, उत्तरा C₄₅ • दिशम्] Σ, दिशि C₉₄ (30d) ऽलयः] Σ, ऽलय K₇ (31a)
 कलाः] Σ, कला E (31b) चतुष्कलाः] Σ, चतुष्टके E (31d) वामदेवां]
 Σ, वामदेव K₁₀ • ऽदश] Σ, ऽदशः K₇₆ (32a) ज्ञेयाः] Σ, ज्ञेया E (32b)
 संसारार्णवः] Σ, संसारार्णव C₄₅^{ac}, संसारव K₇₆ (32c) ऽत्रिंशत्कं] P₅₇K₇₆,
 ऽत्रिंशक C₉₄C₄₅K₈₂K₁₀K₇E • ह्येताः] Σ, ज्ञेयाः E (32d) ऽसत्तम] C₉₄C₄₅
 K₈₂K₇P₅₇K₇₆, ऽसत्तमः K₁₀P₅₇E (33a) संख्या वर्णा] C₄₅K₇P₅₇K₇₆, संख्या वर्णो
 C₉₄K₁₀, संख्या वर्णा K₈₂, संख्या वर्णा E (33b) एकैकस्य] Σ, एकैकस्य C₄₅K₈₂
 (33d) बोधव्यास्तं] em., बोधव्या तं C₉₄C₄₅K₈₂K₁₀K₇P₅₇K₇₆E (34a) ऽकृष्ट्या]
 C₉₄C₄₅K₁₀K₇₆E, ऽकृष्ट्या K₈₂K₇, ऽकृष्ट्या P₅₇ (34b) शिवयोगं सदाभ्यसेत्] Σ,
 शिवयोग समभ्यसेत् K₁₀, शिवायोगं समभ्यसेत् K₇₆^{ac} (34c) ऽयोगं] Σ, ऽयोग E

द्वितीयो ऽध्यायः

अश्वमेधादियज्ञानां कोट्यायुतशतानि च ।
 कृच्छ्रादितप सर्वाणि कृत्वा कल्पशतानि च ।
 तत्र गन्तुं न शक्येत देवैरपि तपोधन ॥ २:३५ ॥

गङ्गादिसर्वतीर्थेषु स्नात्वा तप्त्वा च वै पुनः ।
 तत्र गन्तुं न शक्येत ऋषिभिर्वा महात्मभिः ॥ २:३६ ॥

सप्तद्वीपसमुद्राणि रत्नपूर्णानि भो द्विज ।
 दत्त्वा वा वेदविदुषे श्रद्धाभक्तिसमन्वितः ।
 तत्र गन्तुं न शक्येत विना ध्यानेन निश्चयः ॥ २:३७ ॥

स्वदेहान्मांसमुद्धृत्य दत्त्वार्थिभ्यश्च निश्चयात् ।
 स्वदारपुत्रसर्वस्वं शिरो ऽर्थिभ्यश्च यो ददेत् ।
 न तत्र गन्तुं शक्येत अन्यैर्वापि सुदुष्करैः ॥ २:३८ ॥

यज्ञतीर्थतपोदानवेदाध्ययनपारगः ।
 ब्रह्माण्डान्तस्य भोगांस्तु भुङ्क्ते कालवशानुगः ॥ २:३९ ॥

37ab cf. ŚDhU 2.104: त्रिः प्रदत्त्वा महीं पूर्णा...

(35c) °तप] E, °तपः C₉₄C₄₅K₈₂K₁₀K₇P₅₇K₇₆ (unmetr.) (35e) शक्येत]
 Σ, शक्येत C₄₅, शक्येते E (35f) देवैः] Σ, देवे K₇ • °धन] Σ, °धनम् C₄₅
 (36c) गन्तुं] Σ, गन्तु K₁₀K₇ • शक्येत] Σ, शक्यन्ते E (37a) °द्वीपः] Σ, °दीपः
 K₇ • °समुद्राणि] Σ, °समुद्राय K₁₀ (37c) °विदुषे] Σ, °विदुषेण K₇₆^{ac} (37e)
 गन्तुं] Σ, गन्तु K₁₀, गन्तु K₇ • शक्येत] Σ, शक्यन्ते E (38a) स्वदेहान्मांसः] C₉₄
 C₄₅K₈₂K₁₀, स्वदेहान्मांसः K₇P₅₇K₇₆, स्वदेहान्मांसः E (38c) °स्वं] Σ, °स्व K₁₀
 (38e) न तत्र गन्तुं] Σ, न तत्र गन्तुं न C₄₅ (38f) °दुष्करैः] Σ, °दुष्कृतः K₁₀
 (39a) °दानः] Σ, °दानं K₈₂, °दानैः K₁₀ (39b) °पारगः] Σ, °पारगाः C₉₄K₁₀
 (39c) ब्रह्माण्डान्तस्य भोगांस्तु] Σ, ब्रह्माण्डान्तस्य भोगास्तु K₁₀, ब्रह्माण्डान्तस्य भोगास्तु
 E (39d) भुङ्क्ते] Σ, भुङ्क्ते K₇, भुक्त्वा E • °गः] Σ, °गाः K₈₂K₇₆^{ac}

वृषसारसंग्रहे

कालेन समप्रेष्येण धर्मो याति परिक्षयम् ।
अलातचक्रवत्सर्वं कालो याति परिभ्रमन् ।
त्रैकाल्यकलनात्कालस्तेन कालः प्रकीर्तितः ॥ २:४० ॥

॥ इति वृषसारसंग्रहे शिवाण्डसंख्या नामाध्यायो द्वितीयः ॥

40b धर्मो] Σ , धर्मे K_7 40e °कलनात्काल°] Σ , °कलना काल° K_{10} 40f
प्र°] Σ , परि° K_{76} Colophon: वृषसार°] Σ , वृषार° K_{76} • नामाध्यायो द्वितीयः]
 Σ , नामाध्याय द्वितीयः K_{10} , नाम द्वितीयोऽध्यायः E

[तृतीयो ऽध्यायः]

[धर्मप्रवचनम्]

विगतराग उवाच ।

किमर्थं धर्ममित्याहुः कतिमूर्तिश्च कीर्त्यते ।

कतिपादवृषो ज्ञेयो गतिस्तस्य कति स्मृताः ॥ ३:१ ॥

कौतूहलं ममोत्पन्नं संशयं छिन्धि तत्त्वतः ।

कस्य पुत्रो मुनिश्रेष्ठ प्रजास्तस्य कति स्मृताः ॥ ३:२ ॥

अनर्थयज्ञ उवाच ।

धृतिरित्येष धातुर्वै पर्यायः परिकीर्तितः ।

आधारणान्महत्त्वाच्च धर्म इत्यभिधीयते ॥ ३:३ ॥

3cd cf. LiP 1.10.12cd–13ab : धारणार्थं महान्द्वेष धर्मशब्दः प्रकीर्तितः ॥ आधारणे ऽमहत्त्वे च अधर्म इति चोच्यते । 3 cf. Brahman̄ḍaP 1.32.29 : धारणार्थं धृतिश्चैव धातुः शब्दे प्रकीर्तितः । आधारणामहत्त्वे च अधर्म इति चोच्यते ॥ cf. VāyuP 1.59.28 : धारणा धृतिरित्यर्थाद्वातोर्धर्मः प्रकीर्तितः । आधारणे ऽमहत्त्वे च अधर्म इति चोच्यते ॥ cf. MatsyaP 145.27 : धर्मेति धारणे धातुर्महत्त्वे चैव उच्यते । आधारणे महत्त्वे वा धर्मः स तु निरुच्यते ।

Witnesses used for this chapter : C₉₄ ff. 197r–198v, C₄₅ ff. 204v–206r, C₀₂ ff. 273r–273v (broke off at 2.21 and resumes at 3.30b), K₈₂ ff. 4v–6r, K₁₀ exp. 42, 47 (upper), 48 (lower), K₇ ff. 213r–214v, P₅₇ exp. 215r–215v (breaks off after 3.14d and resumes at 4.8a), K₇₆ ff. 213v–214v, T₈₂ f. 272 (only), E pp. 588–591 ; C_Σ = C₉₄ + C₄₅ + C₀₂

1a आहुः] Σ, आहु E 1d स्मृताः] Σ, स्मृता C₄₅, स्मृतः E 2a कौतूहलं] Σ, कौतूहल E • ममोत्पन्नं] Σ, समोत्पन्नं K₇ 2b संशयं] Σ, सशयं C₉₄ • छिन्धि] Σ, छित्ति K₇₆ 3c आधारणान्म०] C₉₄K₁₀P₅₇K₇₆, आधारणात्प० C₄₅, आधारणात्प० K₈₂K₇, आधारेण म० E 3d इत्यभिधीयते] C₉₄K₈₂K₇K₇₆E, इत्यभिधीयते C₄₅K₁₀, इत्यभिधीयते P₅₇

श्रुतिस्मृतिद्वयोर्मूर्तिश्चतुष्पादवृषः स्थितः ।
चतुराश्रम यो धर्मः कीर्तितानि मनीषिभिः ॥ ३:४ ॥
गतिश्च पञ्च विज्ञेयः शृणु धर्मस्य भो द्विज ।
देवमानुषतिर्यं च नरकस्थावरादयः ॥ ३:५ ॥
ब्रह्मणो हृदयं भित्त्वा जातो धर्मः सनातनः ।
तस्य पत्नी महाभागा त्रयोदश सुमध्यमाः ॥ ३:६ ॥
दक्षकन्या विशालाक्षी श्रद्धाद्या सुमनोहराः ।
तस्य पुत्राश्च पौत्राश्च अनेकाश्च बभूव ह ।
एष धर्मनिसर्गो ऽयं किं भूयः श्रोतुमिच्छसि ॥ ३:७ ॥

4 cf. VSS 4.74 below : चतुष्पादः स्मृतो धर्मश्चतुराश्रममाश्रितः । गृहस्थो ब्रह्मचारी च वानप्रस्थो ऽथ भिक्षुकः ॥ 6ab cf. DevīP 4.59cd : ब्रह्मणो हृदयाज्जातः पुत्रो धर्म इति स्मृतः • cf. also MBh 1.60.40ab : ब्रह्मणो हृदयं भित्त्वा निःसृतो भगवान्भृगुः

5ab The first available folio of the VSS in T₈₂ (f. 272) starts here. C₄₅ reads here गतिश्च पौत्राश्च अनेकाश्च बभूव ह, skipping to 3.7cd, omitting 3.5–7ab.

(4ab) ०स्मृतिद्वयोर्मूर्तिश्च०] C₉₄, ०स्मृतिद्वयो मूर्तिश्च० C₄₅K₁₀P₅₇K₇₆, ०स्मृतिद्वयो मूर्तिश्च० K₈₂K₇, ०स्मृतिद्वयो मूर्तिश्च E (4b) ०वृषः] Σ, ०वृष K₇ (4c) चतुरा०] C₄₅K₈₂K₁₀P₅₇E, चातुरा० C₉₄K₇P₅₇K₇₆ (5a) विज्ञेयः] Σ, om. C₄₅ (5b) द्विज] Σ, द्विजः K₇₆ (5c) ०मानुष०] Σ, ०मानुषि० P₅₇ (6a) ब्रह्मणो] Σ, om. C₄₅, ब्राह्मणो E • भित्त्वा] Σ, वित्त्वा K₁₀ (6b) धर्मः] Σ, धर्म K₁₀ • सना०] Σ, शवा० T₈₂ (6d) ०मध्यमाः] Σ, om. C₄₅ (7a) ०आक्षी] Σ, om. C₄₅, ०आक्षि E (7b) ०आद्या] ०आद्या K₁₀K₇P₅₇K₇₆T₈₂E, ०आढ्या C₉₄, om. C₄₅, ०आढ्याः K₈₂ • ०हराः] K₁₀E, ०हरा C₉₄K₇P₅₇K₇₆, om. C₄₅, ०=माः K₈₂, ०हरात् T₈₂ (7cd) तस्य पुत्राश्च पौत्राश्च अनेकाश्च बभूव ह] C₉₄K₁₀P₅₇, गतिश्च पौत्राश्च अनेकाश्च बभूव ह (eyeskip to 3.5a) C₄₅, तस्य पुत्राश्च योत्राश्च अनेकाश्च बभूव ह K₈₂K₇, तस्य पुत्राश्च पौत्राश्च अनेकाश्च बह्व ह K₇₆, तस्य पुत्राश्च पौत्राश्च अनेकाश्च --- T₈₂, तस्य पुत्रा अनेकाश्च तथा पौत्रा बभूवहः E (7ef) ०निसर्गो] Σ, ०विसर्गो T₈₂

तृतीयोऽध्यायः

विगतराग उवाच ।

धर्मपत्नी विशेषेण पुत्रस्तेभ्यः पृथक्पृथक् ।

श्रोतुमिच्छामि तत्त्वेन कथयस्व तपोधन ॥ ३:८ ॥

अनर्थयज्ञ उवाच ।

श्रद्धा लक्ष्मीर्धृतिस्तुष्टिः पुष्टिर्मेधा क्रिया लज्जा ।

बुद्धिः शान्तिर्वपुः कीर्तिः सिद्धिः प्रसूतिसम्भवाः ॥ ३:९ ॥

श्रद्धा कामः सुतो जातो दर्पो लक्ष्मीसुतः स्मृतः ।

धृत्यास्तु नियमः पुत्रः संतोषस्तुष्टिजः स्मृतः ॥ ३:१० ॥

पुष्ट्या लाभः सुतो जातो मेधापुत्रः श्रुतस्तथा ।

10 See a passage similar to VSS 3.10–13, e.g., in KūP 1.8.20 ff.: श्रद्धाया आत्मजः कामो दर्पो लक्ष्मीसुतः स्मृतः । धृत्यास्तु नियमः पुत्रस्तुष्ट्याः संतोष उच्यते ॥ पुष्ट्या लाभः सुतश्चापि मेधापुत्रः श्रुतस्तथा । क्रियायाश्चाभवत्पुत्रो दण्डः समय एव च ॥ बुद्ध्या बोधः सुतस्तद्वदप्रमादो व्यजायत । लज्जाया विनयः पुत्रो वपुषो व्यवसायकः ॥ क्षेमः शान्तिसुतश्चापि सुखं सिद्धिरजायत । यशः कीर्तिसुतस्तद्वदित्येते धर्मसूनवः ॥ कामस्य हर्षः पुत्रोऽभूद्देवानन्दो व्यजायत । इत्येष वै सुखोदकः सर्गो धर्मस्य कीर्तितः ॥

⑧ विगतराग उवाच] C₄₅K₈₂^{pc}K₇K₇₆T₈₂E, विगतराग उ C₉₄K₁₀P₅₇, om. K₈₂^{ac} 9a
लक्ष्मीर्धृतिस्तुष्टिः] C₉₄, लक्ष्मीर्धृतिस्तुष्टिः C₄₅, लक्ष्मीर्धृतिर्धृतिस्तुष्टिः K₈₂^{ac}, लक्ष्मीर्धृतिस्तुष्टिः
K₈₂^{pc}, लक्ष्मीर्धृतिस्तुष्टिः K₁₀, लक्ष्मीर्धृतिस्तुष्टिः K₇P₅₇K₇₆T₈₂, लक्ष्मीर्धृतिस्तुष्टिः E 9b
पुष्टिर्मेधा] Σ, पुष्टिर्मेधा T₈₂E • लज्जा] Σ, लज्जा K₈₂ 9c बुद्धिः] Σ, बुद्धिः C₉₄ 9d
सिद्धिः प्रसूतिसम्भवाः] conj., सिद्धिश्चाभूतिसम्भवा C₉₄K₈₂K₁₀K₇, सिद्धिश्चाभूतिसम्भवा C₄₅,
सिद्धिश्चाभूतिसम्भवाः P₅₇K₇₆, सिद्धिश्चाभूतिसम्भवा T₈₂, सिद्धिश्चाभूतिसम्भवा E 10a कामः]
K₈₂, कामः C₉₄C₄₅K₁₀K₇P₅₇K₇₆T₈₂, धर्मः E • जातो] Σ, om. K₇₆^{ac} 10cd
नियमः पुत्रः संतोषस्तुष्टिजः] Σ, नियमः स्सन्तोषस्तुष्टिजः K₇₆ 11a लाभः] Σ,
लाभः K₈₂E • जातो] Σ, om. P₅₇ 11b •पुत्रः] K₇₆^{pc}, •पुत्रः C₉₄C₄₅K₈₂K₁₀K₇
P₅₇K₇₆^{ac}T₈₂E • श्रुतः] C₉₄K₈₂K₁₀K₇T₈₂E, श्रुतः C₄₅, श्रुतिः P₅₇K₇₆

क्रियायास्त्वभवत्पुत्रो दण्डः समय एव च ॥ ३:११ ॥

लज्जाया विनयः पुत्रो बुद्ध्या बोधः सुतः स्मृतः ।

लज्जायाः सुधियः पुत्र अप्रमादश्च तावुभौ ॥ ३:१२ ॥

क्षेमः शान्तिसुतो विन्द्याद्यवसायो वपोः सुतः ।

यशः कीर्तिसुतो ज्ञेयः सुखं सिद्धेर्व्यजायत ।

स्वायम्भुवे ऽन्तरे त्वासन्कीर्तिता धर्मसूनवः ॥ ३:१३ ॥

विगतराग उवाच ।

मूर्तिद्वयं कथं धर्मं कथयस्व तपोधन ।

कौतूहलमतीव मे कर्तव्यं ज्ञानसंशयम् ॥ ३:१४ ॥

11cd ≈ LiP 1.70.295ab : क्रियायामभवत्पुत्रो दण्डः समय एव च ; ≈ KūP 1.8.22cd : क्रियायाश्चाभवत्पुत्रो दण्डः समय एव च ; cf. LiP 1.5.37 : धर्मस्य वै क्रियायां तु दण्डः समय एव च

14c In P₅₇, folio 215v ends with कौतूहलमती and the next available folio side (217r) starts with त्यमिष्टगतिः प्रोक्तं in 4.8a. Thus one folio (f. 216), containing 3.14d–4.7, is missing.

(11c) त्वभवत्पुत्रो] em., त्वभयः पुत्रो C₉₄C₄₅K₈₂K₁₀K₇P₅₇T₈₂, त्वभयः पुत्रो K₇₆, त्वभयः पुत्रो E (11d) दण्डः] corr., दण्डे C₉₄K₈₂दण्डो K₈₂K₁₀K₇P₅₇K₇₆T₈₂E, दण्डो C₄₅ • च] Σ, तु T₈₂E (12a) लज्जाया विनयः] Σ, लज्जायाः विनयो E (12b) सुतः स्मृतः] Σ, सुतः ≈ C₉₄, सुतःस्तथा C₄₅ (12c) लज्जायाः] Σ, --- T₈₂ • सुधियः] K₇₆P₅₇T₈₂E, सुधिय C₉₄C₄₅K₈₂K₁₀K₇P₅₇K₇₆ • पुत्र] Σ, पुत्रः E (12d) अप्रमादो] Σ, अप्रमादा K₈₂ (13b) वपोः] Σ, वपो K₈₂ (13d) सुखं सिद्धेर्व्यजायत] C₄₅K₈₂, सुखं सिद्धि व्यजायत C₉₄P₅₇, सुखं सिद्धेर्व्यजायते K₁₀, सुखं सिद्धि व्यजायतः K₇, व्यजायते K₇₆, सुखं सिद्धि व्यजायते T₈₂E (13e) स्वायम्भुवे] C₉₄K₈₂K₇P₅₇K₇₆T₈₂, स्वायम्भुवो C₄₅, स्वायम्भुवे K₁₀E • ऽन्तरे त्वासन्] conj., ऽन्तरे त्वासि C₉₄C₄₅K₈₂P₅₇K₇₆T₈₂, ऽन्तरे त्वासीत् K₁₀, ऽन्तरे त्वासं K₇, ऽन्तरेवासि E (14a) धर्म] Σ, धर्म K₇, धर्मः E (14b) धन] Σ, धनः K₇₆P₅₇T₈₂ (14c) कौतूहलमतीव मे] Σ, कौतूहलमतीव मे C₄₅, लम्मतवीवमे T₈₂ (14d) कर्तव्य] em., कीर्तय C₉₄C₄₅K₈₂K₁₀K₇K₇₆E, कीर्तय T₈₂ • संशयम्] C₉₄K₈₂K₇E, संशयः C₄₅K₁₀T₈₂, संशयम् K₇₆

तृतीयोऽध्यायः

अनर्थयज्ञ उवाच ।
 श्रुतिस्मृतिद्वयोर्मूर्तिधर्मस्य परिकीर्तिता ।
 दाराग्निहोत्रसम्बन्ध इज्या श्रौतस्य लक्षणम् ।
 स्मार्तो वर्णाश्रमाचारो यमैश्च नियमैर्युतः ॥ ३:१५ ॥

[यमनियमभेदः]

यमश्च नियमश्चैव द्वयोर्भेदमतः शृणु ।
 अहिंसा सत्यमस्तेयमानृशंस्यो दमो घृणा ।
 धन्याप्रमादो माधुर्यमार्जवं च यमा दश ॥ ३:१६ ॥
 एकैकस्य पुनः पञ्चभेदमाहुर्मनीषिणः ।
 अहिंसादि प्रवक्ष्यामि शृणुष्वावहितो द्विज ॥ ३:१७ ॥

15cd cf. Manu 3.171ab : दाराग्निहोत्रसंयोगं कुरुते योऽग्रजे स्थिते; and also MatsyaP 142.41 : दाराग्निहोत्रसम्बन्धमृग्यजुःसामसंहिताः । इत्यादिवहुलं श्रौतं धर्मं सप्तर्षयोऽब्रुवन् ॥
 15c-f ≈ MBh Suppl. 1.36.10 : दानाग्निहोत्रमिज्या च श्रौतस्यैतद्वि लक्षणम् । स्मार्तो वर्णाश्रमाचारो यमैश्च नियमैर्युतः ॥ ≈ MatsyaP 145.30cd-31ab : दाराग्निहोत्रसम्बन्धमिज्या श्रौतस्य लक्षणम् । स्मार्तो वर्णाश्रमाचारो यमैश्च नियमैर्युतः ॥ ≈ BrahmanḍaP 1.32.33cd-34ab : दाराग्निहोत्रसम्बन्धाद् द्विधा श्रौतस्य लक्षणम् । स्मार्तो वर्णाश्रमाचारैर्यमैः स नियमैः स्मृतः ॥ 16cd ≈ MBh 12.8.17ab : अहिंसा सत्यवचनमानृशंस्यं दमो घृणा 16 ≈ VDhU 3.233.203 : आनृशंस्यं क्षमा सत्यमहिंसा च दमः स्पृहा । ध्यानं प्रसादो माधुर्यं चार्जवं च यमा दश ॥

(15a) श्रुतिः] Σ, श्रुतिः C₄₅E (15ab) ०द्वयोर्मूर्तिधर्मः] C₉₄K₇₆, ०द्वयोर्मूर्तिधर्मः C₄₅K₈₂K₁₀T₈₂, ०द्वयीर्मूर्तिधर्मः K₇, ०द्वयोर्मूर्तिधर्मः E (15b) ०कीर्तिता] C₉₄C₄₅K₈₂K₇₆E, ०कीर्त्तिताः K₁₀, कीर्त्तिताः K₇T₈₂ (15cd) ०बन्ध इ०] K₁₀E, ०बद्ध इ० C₉₄C₄₅K₈₂K₇K₇₆T₈₂ (15d) श्रौतस्य] K₇₆, श्रौतस्य C₉₄C₄₅K₇T₈₂, श्रौत्रस्य K₈₂, स्रोत्रस्य K₁₀, श्रुतस्य E (15e) स्मार्तो] em., स्मार्त C₉₄C₄₅K₈₂K₁₀K₇T₈₂E, स्मा---K₇₆ (16a) नियमः] Σ, नियमैः K₈₂ (16b) द्वयोर्भेदमतः] Σ, द्वयो---मतः T₈₂ (16d) ०मानृशंस्यो] K₇₆, ०मनृशंस्यो C₉₄C₄₅K₈₂K₁₀T₈₂E, ०मानृशंस्यो K₇ (16e) धन्याः] E, धन्यः C₉₄C₄₅K₁₀K₇K₇₆, धन्यं K₈₂, धन्य T₈₂ • माधुर्यः] E, माधूर्यः C₉₄C₄₅K₈₂K₁₀K₇K₇₆T₈₂ (16f) ०र्जवं च] Σ, ०र्जवश्चा T₈₂, ०र्जवश्च E (17b) ०माहुर्मः] Σ, ०माहु मः K₇ (17d) शृणुष्वाः] Σ, शृणुष्वः K₈₂K₁₀

वृषसारसंग्रहे

[यमेष्वाहिंसा (१)]

[पञ्चविधा हिंसा]

त्रासनं ताडनं बन्धो मारणं वृत्तिनाशनम् ।

हिंसां पञ्चविधामाहुर्मुनयस्तत्त्वदर्शिनः ॥ ३:१८ ॥

काष्ठलोष्टकशाद्यैस्तु ताडयन्तीह निर्दयाः ।

तत्प्रहारविभिन्नाङ्गो मृतवध्यमवाप्नुयात् ॥ ३:१९ ॥

बद्धा पादौ भुजोरश्च शिरोरुक्कण्ठपाशिताः ।

अनाहता म्रियन्त्येवं वधो बन्धनजः स्मृतः ॥ ३:२० ॥

शत्रुचौरभयैर्घोरैः सिंहव्याघ्रगजोरगैः ।

त्रासनाद्धधमाप्नोति अन्यैर्वापि सुदुःसहैः ॥ ३:२१ ॥

यस्य यस्य हरेद्वित्तं तस्य तस्य वधः स्मृतः ।

-
- (18a) बन्धो] $C_{94}C_{45}K_{82}K_7$, बद्धो $K_{10}K_{76}T_{82}$, बन्ध E (18b) मारणं] Σ , मा---
 K_{76} (18c) हिंसां] $C_{94}K_{82}K_7K_{76}$, हिंसा $C_{45}K_{10}T_{82}E$ (18cd) विधामाहुर्मुं]
 $C_{45}K_{82}K_7K_{76}$, विधमाहुर्मुं C_{94} , विधान्याहुर्मुं K_{10} , विधा--- T_{82} , विध प्राहुर्मुं E
(19a) काष्ठलोष्टं] Σ , काष्ठलोष्टं K_{10} • • चैस्तु] Σ , चैश्च K_{76} (19b) निर्दयाः]
 Σ , निर्दया E (19c) भिन्नाङ्गो] Σ , भिन्नाङ्गा E (19d) वध्यमवां] Σ , वध्यमवां
 C_{94} (20a) भुजोरश्च] Σ , भुजोरश्च $K_{82}E$ (20b) शिरोरुक्कण्ठं] em., शिरोरुक्कण्ठं
 $C_{94}C_{45}K_{82}K_{10}K_7K_{76}$, शिरोरुः कण्ठं $T_{82}E$ • • पाशिताः] Σ , पासिनः T_{82} (20c)
अनाहता म्रियन्त्येवं] Σ , अनाहत म्रियन्त्येष K_{10} , अनाहतो म्रियन्त्येव K_{76} (20d) वधो
बन्धनजः स्मृतः] conj., वधो बन्धनजाः स्मृताः $C_{94}C_{45}K_{82}K_{10}$, वधो बन्धनजाः स्मृता K_7 ,
वधबन्धनजाः स्मृताः $K_{76}T_{82}$, नज स्मृतः E (21a) चौरभयैर्घोरैः] Σ , चौरभयैर्घोरैः
 K_{10} , चौरभयैर्घोरैः T_{82} (21b) गजोरगैः] Σ , ग--- K_{76} (21c) त्रासनाद्धधं]
 Σ , ---द्धधं T_{82} (21d) अन्यैर्वापि] Σ , अन्ये चापि K_7 , अन्यैर्वापि K_{76} (22a)
हरेद्विं] Σ , हरे विं K_{10} (22b) वधः] Σ , वध E

तृतीयोऽध्यायः

वृत्तिजीवाभिभूतानां तद्वारा निहतः स्मृतः ॥ ३:२२ ॥

विषवह्निशरशस्त्रैर्मायायोगबलेन वा ।
हिंसकान्याहु विप्रेन्द्र मुनयस्तत्त्वदर्शिनः ॥ ३:२३ ॥

[अहिंसाप्रशंसा]

अहिंसा परमं धर्मं यस्त्यजेत्स दुरात्मवान् ।
क्लेशायासविनिर्मुक्तं सर्वधर्मफलप्रदम् ॥ ३:२४ ॥

नातः परतरो मूर्खो नातः परतरं तमः ।
नातः परतरं दुःखं नातः परतरोऽयशः ॥ ३:२५ ॥

नातः परतरं पापं नातः परतरं विषम् ।
नातः परतराविद्या नातः परतरोऽधनः ॥ ३:२६ ॥

यो हिनस्ति न भूतानि उद्भिज्जादि चतुर्विधम् ।
स भवेत्पुरुषः श्रेष्ठः सर्वभूतदयान्वितः ॥ ३:२७ ॥

सर्वभूतदयां नित्यं यः करोति स पण्डितः ।
स यज्वा स तपस्वी च स दाता स दृढव्रतः ॥ ३:२८ ॥

(22c) अभिभूतानां] Σ , अभिभूतानां K_{10} , अभिभूताना T_{82} (22d) तद्वारा नि०] conj., तद्वारान्नि० $C_{94}C_{45}K_{82}K_{10}K_7K_{76}T_{82}$, तद्वारान्नि० E (23ab) शस्त्रैर्माया०] Σ , शस्त्रैर्मा० K_7 , शस्त्रैर्मया० E (23c) हिंसकान्याहु वि०] $C_{45}K_{10}K_7K_{76}$, हिंसकान्याहुर्वि० $C_{94}K_{82}T_{82}$ (unmetr.), हिंसकेत्याहु वि० E (24a) परमं धर्मं] Σ , परमं धर्मं K_{10} , परमो धर्मं K_7 (24b) त्यजेत्स दुरात्मवान्] $C_{45}K_7K_{76}E$, त्यजेच्छ दुरात्म० C_{94} , त्यजेत्सुदुरात्मवान् K_{82} , त्यजेत्स दुरात्मनम् K_{10} , त्य---त्मवान् T_{82} (24c) क्लेशायासविनि०] Σ , क्लेशा--- K_{76} (25b) तमः] Σ , तन् $C_{45}E$ (26d) परतरोऽधनः] conj., परं तपोधन $C_{94}C_{45}K_{82}K_{10}K_7K_{76}$, परतरो धन T_{82} , पर तपोधमाः E (27a) यो हिनस्ति न भूतानि] $C_{94}C_{45}K_{82}K_7K_{76}$, यो न हिन्सन्ति भूतानि K_{10} , यो हिनस्ति --- T_{82} , यो हि नास्ति न भूतानि E (27b) उद्भिज्जादि] em., उद्भिज्जादि $C_{94}C_{45}K_{10}K_7K_{76}T_{82}E$, उद्भिज्जानि K_{82} • (27c) पुरुषः] Σ , पुरुष० E (27d) सर्वभूतदया०] Σ , --- K_{76} (28a) दयां नित्यं] $C_{94}K_{82}K_{76}E$, दया नित्यं $C_{45}K_{10}T_{82}$, दया नित्य K_7 (28c) यज्वा] Σ , यज्या K_{10} (28d) व्रतः] Σ , व्रताः T_{82}

वृषसारसंग्रहे

अहिंसा परमं तीर्थमहिंसा परमं तपः ।
 अहिंसा परमं दानमहिंसा परमं सुखम् ॥ ३:२९ ॥
 अहिंसा परमो यज्ञः अहिंसा परमं व्रतम् ।
 अहिंसा परमं ज्ञानमहिंसा परमा क्रिया ॥ ३:३० ॥
 अहिंसा परमं शौचमहिंसा परमो दमः ।
 अहिंसा परमो लाभ अहिंसा परमं यशः ॥ ३:३१ ॥
 अहिंसा परमो धर्म अहिंसा परमा गतिः ।
 अहिंसा परमं ब्रह्म अहिंसा परमः शिवः ॥ ३:३२ ॥
 [मांसाहारः]
 मांसाशनान्निवर्तेत मनसापि न काङ्क्षयेत् ।
 स महत्फलमाप्नोति यस्तु मांसं विवर्जयेत् ॥ ३:३३ ॥

29 This and the following verses are similar to MBh 13.117.37–38

29d C₀₂ resumes here in exp. 189, f. 273r (sic!) with रमं सुखम्. T₈₂ breaks off here, in pāda d, after अहिंसा प०. 31ab om. E 31cd After pādas cd, E inserts this: अहिंसा परमा कीर्ति अहिंसा परमो दमः, which is not to be found in C_ΣK₈₂K₁₀K₇ (or in paper MS K₄₁)

(29ab) परमं तीर्थमहिंसा] Σ, परन्तीथमहिंसा C₄₅, परमं तीर्थ अहिंसा K₇₆ (30a)
 यज्ञः] C₄₅C₀₂K₁₀K₇₆E, यज्ञ C₉₄, यज्ञ K₈₂K₇ (30b) परमं व्रतम्] Σ, परमो
 व्रतम् K₇₆ (30c) परमं] Σ, परमो E (30d) परमा] Σ, परमा K₁₀ (31c)
 लाभ] C₉₄C₄₅K₈₂K₁₀E, लाभो C₀₂, लाभः K₇, लोभ K₇₆ (31d) परमं] Σ,
 परमा K₈₂ (32a) धर्म] C₉₄C₄₅K₇₆E, धर्मो C₀₂, धर्मः K₈₂K₇, ध- K₁₀ (32b)
 अहिंसा परमा गतिः] Σ, अ- K₁₀, अहिंसा परमो गतिः E (32c) अहिंसा परमं ब्रह्म]
 Σ, अहिंसा परमं ब्रह्म K₁₀, अहिंसा परमं ब्रह्म K₇ (33a) मांसाशनान्नि०] C₉₄C₄₅
 E, मान्साशन नि० C₀₂, मांसाशनान्नि० K₈₂K₇₆, मन्सासनान्नि० K₁₀, मांसशनान्नि० K₇
 (33b) मनसापि] Σ, मनसपि K₇₆ (33d) मांसं] C_ΣK₈₂, मांस K₁₀E, मांसं K₇K₇₆

तृतीयोऽध्यायः

स्वमांसं परमांसेन यो वर्धयितुमिच्छति ।
 अनभ्यर्च्य पितृन्देवान्न ततोऽन्योऽस्ति पापकृत् ॥ ३:३४ ॥
 मधुपर्के च यज्ञे च पितृदैवतकर्मणि ।
 अत्रैव पशवो हिंस्या नान्यत्र मनुरब्रवीत् ॥ ३:३५ ॥
 क्रीत्वा स्वयं वाप्युत्पाद्य परोपहतमेव वा ।
 देवान्पितृश्चार्चयित्वा खादन्मांसं न दोषभाक् ॥ ३:३६ ॥
 वेदयज्ञतपस्तीर्थदानशीलक्रियाव्रतैः ।
 मांसाहारनिवृत्तानां षोडशांशं न पूर्यते ॥ ३:३७ ॥
 मृगाः पर्णतृणाहारादजमेषगवादिभिः ।
 सुखिनो बलवन्तश्च विचरन्ति महीतले ॥ ३:३८ ॥

34ab = MBh 13.116.14ab and 13.116.34ab ≈ UUMS 2.48cd: स्वमांसं परमांसेन यो देहे वृद्धिमिच्छति 34 ≈ Manu 5.52 (Olivelle's edition): स्वमांसं परमांसेन यो वर्धयितुमिच्छति । अनभ्यर्च्य पितृन्देवान्न ततोऽन्योऽस्त्यपुण्यकृत् ॥ 35 ≈ Manu 5.41 (Olivelle's edition): मधुपर्के च यज्ञे च पितृदैवतकर्मणि । अत्रैव पशवो हिंस्या नान्यत्रेत्यब्रवीन्मनुः ॥ 36 = Manu 5.32 (in Olivelle's critical edition; other editions read परोपकृतं in pāda b)

(34a) °मांसेन] Σ, °मांसेन K₇ (34b) वर्धयितुं] Σ, वर्द्धयति K₁₀ (34c) पितृन्] C₉₄C₄₅K₈₂K₇K₇₆, पितृन् C₀₂E, पितृन् K₁₀ (34d) ततोऽन्यो] Σ, तदन्यो E (35b) °दैवतं] Σ, °देवतं C₀₂K₁₀ (35c) अत्रैव पशवो हिंस्या] C₉₄C₀₂K₇K₇₆E, अत्रैव पशवो हिंसा C₄₅, अत्रैव पशवो हिंस्यान K₈₂, -8- K₁₀ (35d) नान्यत्र मनुरब्रवीत्] Σ, -2- त्र मनुरब्रवीत् K₁₀ (36a) क्रीत्वा] Σ, कृत्वा E • °प्युत्पाद्य] Σ, °प्युत्पाद्यां E (36b) °हतं] Σ, °हितं E • वा] Σ, च E (36c) पितृश्चार्चयित्वा] Σ, पितृश्चार्चयित्वा K₁₀, पितृश्चार्चयित्वा E (36d) मांसं] Σ, मांसं K₇K₇₆ (37a) °तपस्तीर्थं] Σ, °svayamstirtha° K₇₆ (37b) °शीलं] Σ, °शलं C₀₂ • °व्रतैः] Σ, °व्रतः C₄₅ (37c) °वृत्तानां] C_ΣK₈₂K₇, °वृत्ताना K₁₀, °वृत्तानां K₇₆, °वृत्तीनां E (37d) षोडशांशं न] Σ, षोडशांशन्त C₄₅, --- शांशन्न K₇₆ (38a) पर्णं] C_ΣK₁₀K₇, पण्णं K₈₂, पर्णां K₇₆E (38ab) °हारादं] C₉₄C₀₂K₁₀K₇E, °हारा अं C₄₅K₈₂K₇₆, °हादं K₁₀^{ac} (38b) °गवां] Σ, °गडां K₇₆ (38d) °चरन्ति] Σ, °चरन्ती K₇₆^{ac}

वानराः फलमाहारा राक्षसा रुधिरप्रियाः ।
निहता राक्षसाः सर्वे वानरैः फलभोजिभिः ॥ ३:३९ ॥

तस्मान्मांसं न हीहेत बलकामेन भो द्विज ।
बलेन च गुणाकर्षात्परतो भयभीरुणा ॥ ३:४० ॥

अहिंसकसमो नास्ति दानयज्ञसमीहया ।
इह लोके यशः कीर्तिः परत्र च परा गतिः ॥ ३:४१ ॥

त्रैलोक्यं मणिरत्नपूर्णमखिलं दत्त्वोत्तमे ब्राह्मणे
कोटीयज्ञसहस्रपद्ममयुतं दत्त्वा महीं दक्षिणाम् ।
तीर्थानां च सहस्रकोटिनियुतं स्नात्वा सकृन्मानव
एतत्पुण्यफलमर्हिसकजनः प्राप्नोति निःसंशयम् ॥ ३:४२ ॥

॥ इति वृषसारसंग्रहे अहिंसाप्रशंसा नामाध्यायस्तृतीयः ॥

42a cf. ŚDhŚ 11.91: त्रैलोक्यमपि यो दद्यादखिलं रत्नपूरितम् । चरेत्तपांसि सर्वाणि न तत्तुल्यम-
हिंसया ॥

(39ab) °हारा रा०] C₄₅K₈₂K₁₀, °हाराद्रा० C₉₄C₀₂K₇K₇₆E (39d) °भोजिभिः]
 Σ, °भोगिभिः E (40a) मांसं] Σ, मांसं K₇K₇₆ (40b) हीहेत] Σ, हीयेत K₈₂
 K₁₀ (40c) गुणाकर्षा०] conj. Törzsök, गुणाकाशा० C₅K₈₂K₁₀K₇K₇₆, गुणा
 कुर्या० E (40d) भयभीरुणा] Σ, भ---णा K₇₆ (41a) अर्हिसक०] Σ, अर्हिसका०
 K₇₆ (41b) °यज्ञसमीहया] C₉₄C₄₅K₈₂K₁₀K₇₆, °धर्मसमीहया C₀₂, °यज्ञसमीहयाः
 K₇, °धर्मसमीहय E (41c) यशः] Σ, यशः C₀₂ (41d) परा गतिः] C₀₂K₈₂K₇
 K₇₆, परा गतिः? C₉₄, पराङ्गतिम् C₄₅K₁₀, परां गतिः E (42a) त्रैलोक्यं] Σ, त्रैलोक्य
 K₁₀ • अखिलं दत्त्वोत्तमे ब्राह्मणे] Σ, अखिलं= C₉₄, अखिलं दत्त्वोत्तमे ब्राह्मणे
 K₈₂ (42b) कोटीयज्ञसहस्रपद्मम्] Σ, = C₉₄ • महीं] Σ, मही
 C₀₂ (42c) °कोटि०] Σ, °कोटी० E (unmetr.) • स्नात्वा] Σ, स्ना S C₄₅ (42d)
 °फलमर्हिसकजनः] Σ, °फलं त्वर्हिसकजनः K₇, फलमर्हिस--- K₇₆ • निःसंशयम्] K₇₆E,
 = C₉₄, निःसंशय= C₄₅, निःसंशयः C₀₂K₈₂K₁₀K₇ (Colophon) वृषसार०]
 Σ, वृषार० K₇₆ • नामाध्यायस्तुतीयः] Σ, नामाध्यायस्तुतीय K₇, नामस्तुतीयोऽध्यायः E

[चतुर्थो ऽध्यायः]

[यमेषु सत्यम् (२)]

अनर्थयज्ञ उवाच ।

सद्भावः सत्यमित्याहुर्दृष्टप्रत्ययमेव वा ।

यथाभूतार्थकथनं तत्सत्यकथनं स्मृतम् ॥ ४:१ ॥

आक्रोशताडनादीनि यः सहेतुः सुदुःसहम् ।

क्षमते यो जितात्मा तु स च सत्यमुदाहृतम् ॥ ४:२ ॥

वधार्थमुद्यतः शस्त्रं यदि पृच्छेत कर्हिचित् ।

न तत्र सत्यं वक्तव्यमनृतं सत्यमुच्यते ॥ ४:३ ॥

1a ≈ MBh 12.288.45d : सद्भावः सत्यमुच्यते cf. also BrahmāṇḍaP 3.3.86ab : असद्भावो ऽनृतं ज्ञेयं सद्भावः सत्यमुच्यते 1cd cf. ŚDhŚ 11.105 : स्वानुभूतं स्वदृष्टं च यः पृष्टार्थं न गूहति । यथाभूतार्थकथनमित्येतत्सत्यलक्षणम् ॥ 2 cf. ŚDhŚ 11.82 : आकुष्टस्ताडितो वापि यो नाक्रोशेन्न ताडयेत् । वागाद्यविकृतः स्वस्थं क्षान्तिरेषा सुनिर्मला ॥

Witnesses used for this chapter : C₉₄ ff. 198v–201v, C₄₅ ff. 206r–208v, C₀₂ ff. 273v–277r, K₈₂ ff. 6r–9r, K₁₀ exp. 48–50 (lower–upper), K₇ ff. 214v–217r, K₇₆ ff. 214v–217v, E pp. 591–597 ; C_Σ = C₉₄ + C₄₅ + C₀₂

(1a) सद्भावः] Σ, सद्भाव० K₁₀E (1ab) सत्यमित्याहुर्दृष्टं] C₄₅K₈₂K₇K₇₆E, सत्यमित्याहुर्दृष्टं C₉₄, सत्यमित्याहुर्दृष्टं C₀₂, सत्यामित्याहुर्दृष्टं K₁₀ (1b) प्रत्ययः] C₉₄C₄₅K₈₂K₁₀K₇₆, प्रत्यय० C₀₂, प्रत्ययेय० K₇, प्रत्यक्ष० E (1c) यथाभूतार्थकथनं] Σ, यथाभूतार्थं C₀₂^{ac}, यथाभूतार्थनं क्त C₀₂^{pc} (1d) तत्सत्यकथनं] C₉₄K₈₂K₁₀K₇E, तत्सत्यकथकं C₄₅, कथनं स्मृतं C₀₂^{ac}, सत्यक ज्ञकथनं स्मृतं C₀₂^{pc}, 2. त्यकथनं K₇₆^{pc}, om. K₇₆^{ac} (2a) ताडना०] Σ, नाडना० C₄₅ (2b) सुदुःसहम्] Σ, सुदुःसहं C₀₂ (2d) सत्यमुदाहृतम्] Σ, सत्यमुदाहृतम् C₉₄, स---तं K₇₆ (3a) उद्यतः] Σ, उद्यत K₈₂ • शस्त्रं] C₉₄K₈₂K₁₀K₇K₇₆, सत्य C₄₅E, शस्त्र C₀₂ (3b) कर्हिचित्] C_ΣK₇₆E, कर्हिचित् K₈₂K₁₀K₇ (3c) सत्यं] Σ, सत्य C₄₅E

वधार्हः पुरुषः कश्चिद्व्रजेत्पथि भयातुरः ।
पृच्छतो ऽपि न वक्तव्यं सत्यं तद्वापि उच्यते ॥ ४:४ ॥

न नर्मयुक्तमनृतं हिनस्ति
न स्त्रीषु राजन्न विवाहकाले ।
प्राणात्यये सर्वधनापहारे
पञ्चानृतं सत्यमुदाहरन्ति ॥ ४:५ ॥

देवमानुषतिर्येषु सत्यं धर्मः परो यतः ।
सत्यं श्रेष्ठं वरिष्ठं च सत्यं धर्मः सनातनः ॥ ४:६ ॥

सत्यं सागरमव्यक्तं सत्यमक्षयभोगदम् ।
सत्यं पोतः परत्रार्थं सत्यं पन्थान विस्तरम् ॥ ४:७ ॥

सत्यमिष्टगतिः प्रोक्तं सत्यं यज्ञमनुत्तमम् ।

5 ≈ MBh 1.77.16: न नर्मयुक्तं वचनं हिनस्ति न स्त्रीषु राजन्न विवाहकाले । प्राणात्यये सर्वध-
नापहारे पञ्चानृतान्याहुरपातकानि ॥; MBh 12.159.28: न नर्मयुक्तं वचनं हिनस्ति न स्त्रीषु राजन्न
विवाहकाले । न गुर्वर्थे नात्मनो जीवितार्थं पञ्चानृतान्याहुरपातकानि ॥; MatsyaP 31.16: न न-
र्मयुक्तं वचनं हिनस्ति न स्त्रीषु राजन्न विवाहकाले । Abhidharmakośabhāṣya 24114–24117
(introduced by मोहजो मृषावादो यथाह): न नर्मयुक्तमनृतं हि नास्ति न स्त्रीषु राजन्न विवाहकाले ।
प्राणात्यये सर्वधनापहारे पञ्चानृतान्याहुरपातकानि ॥ etc.

(4b) ०तुरः] Σ, ०तुर C₄₅ (4c) पृच्छतो] Σ, पृच्छते E (4d) तद्वापि] Σ, तदपि
K₁₀ (5a) हिनस्ति] C₉₄ C₄₅ K₁₀ K₇ K₇₆, हि नास्ति C₀₂ K₈₂ E (5b) राजन्न] Σ,
राज न C₀₂, राज्यं न K₈₂ (5c) ०त्यये] Σ, ०त्यजे K₁₀ • ०पहारे] Σ, ०प्रहारे C₀₂ K₁₀
(6b) ०मानुष०] Σ, ०मानुष्य० K₇ • सत्यं धर्मः परो यतः] C₄₅ C₀₂ K₇₆, सत्यं धर्मः
पयतः C₉₄, सत्यं धर्म परो यतः K₈₂ K₇, सत्यधर्म परो यतः K₁₀, सत्यधर्मपरायणः E (6c)
श्रेष्ठं] Σ, श्रेष्ठ K₁₀ E • वरिष्ठं च] Σ, वरिष्ठम्वरिष्ठम्बच्च C₄₅^{ac} (6d) सत्यं] Σ, सत्य०
C₄₅ K₁₀ • धर्मः] C₉₄ C₄₅ K₈₂ K₁₀ K₇ K₇₆^{pc}, धर्म C₀₂ K₇₆^{ac} E (7a) सत्यं सागरमव्यक्तं]
Σ, सत्य सागरमव्यक्तं C₀₂, सत्यं सारमव्यक्तं K₇₆ (7b) सत्यमक्षयभोगदम्] C₉₄ K₈₂
K₁₀ K₇ K₇₆, सत्यमक्षयभोगदम् C₄₅ C₀₂, सत्यमक्षयते नरं E (7c) पोतः] Σ, पोत
K₈₂, प्रोक्तः E (7d) पन्थान विस्तरम्] Σ, यज्ञानविस्तरम् E (8a) ०ष्टगतिः] Σ,
०ष्टगतिः K₁₀ (8b) सत्यं] Σ, सत्य K₇₆

चतुर्थोऽध्यायः

सत्यं तीर्थं परं तीर्थं सत्यं दानमनन्तकम् ॥ ४:८ ॥

सत्यं शीलं तपो ज्ञानं सत्यं शौचं दमः शमः ।
सत्यं सोपानमूर्ध्वस्य सत्यं कीर्तिर्यशः सुखम् ॥ ४:९ ॥

अश्वमेधसहस्रं च सत्यं च तुलया धृतम् ।
अश्वमेधसहस्राद्धि सत्यमेव विशिष्यते ॥ ४:१० ॥

सत्येन तपते सूर्यः सत्येन पृथिवी स्थिता ।
सत्येन वायवो वान्ति सत्ये तोयं च शीतलम् ॥ ४:११ ॥

तिष्ठन्ति सागराः सत्ये समयेन प्रियव्रतः ।
सत्ये तिष्ठति गोविन्दो बलिबन्धनकारणात् ॥ ४:१२ ॥

9c ≈ VarP 193.36cd: सत्यं स्वर्गस्य सोपानं पारावारस्य नौरिव 10 = MBh 1.69.22 = MBh Suppl. 13.20.330 = MärkP 8.42 = VDhU 3.265.7 ≈ MBh 12.156.26 (pāda d reads सत्यमेवातिरिच्यते) ≈ VDh 55.6 (pāda d reads सत्यमेतद्विशिष्यते); cf. ŚDhŚ 11.107: अश्वमेधायुतं पूर्णं सत्यञ्च तुलितं पुरा । अश्वमेधायुतात्सत्यमधिकं बहुभिर्गुणैः ॥ 11 ≈ VarP 193.37: सूर्यस्तपति सत्येन वातः सत्येन वाति च । अग्निर्दहति सत्येन सत्येन पृथिवी स्थिता ॥ ≈ VDhU 3.265.4cd-5ab: सत्येन वायुरभ्येति सत्येनाभासते रविः ॥ सत्येन चाग्निर्दहति स्वर्गं सत्येन गच्छति ।

(8c) तीर्थं] C₂K₈₂K₇₆, तीर्थ K₁₀K₇, तीर्थात् E (8d) सत्यं दानं] Σ, सत्यज्ञानं K₇₆ (9a) सत्यं] Σ, सत्य C₄₅ (9b) शमः] Σ, शमम् K₁₀ (9c) सत्यं] Σ, संत्यं C₄₅, सत्य K₇ (9d) सुखम्] Σ, सुखः E (10a) सहस्रं च] Σ, सहस्रस्य C₀₂ (10b) तुलया] Σ, तुल्यया C₀₂ (10c) सहस्राद्धि] Σ, सहस्रा हि C₀₂ (10d) एव] Σ, एवं C₀₂E (11ab) सूर्यः सत्येन पृथिवी स्थिता] K₈₂K₇K₇₆, सूर्यः सत्येन पृथिवी स्थिता: C₉₄, सूर्यः सत्येन पृथिवी स्थिता C₄₅, सूर्य सत्येन पृथिवी स्थिता: C₀₂, सूर्य सत्येन पृथिवी स्थिता K₁₀, सूर्यः सत्येन पृथिवी स्थिता: E (11c) वायवो] Σ, वात्यवो K₁₀ • वान्ति] Σ, यान्ति K₇₆ (11d) सत्ये] Σ, सत्यात् E (12a) सागराः] Σ, सागरा C₀₂ (12b) समयेन] Σ, सत्येन च E

अग्निर्दहति सत्येन सत्येन शशिनश्चरः ।
 सत्येन विन्ध्यास्तिष्ठन्ति वर्धमानो न वर्धते ॥ ४:१३ ॥

लोकालोकः स्थितः सत्ये मेरुः सत्ये प्रतिष्ठितः ।
 वेदास्तिष्ठन्ति सत्येषु धर्मः सत्ये प्रतिष्ठति ॥ ४:१४ ॥

सत्यं गौः क्षरते क्षीरं सत्यं क्षीरे घृतं स्थितम् ।
 सत्ये जीवः स्थितो देहे सत्यं जीवः सनातनः ॥ ४:१५ ॥

सत्यमेकेन सम्प्राप्तो धर्मसाधननिश्चयः ।
 रामराघववीर्येण सत्यमेकं सुरक्षितम् ॥ ४:१६ ॥

एवं सत्यविधानस्य कीर्तितं तव सुव्रत ।

13c \approx VarP 193.37cd: अग्निर्दहति सत्येन सत्येन पृथिवी स्थिता 13d cf. VarP 155.30cd: सत्येन सूर्यस्तपति सोमः सत्येन राजते; cf. LakṣmīNārS 1.345.50ab: सत्येन सूर्यस्तपति चन्द्रः सत्येन वर्धते । cf. MBh Suppl. 13.587: मुचुकुन्देन मान्धात्रा हरिश्चन्द्रेण चाभिभो । सत्यं वदत मासत्यं सत्यं धर्मः सनातनः । हरिश्चन्द्रश्चरति वै दिवि सत्येन चन्द्रवत् ॥

13ab सत्येन सत्येन] Σ , सत्येन $K_{82}^{ac}K_7$ 13b शशिनश्चरः] conj., सशिभाचरः $\{C_{94},$ श(सि)चरः $C_{45},$ स शिरा वरः $C_{02},$ शशिराचरः $K_{82}K_{10}K_7K_{76},$ शशिभाष्करः E
 13c विन्ध्यास्तिष्ठन्ति] $C_{94}K_{82}K_7K_{76},$ विन्ध्यस्तिष्ठन्ति $C_{45}K_{10},$ विन्ध्या तिष्ठन्ति $C_{02},$ तिष्ठते विन्ध्यो E 14a लोकः] E, लोक $C_{\Sigma}K_{82}K_{10}K_7K_{76}$ • स्थितः] Σ , स्थिः K_7 • सत्ये] Σ , सत्यं E 14b मेरुः] $C_{94}C_{45}K_{82}K_{10}K_7K_{76}^{pc},$ मेरु $C_{02}K_{76}^{ac}E$
 14c वेदास्ति०] Σ , देवास्ति० $C_{45},$ वेदा ति० E 14d सत्ये] Σ , धर्मे C_{02} • प्रतिष्ठति] Σ , प्रतिष्ठति $K_7^{ac},$ प्रतिष्ठितः K_7^{pc} 15a गौः] Σ , गौ $C_{02}K_{10}$ • क्षरते] Σ , क्षर K_{76} 15ab क्षीरं सत्यं] Σ , क्षीत्यं $C_{45}^{ac},$ वसीनित्यं C_{45}^{pc} 15b क्षीरे घृतं स्थितम्] $C_{94}C_{45}K_{82}K_7K_{76},$ क्षीरं घृतं स्थितम् $C_{02},$ क्षीरे घृत स्थितम् $K_{10},$ क्षीरं स्थितं घृतम् E 15c सत्ये जीवः] Σ , सत्ये जीव $K_7,$ सत्यं जीव E 15d जीवः] Σ , जीव C_{02} 16a सत्यमेकेन] Σ , सत्यमेकैः $C_{45},$ सत्यमेकेन K_{10} 16b धर्म०] E, धर्मः $C_{\Sigma}K_{82}K_{10}K_7K_{76}$ • निश्चयः] Σ , निश्चः C_{94} 16d सत्यमेकं] Σ , सत्यमेकं K_{10} • सुरक्षितम्] Σ , सुरिक्षितम् $C_{45},$ सुरक्षितः K_{82} 17a एवं सत्य०] $C_{45},$ एतत्सत्य० $C_{94}C_{02}K_{82}K_{10}K_7K_{76}E$ 17b सुव्रत] $C_{94}K_{82}K_7K_{76},$ सुव्रते $C_{45}K_{10},$ सुव्रतः $\{C_{02},$ सुव्रतं E

चतुर्थोऽध्यायः

सर्वलोकहितार्थाय किमन्यच्छ्रोतुमिच्छसि ॥ ४:१७ ॥

[यमेष्वस्तेयम् (३)]

विगतराग उवाच ।

न हि तृप्तिं विजानामि श्रुत्वा धर्मं तवाप्यहम् ।

उपरिष्ठादतो भूयः कथयस्व तपोधन ॥ ४:१८ ॥

अनर्थयज्ञ उवाच ।

स्तेयं शृण्वथ विप्रेन्द्र पञ्चधा परिकीर्तितम् ।

अदत्तादानमादौ तु उत्कोचं च ततः परम् ।

प्रस्थव्याजस्तुलाव्याजः प्रसह्यस्तेय पञ्चमम् ॥ ४:१९ ॥

धृष्टदुष्टप्रभावेन परद्रव्यापकर्षणम् ।

वार्यमाणोऽपि दुर्बुद्धिरदत्तादानमुच्यते ॥ ४:२० ॥

उत्कोचं शृणु विप्रेन्द्र धर्मसंकरकारकम् ।

मूल्यं कार्यविनाशार्थमुत्कोचः परिगृह्यते ।

तेन चासौ विजानीयाद्रव्यलोभबलात्कृतम् ॥ ४:२१ ॥

(18a) तृप्तिं] Σ, तृप्ति C₀₂ • विजानामि] Σ, विजानामि K₁₀ (18b) श्रुत्वा धर्मं
तवाप्यहम्] Σ, श्रु धर्मन्तवाप्यहम् C₉₄, धर्मं श्रुत्वा तथाप्यहम् E (18d) •धन] C₀₂K₈₂
K₁₀K₇₆E, •धून C₉₄, •धनः C₄₅K₇ (19b) •कीर्तितम्] Σ, •कीर्त्तिताम् C₄₅ (19d)
उत्कोचं च ततः] Σ, ल्कोच ततः C₄₅, उत्कोचं चानृतः E (19e) तुलाव्याजः] C₄₅K₇
K₇₆E, तुलाव्याज C₉₄C₀₂K₈₂K₁₀ (19f) •सह्यं] Σ, •सह्ये K₁₀ •स्तेय] C₄₅
C₀₂K₈₂K₁₀E, •स्तेन C₉₄K₇K₇₆ • पञ्चमम्] Σ, पञ्चमः C₀₂E (20a) धृष्टदुष्टं]
C₉₄K₈₂K₇K₇₆E, धृष्टदुष्टं C₄₅, धृतदुष्टं C₀₂, दृष्टदुष्टं K₁₀ (20b) •कर्षणम्] Σ,
•कर्षण K₈₂ (20c) वार्यमाणोऽपि] Σ, वार्यमानो वि० C₄₅ (20d) •दत्तादानं] Σ,
•दत्तानं K₇₆^{ac} (21a) उत्कोचं] Σ, उत्कोच C₉₄ • विप्रेन्द्र] Σ, विद्रेन्द्र K₁₀ (21b)
•संकरं] C₀₂K₈₂K₇₆, •शङ्करं C₉₄C₄₅K₁₀, •सकरं K₇, •संहारं E • •कारकम्]
Σ, •कारकः K₈₂ (21c) मूल्यं] conj., मूल C₀₂K₈₂K₁₀K₇K₇₆E • •विनाशार्थमु०]
Σ, •विनार्थमु० K₈₂^{ac}, •विनाशाथ उ० K₇₆ (21d) •त्कोचः] Σ, •त्कोचं K₁₀, •त्कोच
E (21ef) विजानीयाद्र०] Σ, विजानीया द्र० C₀₂

प्रस्थव्याज-उपायेन कुटुम्बं त्रातुमिच्छति ।

तं च स्तेनं विजानीयात्परद्रव्यापहारकम् ॥ ४:२२ ॥

तुलाव्याज-उपायेन परस्वार्थं हरेद्यदि ।

चौरलक्षणकाश्चान्ये कूटकापटिका नराः ॥ ४:२३ ॥

दुर्बलार्जवबालेषु च्छद्मना वा बलेन वा ।

अपहृत्य धनं मूढः स चौरश्चोर उच्यते ॥ ४:२४ ॥

नास्ति स्तेयसमं पापं नास्त्यधर्मश्च तत्समः ।

नास्ति स्तेनसमाकीर्तिर्नास्ति स्तेनसमो ऽनयः ॥ ४:२५ ॥

नास्ति स्तेयसमाविद्या नास्ति स्तेनसमः खलः ।

नास्ति स्तेनसम अज्ञो नास्ति स्तेनसमो ऽलसः ॥ ४:२६ ॥

23cd cf. UMS 8.3cd : कूटकापटिकाश्चैव सत्यार्जवविवर्जिताः

25 This verse is missing in E.

(22c) तं च स्तेनं] $C_{94}K_{76}$, तच्च स्तेन C_{45} , सो ऽपि तेन $C_{02}E$, तं च स्तेयं K_{82} , तच्च तेय K_{10} , तच्च तेन K_7 (22d) ंहारकम्] $C_{94}C_{45}K_{82}^{pc}K_7K_{76}E$, ंहारकः C_{02} , ंहारका K_{82}^{ac} ंहारकाः K_{10} (23a) परस्वार्थं] $C_{94}C_{02}K_{82}K_7$, परस्वार्थ $C_{45}K_{10}K_{76}$, परस्यार्थं E • हरेद्यदि] Σ , हरेद्यति C_{45} (23d) कूटकापटिका] $K_{10}K_{76}$, कूटकायटिका C_{94}^{ac} , कूटकायटिका C_{94}^{pc} , कूटकायटिका $C_{45}C_{02}K_{82}^{ac}K_7$, कूटकार्यटिका $K_{82}^{pc}E$ (24a) ंर्जव०] Σ , ंजव० K_{10} (24b) च्छद्मना] E , च्छन्मना $C_{\Sigma}K_{82}K_{10}K_{76}$, च्छत्माना K_7 (24cd) मूढः स] Σ , मूढास्स K_{10} (24d) चौरश्चोर] K_7K_{76} , चौरश्चोर $C_{94}C_{02}K_{10}E$, चौर चोर C_{45} , चौरश्चोर K_{82} (25a) स्तेय०] $K_{82}K_7$, तेन C_{94} , स्तेन० $C_{45}C_{02}K_{10}K_{76}$ (25b) ंसमः] Σ , ंसमं C_{02} (25c) स्तेन०] Σ , तेन C_{02} , स्तेय० K_7 • ंसमा०] $C_{45}C_{02}K_{10}K_{76}$, ंसमो $C_{94}K_{82}K_7$ (25d) स्तेन०] Σ , स्तेय० $K_{82}K_7$ (26a) स्तेय०] $K_{82}K_7E$, स्तेन० $C_{\Sigma}K_{10}K_{76}$ • ंसमा] $C_{02}K_{10}K_{76}$, ंसमो $C_{94}C_{45}K_{82}K_7E$ (26b) स्तेन०] $C_{\Sigma}K_{10}K_{76}$, स्तेय० $K_{82}K_7$, तेन E (26c) स्तेन०] $C_{94}C_{45}K_{10}K_7K_{76}$, स्तेय० $C_{02}K_{82}E$ • ंसम] Σ , ंसमं K_{10} • अज्ञो] $C_{45}K_{76}$, अज्ञः C_{94} , अज्ञ $C_{02}K_{82}K_{10}K_7$, अज्ञः E (26d) स्तेन०] $C_{94}C_{45}K_{10}K_{76}$, स्तेय० $C_{02}K_{82}K_7$, तेन E

चतुर्थोऽध्यायः

नास्ति स्तेनसमो द्वेष्यो नास्ति स्तेनसमोऽप्रियः ।

नास्ति स्तेयसमं दुःखं नास्ति स्तेयसमोऽयशः ॥ ४:२७ ॥

प्रच्छन्नो हियते ऽर्थमन्यपुरुषः प्रत्यक्षमन्यो हरेत्

निक्षेपाद्धनहारिणोऽन्यमधमो व्याजेन चान्यो हरेत् ।

अन्ये लेख्यविकल्पनाहृतधनाऽन्यो हताद्वै हताऽ

अन्यः क्रीतधनोऽपरो धयहृत एते जघन्याः स्मृताः ॥ ४:२८ ॥

स्तेनतुल्य न मूढमस्ति पुरुषो धर्मार्थहीनोऽधमः

यावज्जीवति शङ्कया नरपतेः संत्रस्यमानो रटन् ।

29 The lower folio side in exposure 49 in K₁₀ is rather blurred and seems to be partly erased, therefore all the readings in this MS for verses 4.29–46 are rather uncertain, even if not indicated explicitly.

(27a) स्तेन०] C₉₄C₄₅K₁₀, स्तेय० C₀₂K₈₂K₇K₇₆, तेन E (27b) स्तेन०] K₁₀, स्तेय० C₅K₈₂K₇K₇₆E (27c) स्तेय०] C₀₂, स्तेन० C₉₄C₄₅K₈₂K₁₀K₇₆, स्तेन्य० K₇, तेन E (27d) स्तेय०] C₀₂K₇, स्तेन० C₉₄C₄₅K₈₂K₁₀K₇₆, तेन E (28a) प्रच्छन्नो] Σ, प्रस्थन्नो C₄₅ • ऽर्थमन्यपुरुषः] C₄₅K₇, वित्तम् C₉₄K₈₂K₁₀, चित्त C₀₂, च वित्तमथवा K₈₂E, चित्तं K₇₆ • प्रत्यक्षमन्यो] Σ, प्रत्यक्षमनो C₄₅, प्रत्यक्षमन्ये E (28b) निक्षेपाद्धन०] C₉₄C₄₅K₈₂K₇₆, निक्षेपा धन० C₀₂K₁₀K₇, निक्षेपात्रय० E • ०हारिणो] Σ, ०हारिण्यो C₄₅, ०हारिणा K₁₀ • ऽन्यमधमो] Σ, ऽन्यमधनो C₀₂, ऽन्यविधयो E • चान्यो] Σ, चान्या E • हरेत्] Σ, हरे K₈₂ (28c) अन्ये लेख्य०] corr., अन्या लेख्य० C₄₅C₀₂, अन्यो लेख्य० C₉₄, अन्यो लेख्य० K₈₂K₁₀K₇K₇₆, अन्योल्लेख्य E • ०धना अन्यो] Σ, ०धन्यो C₄₅, धनो अन्यो K₇₆ • हताद्वै] C₅K₇E, हतद्वै K₈₂, हताद्वै K₁₀K₇₆ (28d) अन्यः क्रीतधनो] Σ, अन्य क्रीतधनो K₇, अनाश्रीतधनं E • ऽपरो धयहृत] C₉₄C₀₂K₁₀, परो धयहृत C₄₅, परो धनाहृत K₈₂, परोधप्रहृत K₇, परो ध० K₇₆, मदा ह्यपहतं E • जघन्याः] Σ, जघन्यः E (29a) स्तेनतुल्य] C₉₄C₄₅K₇K₇₆ (unmetr.), स्तेयस्तुल्य C₀₂, स्तेयतुल्य K₈₂ (unmetr.), तेन तुल्य K₁₀ (unmetr.), स्तेनस्तुल्य E (29b) यावज्जीवति] Σ, यावत्तज्जीवति E • ०पतेः] C₄₅K₁₀K₇, ०पतिः C₉₄C₀₂K₈₂K₇₆E • संत्रस्यमानो रटन्] Σ, संत्रास्यमानो शठः E

प्राप्तःशासन तीव्रसह्यविषमं प्राप्नोति कर्मैरितः
कालेन म्रियते स याति निरयमाक्रन्दमानो भृशम् ॥ ४:२९ ॥

नीत्वा दुर्गतिकल्पकोटि निरयात्तिर्यत्वमायान्ति ते
तिर्यत्वे च तथैवमेकशतिकं प्रभ्रम्य वर्षावृद्धम् ।
मानुष्यं तदवाप्नुवन्ति विपुले दारिद्र्यरोगाकुलं
तस्माद्दुर्गतिहेतु कर्म सकलं त्यक्त्वा शिवं चाश्रयेत् ॥ ४:३० ॥

[यमेष्वानुशंस्यम् (४)]

अष्टमूर्तिशिवद्वेष्टा पितुर्मातुश्च यो द्विषेत् ।
गवां वा अतिथेर्द्वेष्टा नृशंसाः पञ्च एव ते ॥ ४:३१ ॥

(29c) प्राप्तः०] Σ , प्राप्त० K_{82} • ०सह्य०] Σ , २- K_{10} , ०सद्य० E • ०विषमं]
em., ०विषमः $C_{\Sigma}K_{82}K_7K_{76}E$, ३- K_{10} • कर्मैरितः] Σ , कर्मैरितः C_{94} , २- रितः
 K_{10} (29d) निरयमाक्रन्दमानो] $C_{\Sigma}K_{82}K_{76}$, निरयमाक्रन्दमानो K_{10} , निरयं स
क्रन्दमानो K_7 , नियममाक्रन्दमानो E (30a) ०कल्पकोटि] $C_{02}K_7K_{76}$, ०कोटिकल्प
 $C_{94}C_{45}K_{82}K_{10}E$ • निरयात्तिर्यत्वमायान्ति ते] $C_{45}K_{82}$, निरयान्तिर्यत्वमायान्ति ते C_{94} ,
निरया तिर्यत्वमायान्ति ते C_{02} , निरयात्तिर्यत्वमायान्ति ते K_{10} , निरयान्तिर्यक्षमायान्ति ते
 K_7 , निरयान्तिर्यत्वमायान्ति प्रते K_{76} , निरयान्तिर्यत्वमायान्ति ते E (30b) तिर्यत्वे]
 Σ , तिर्यत्वे K_{10} , तिर्यत्वं E • तथैवमेकशतिकं] $C_{45}K_{76}$, तथैकमेकशतिकं $C_{94}K_{82}$
 K_7 , तथैकमेकशतिकं C_{02} , तथैकमेकशतिकं K_{10} , तथैकमेकशतिकं E • ०भ्रम्य०] Σ ,
०भ्रम्य K_{82} , १- म्य K_{10} • वर्षावृद्धम्] K_7^{pc} , वर्षावृद्धम् $C_{94}C_{45}K_{82}K_{10}K_7^{ac}$, वर्षावृद्धः
 $C_{02}E$, वर्षावृद्धं K_{76} (30c) मानुष्यं] Σ , मानुष्य C_{45} (unmetr.), मानुष्य K_{10}
(tops of akṣaras lost) • विपुले] Σ , विपुल K_{10} (tops of akṣaras lost), विपुल E
• दारिद्र्यरोगा०] $C_{\Sigma}K_{82}K_7$, दारिद्र्यरोगा० K_{10} , दारिद्र्यरोगा० K_{76} , दारिद्र्यरोगा० E
(30d) तस्माद्दुः] Σ , तस्मा दुः C_{02} , तस्मा दुः K_{10} • चाश्रयेत्] Σ , चाश्रत् K_{82}
(31a) ०शिव०] Σ , ०शिवं K_7 (31b) पितुर्मा०] Σ , पितु मा० K_{76} (31c) गवां
वा] Σ , अवाम्वा C_{45} , २-म्वा K_{10} • अतिथेर्द्वे०] Σ , अतिथेर्द्वे० C_{02} , अतिथेर्द्वे० K_{82}
(31d) नृशंसाः] $C_{94}C_{02}K_{82}K_{10}K_{76}$, नृशंसा $C_{45}K_7E$

चतुर्थोऽध्यायः

अष्टमूर्तिः शिवः साक्षात्पञ्चव्योमसमन्वितः ।
 सूर्यः सोमश्च दीक्षश्च दूषकः स नृशंसकः ॥ ४:३२ ॥
 पिताकाशसमो ज्ञेयो जन्मोत्पत्तिकरः पिता ।
 पितृदैवतमादिश्चमानृशंस तमन्वितः ॥ ४:३३ ॥
 पृथ्व्या गुरुतरी माता को न वन्देत मातरम् ।
 यज्ञदानतपोवेदास्तेन सर्वं कृतं भवेत् ॥ ४:३४ ॥
 गावः पवित्रं मङ्गल्यं देवतानां च देवताः ।
 सर्वदेवमया गावस्तस्मादेव न हिंसयेत् ॥ ४:३५ ॥
 जातमात्रस्य लोकस्य गावस्त्राता न संशयः ।
 घृतं क्षीरं दधि मूत्रं शकृत्कर्षणमेव च ॥ ४:३६ ॥

32 cf. ŚDhŚ 12.17: मूर्तयो याः शिवस्याष्टौ तासु निन्दां विवर्जयेत् । गुरोश्च शिवभक्तानां नृपसा-
 धुतपस्विनां ॥ 35a ≈ ViṣṇuS 23.57c: गावः पवित्रमङ्गल्यं (गोषु लोकाः प्रतिष्ठिताः) • cf.
 also MBh Suppl. 13.15.33: गावः पवित्रं परमं गोषु लोकाः प्रतिष्ठिताः and AgniP 291.1cd:
 गावः पवित्रा माङ्गल्या गोषु लोकाः प्रतिष्ठिताः 35c = VDhU 3.291.25c 36 cf. ŚDhU
 12.92ff

(32a) °मूर्तिः] Σ, °मूर्ति° E (32b) °न्वितः] Σ, °न्विताः C₀₂K₁₀ (32c)
 सूर्यः] C_ΣK₈₂K₇₆, {सूर्य}° K₁₀K₇, सूर्य° E • दीक्ष°] Σ, {दी}° K₁₀, दीक्षु° E (33b)
 °करः पिता] Σ, °करपिताः C₀₂, °करः पिता K₁₀ (33c) °दैवत°] Σ, °दैवत°
 C₄₅, °वत° K₁₀ (33cd) °दिश्चमानृशंस तमन्वितः] C₉₄C₄₅, °दित्यमनृशंस तमन्वितः
 C₀₂K₁₀, °दिश्च अनृशंस तमन्वितः K₈₂, °दिश्चमनृशंस तमन्वितः K₇, °दिश्चमानृशंस
 तमन्वितः K₇₆, °दित्यम्मानृशंस ततो ऽन्वितः E (34a) पृथ्व्या] C₉₄C₄₅K₇, {पृथ्व्या}
 C₀₂K₈₂K₇₆, पृथ्वी K₁₀, पृथ्व्या° E (34b) वन्देत] Σ, वन्देन वन्देत C₄₅, वन्द्येत
 C₀₂ (34d) सर्व] K₇₆, सर्व C_ΣK₈₂K₁₀K₇E (35a) पवित्रं] Σ, {पवित्र} K₁₀
 • मङ्गल्यं] C₉₄C₄₅K₈₂K₇₆, माङ्गल्यं C₀₂K₇E, {मङ्गल्यं} K₁₀ • देवताः] C_ΣK₇K₇₆,
 दैवताः K₈₂, {दैवताः} K₁₀, देवता E (35d) °स्मादेव] Σ, °स्मादुव C₄₅, °स्माद्वाव E
 (36a) जातमात्रस्य लोकस्य] C₉₄C₀₂K₈₂K₇K₇₆E, सतसातस्य C₄₅^{ac}, सतसातस्य नोकस्य
 C₄₅^{pc}, जातमात्रस्य लोकस्य K₁₀ (36d) शकृत्°] Σ, क्षत्क° C₄₅, {शकृत्क}° K₁₀

पञ्चामृतं पञ्चपवित्रपूतं
 ये पञ्चगव्यं पुरुषाः पिबन्ति ।
 ते वाजिमेधस्य फलं लभन्ति
 तदक्षयं स्वर्गमवाप्नुवन्ति ॥ ४:३७ ॥

गोभिर्न तुल्यं धनमस्ति किञ्चिद्
 दुह्यन्ति वाह्यन्ति बहिश्चरन्ति ।
 तृणानि भुत्वा अमृतं स्रवन्ति
 विप्रेषु दत्ताः कुलमुद्धरन्ति ॥ ४:३८ ॥

गवाहिकं यश्च करोति नित्यं
 शुश्रूषणं यः कुरुते गवां तु ।
 अशेषयज्ञतपदानपुण्यं
 लभत्यसौ तामनृशंसकर्ता ॥ ४:३९ ॥

अतिथिं यो ऽनुगच्छेत अतिथिं यो ऽनुमन्यते ।
 अतिथिं यो ऽनुपूज्येत अतिथिं यः प्रशंसते ॥ ४:४० ॥

38a = §DhU 12.102d, 103d, 104d; cf. MBh 13.51.26cd: गोभिस्तुल्यं न पश्यामि धनं
 किञ्चिदिहाच्युत 38 cf. §DhU 12.92: तृणानि खादन्ति वसन्त्यरण्ये पिबन्ति तोयान्यपरिग्र-
 हाणि । दुह्यन्ति वाह्यन्ति पुनन्ति पापं गवां रसैर्जीवति जीवलोकः ॥

(37a) °पवित्रपूतम्] C₀₂K₈₂E, °पवित्रपूतन C₉₄ (unmetr.), °पवित्रं C₄₅, °पवित्रपूत
 K₁₀, °पवित्रपूतनं K₇ (unmetr.), °पवित्रं पूतनं K₇₆ (37b) °गव्यं] Σ, °गव्या C₀₂,
 °गव्या K₁₀ • पुरुषाः] Σ, पुरुषा C₀₂, पुरुषः E • पिबन्ति] Σ, विवन्ति C₀₂ (37c)
 लभन्ति] Σ, भवन्ति C₀₂ (37d) स्वर्गं] Σ, स्वं C₄₅ (38a) गोभिर्न तुल्यं
 धं] K₇, न गोभिस्तुल्यं धं C_ΣK₈₂K₁₀ (unmetr.), न गोभिस्तुल्यं K₇₆, न गावतुल्यं धं
 E (38d) दत्ताः] Σ, दत्ता C₀₂, दत्ता E (39a) गवाहिकं] Σ, गवाहिकं C₉₄ •
 यश्च करोति] Σ, यः प्रकरोति E (39b) गवां तु] C₄₅K₇K₇₆, गवान्तु C₉₄C₀₂K₈₂
 K₁₀, गवानाम् E (39c) °तपं] Σ, °तप K₁₀, °जपं E (39d) लभत्यसौ
 तामनृशंसकर्ता] em., लभत्यसौ तामनृशंसकर्ता C₄₅K₈₂K₁₀K₇, लभत्यसौ भमनृशंसकर्ता
 C₉₄K₇₆, लभत्यसौ तमनृतं स कर्ता C₀₂, भवत्यसौ धर्ममशेषकर्ता E (40d) प्रशंसते]
 Σ, प्रशंस्यते C₀₂

चतुर्थोऽध्यायः

अतिथिं यो न पीड्येत अतिथिं यो न दुष्यति ।
अतिथिप्रियकर्ता यः अतिथेः परिचारकः ।
अतिथिकृतसंतोषस्तस्य पुण्यमनन्तकम् ॥ ४:४१ ॥

आसनेनार्घपात्रेण पादशौचजलेन च ।
अन्नवस्त्रप्रदानैर्वा सर्वं वापि निवेदयेत् ॥ ४:४२ ॥

पुत्रदारात्मनो वापि योऽतिथिमनुपूजयेत् ।
श्रद्धया चाविकल्पेन अक्लीबमानसेन च ॥ ४:४३ ॥

न पृच्छेद्भोत्रचरणं स्वाध्यायं देशजन्मनी ।
चिन्तयेन्मनसा भक्त्या धर्मः स्वयमिहागतः ॥ ४:४४ ॥

अश्वमेधसहस्राणि राजसूयशतानि च ।
पुण्डरीकसहस्रं च सर्वतीर्थतपःफलम् ॥ ४:४५ ॥

44ab = UUMS 10.7ab = UMS 6.11ab ≈ MBh 13.62.18ab : न पृच्छेद्भोत्रचरणं स्वाध्यायं देशमेव वा 44cd cf. VSS 12.37cd : द्विजरूपधरो धर्मः स्वयमेव इहागतः

(41a) न पीड्येत] C₉₄C₄₅K₈₂K₇₆E, न गच्छेत (eyeskip to 4.40c) C₀₂, न पीड्येत K₁₀, निपीड्येत K₇ (41b) अतिथिं] Σ, अति C₀₂, न दुष्यति] Σ, नुदुष्यति C₄₅, न दुष्यति K₁₀ (41c) अतिथिः] C₉₄K₈₂, अतिथिं C₄₅C₀₂K₇K₇₆E, अतिथिः K₁₀ • प्रियः] Σ, प्रियः C₀₂ • यः] C₄₅C₀₂K₁₀K₇E, यः C₉₄, यः K₈₂, या K₇₆ (41e) अतिथिः] C₉₄K₈₂K₁₀K₇₆, अतिथेः C₄₅C₀₂K₇, अतिथिं E (41ef) संतोषस्तस्य] Σ, संता यस्य C₄₅ (41f) पुण्यः] Σ, पूनः K₇ (42a) आर्घ्यः] Σ, आर्घ्यः E • पात्रेण] conj., पात्रेण C₉₄K₈₂K₁₀K₇K₇₆E (42c) अन्नवः] Σ, अन्नम् C₀₂, अन्नवः K₁₀ (42d) निवेदयेत्] Σ, प्रदापयेत् E (43a) दारात्मनो] Σ, दारात्मनो C₉₄, दारात्मको E (43b) पूजयेत्] C₉₄K₈₂K₇₆E, पूजयेत् C₄₅C₀₂K₁₀, पूजयेत् K₇ (43c) श्रद्धया] Σ, श्रद्धया C₀₂ • चाविकल्पेन] Σ, चापि कल्पेन C₉₄ (44a) चरणं] Σ, प्रवरं E (44b) देशजन्मनी] Σ, देशजन्मना C₉₄ (44c) चिन्तयेन्मः] C₉₄C₀₂K₈₂K₁₀E, चिन्तयेन्मः C₄₅K₇₆, चिन्तयेन्मः K₇ (44d) गतः] Σ, गताः C₀₂, गतम् K₁₀ (45b) सूयः] C₉₄K₈₂K₇K₇₆E, सूयः C₄₅C₀₂, सूयः K₁₀ (45d) तपः] Σ, तपः K₇ (unmetr.)

अतिथिर्यस्य तुष्येत नृशंसमतमुत्सृजेत् ।
 स तस्य सकलं पुण्यं प्राप्नुयान्नात्र संशयः ॥ ४:४६ ॥
 †न गतिमतिथिज्ञस्य† गतिमाप्नोति कर्हिचित् ।
 तस्मादतिथिमायान्तमभिगच्छेत्कृताञ्जलिः ॥ ४:४७ ॥
 सक्तुप्रस्थेन चैकेन यज्ञ आसीन्महाद्भुतः ।
 अतिथिप्राप्तदानेन स्वशरीरं दिवं गतम् ॥ ४:४८ ॥
 नकुलेन पुराधीतं विस्तरेण द्विजोत्तम ।
 विदितं च त्वया पूर्वं प्रस्थवार्त्ता च कीर्तिता ॥ ४:४९ ॥

[यमेषु दमः (५)]

दम एव मनुष्याणां धर्मसारसमुच्चयः ।
 दमो धर्मो दमः स्वर्गो दमः कीर्तिर्दमः सुखम् ॥ ४:५० ॥
 दमो यज्ञो दमस्तीर्थं दमः पुण्यं दमस्तपः ।

47cd = VāyuP 2.17.8 = BrahmanḍaP 2.15.8 ≈ ŚDhU 4.44ab : तस्मादतिथिमाया-
 न्तमनुगच्छेत्कृताञ्जलिः 50b cf., e.g., MBh Suppl. 14.4.2477 : श्रोतुमिच्छामि कात्स्न्येन
 धर्मसारसमुच्चयम्

(46b) नृशंसमतमुत्सृजेत्] C₉₄K₈₂K₇K₇₆, नृशंसमत उत्सृजेत् C₄₅, नृशंसकमममुत्सृजेत्
 C₀₂, नृसमतमुत्सृजेत् K₁₀, न संशय समश्नुते E (47a) न गतिम०] C₉₄C₄₅K₁₀K₇
 K₇₆, न तिथिम० C₀₂E, न गति ना० K₈₂ (47b) कर्हिचित्] C₉₄K₇₆E, कर्हिचित् ΣC₄₅
 C₀₂K₈₂K₁₀K₇ (47c) ०यान्त०] Σ, ०यान्ति० C₀₂ (48a) सक्तु०] em., शक्तु०
 C₉₄C₄₅, शक्तु० C₀₂K₇₆, शक्तु० K₈₂K₇, शक्तु० K₁₀, शक्ति० E • चैकेन] Σ, चैकेन
 K₇ (48b) आसीन्महाद्भुतः] corr., आसीन्महाद्भुतः C₉₄C₄₅K₈₂K₁₀, आसी महाद्भुतः
 C₀₂, आसीन्महाद्भुतः K₇, आसीत् महाद्भुतम् K₇₆, आसीन्महाद्भुतम् E (48c) ०दानेन]
 Σ, ०प्रादानेन C₀₂ (48d) स्व०] Σ, स्व० K₇, स० E • ०गतम्] Σ, ०गतः
 C₀₂ (49a) ०धीतं] Σ, ०धीत K₇₆ (49b) ०त्तम] Σ, ०त्तमम् C₀₂, ०त्तमः E
 (49d) प्रस्थवा०] Σ, प्रस्थवा K₇₆ • कीर्तिता] Σ, कीर्तितम् C₀₂, कीर्तिताः E (50b)
 धर्मसार०] em., धर्मः सार० C₉₄K₈₂K₁₀K₇K₇₆, धर्मभार० E (50c) स्वर्गो] Σ, स्वर्ग
 C₀₂ (50d) कीर्तिर्द०] C₉₄C₄₅K₁₀K₇₆E, कीर्ति द० C₀₂K₈₂K₇ (51a) दमस्ती०]
 Σ, दम ती० C₄₅

चतुर्थोऽध्यायः

दमहीनमधर्मश्च दमः कामकुलप्रदः ॥ ४:५१ ॥

निर्दमः करि मीनश्च पतङ्गभ्रमरमृगाः ।
त्वग्जिह्वा च तथा घ्राणा चक्षुः श्रवणमिन्द्रियाः ॥ ४:५२ ॥

दुर्जयेन्द्रियमेकैकं सर्वे प्राणहराः स्मृताः ।
दमं यो जयते ऽसम्यग्निर्दमो निधनं व्रजेत् ॥ ४:५३ ॥

मृगे श्रोत्रवशान्मृत्युः पतङ्गाश्चक्षुषोर्मृताः ।
घ्राणया भ्रमरो नष्टो नष्टो मीनश्च जिह्वया ॥ ४:५४ ॥

स्पर्शेन च करी नष्टो बन्धनावासदुःसहः ।
किं पुनः पञ्चभुक्तानां मृत्युस्तेभ्यः किमद्भुतम् ॥ ४:५५ ॥

पुरूरवो ऽतिलोभेन अतिकामेन दण्डकः ।
सागराश्चातिदर्पेण अतिमानेन रावणः ॥ ४:५६ ॥

अतिक्रोधेन सौदास अतिपानेन यादवाः ।

54 cf. BuddhCar 11.35: गीतैर्हि यन्ते हि मृगा वधाय रूपार्थमग्नौ शलभाः पतन्ति । मत्स्यो गिरत्यायसमामिषार्थी तस्मादनर्थं विषयाः फलन्ति ॥ 56d cf. MahāSubhS 563cd: विनष्टो रावणो लौल्यादति सर्वत्र वर्जयेत्

(51d) दमः] Σ, दम C₀₂, दमं E • कामं] Σ, कामं K₇ (52a) दमः] Σ, दम C₀₂ (52b) भ्रमरं] Σ, भ्रमर(रा)० K₇ (52c) घ्राणा] C₉₄K₈₂K₁₀K₇ E, घ्राणं C₄₅, घ्राण C₀₂, घ्राणा: K₇₆ (52d) चक्षुः] Σ, चक्षु K₇₆ • इन्द्रियाः] Σ, इन्द्रियः E (53b) सर्वे] Σ, सर्वं C₄₅ • हराः] Σ, हरा E (53d) व्रजेत्] Σ, व्रजे.1 C₉₄ (54a) मृगे] Σ, मृगो K₁₀E • श्रोत्रं] C₉₄C₄₅K₈₂K₁₀E, श्रोत्रं C₀₂, श्रोतं K₇K₇₆ • वशां] Σ, वचशां C₄₅ (54b) पतङ्गाश्च] Σ, पतङ्गा च० E • षोर्मृताः] Σ, सो मृताः C₀₂, षो मृताः K₇ (54c) घ्राणया] Σ, घ्रातया C₄₅ (54cd) नष्टो नष्टो] Σ, नष्टो C₄₅ (55b) सदुःसहः] Σ, सदुःसह C₄₅, सुदुस्सहः K₁₀ (55c) पुनः] Σ, पुन C₉₄^{ac} (55d) तेभ्यः] Σ, तेभ्य E (56a) पुरूरवो] Σ, पुरोरवे C₀₂, पुरुरवा० E (56ab) तिलोभेन अतिकामेन] Σ, तिकामेन अतिलोभेन E (56b) दण्डकः] Σ, पुण्डकः E (56c) सागरां] em., सगरं C₉₄C₄₅K₈₂K₁₀K₇ K₇₆E, सागरं C₀₂ (57b) पानेन] Σ, पादेन K₇₆, पापेन E

अतितृष्णाच्च मान्धाता नहुषो द्विजवज्ञया ॥ ४:५७ ॥

अतिदानाद्वलिर्नष्ट अतिशौर्येण अर्जुनः ।
अतिद्यूतान्नलो राजा नृगो गोहरणेन तु ॥ ४:५८ ॥

दमेन हीनः पुरुषो द्विजेन्द्र
स्वर्गं च मोक्षं च सुखं च नास्ति ।
विज्ञानधर्मकुलकीर्तिनाश
भवन्ति विप्र दमया विहीनाः ॥ ४:५९ ॥

[यमेषु घृणा (६)]

निर्घृणो न परत्रास्ति निर्घृणो न इहास्ति वै ।
निर्घृणे न च धर्मो ऽस्ति निर्घृणे न तपो ऽस्ति वै ॥ ४:६० ॥
परस्त्रीषु परार्थेषु परजीवापकर्षणे ।

58a cf. MahāSubhS 563ab : अतिदानाद्वलिर्बद्धो नष्टो मानात्सुयोधनः

58 After this verse, E adds : तस्माद्दम सदा स रक्षेत् अति सर्वत्र वर्जयेत् (understand : तस्माद्दमं सदा रक्षेद् अति सर्वत्र वर्जयेत्); cf. MahāSubhS 563cd : विनष्टो रावणो लौल्यादति सर्वत्र वर्जयेत्

(57c) अतितृष्णाच्च मान्धाता] conj., अतितृष्णा च मान्धातो C₉₄, अतितृष्णा च मान्धातो C₄₅
C₀₂K₈₂K₇K₇₆, अतितृष्णा च मन्धातो K₁₀, अतितृष्णा च मानाच्च च E (57d) नहुषो]
Σ, नहुषो K₁₀ (58a) ऽर्नष्ट] Σ, ऽर्नष्टो C₄₅, नष्टो C₀₂ (58c) ऽद्यूतान्नलो] C₉₄
C₀₂K₁₀K₇K₇₆, ऽद्यूतान्नरो C₄₅K₈₂, ऽख्यातान्नलो E (58d) नृगो गो०] E, नृगङ्गो०
C₉₄C₀₂K₁₀K₇K₇₆, नृगं गो० C₄₅K₈₂ (59a) हीनः पुरुषो द्विजेन्द्र] Σ, हीन पुरुषो
द्विजेन्द्र K₁₀, हीनं पुरुषं द्विजेन्द्रः E (59c) ऽनाश] C₄₅K₇₆, ऽनाम C₉₄C₀₂K₈₂, ऽनश्च
K₁₀, ऽनागा K₇, ऽनाशो E (59d) विप्र] Σ, विप्रा K₈₂K₇ • दमया] Σ, दया C₄₅
(60a) निर्घृणो] C₉₄C₄₅K₁₀K₇₆, निर्घृणो C₀₂K₇, निर्घृण K₈₂^{ac}, निर्घृणो K₈₂^{pc}, निर्घृणे
E (60b) निर्घृणो] C₉₄C₄₅K₈₂K₁₀K₇₆, निर्घृणो C₀₂K₇, निर्घृणे K₈₂^{pc} E (60c)
निर्घृणे] C₉₄C₄₅K₁₀K₇₆E, निर्घृणे C₀₂K₈₂K₇ (60d) निर्घृणे] Σ, निर्घृणे C₀₂K₇
(61b) ऽजीवापकर्षणे] Σ, ऽजीवापर्षणे C₄₅, ऽजीवोपकर्षणे E

चतुर्थो ऽध्यायः

परनिन्दापरान्नेषु घृणां पञ्चसु कारयेत् ॥ ४:६१ ॥

(61c) परनिन्दा०] Σ , परनिन्द \asymp C_{94} • ०परान्नेषु] Σ , ०परांनेषु K_{10} (61d) घृणां]
 $C_{94} C_{45} K_{82} K_7 K_{76}$, घृणा $C_{02} K_{10} E$

परस्त्री शृणु विप्रेन्द्र घृणीकार्या सदा बुधैः ।
 राज्ञी विप्री परिव्राजा स्वयोनिपरयोनिषु ॥ ४:६२ ॥

परार्थे शृणु भूयो ऽन्य अन्यायार्थमुपार्जनम् ।
 आढप्रस्थतुलाव्याजैः परार्थं यो ऽपकर्षति ॥ ४:६३ ॥

जीवापकर्षणे विप्र घृणीकुर्वीत पण्डितः ।
 वनजावनजा जीवा विलगाश्चरणाचराः ॥ ४:६४ ॥

परनिन्दा च का विप्र शृणु वक्ष्ये समासतः ।
 देवानां ब्राह्मणानां च गुरुमातातिथिद्विषः ॥ ४:६५ ॥

परान्नेषु घृणा कार्या अभोज्येषु च भोजनम् ।
 सूतके मृतके शौण्डे वर्णभ्रष्टकुले नटे ॥ ४:६६ ॥

63b cf. BhG 16.12: आशापाशशतैर्वद्धाः कामक्रोधपरायणाः । ईहन्ते कामभोगार्थमन्यायेनार्थ-
 संचयान् ॥

65cd These two pādas are illegible in K₁₀ 66 This verse is mostly illegible in K₁₀

62a घृणी०] Σ, घृणा C₄₅ 62c ०व्राजा] C_ΣK₇K₇₆, ०व्राजी K₈₂K₁₀, ०व्राज्या E 62d ०पर०] Σ, ०पशु० K₁₀ 63a भूयो ऽन्य] Σ, भूयो K₇₆^{ac} 63b अन्याया०] Σ, अन्यया० K₁₀ • ०र्जनम्] Σ, ०र्जवम् K₁₀ 63c ०तुला०] Σ, ०तुल० K₁₀ 63d ०र्थ] C₉₄C₄₅K₈₂K₇₆E, ०र्थ C₀₂, ०र्थ K₁₀, ०र्थ K₇ 64a विप्र] Σ, विप्र C₉₄, विप्रे C₀₂ 64b घृणी०] Σ, घृणां E 64c वनजावनजा] C₉₄C₀₂K₈₂K₁₀K₇₆E, वनजाव=जा C₄₅^{ac}, वनजा वानिजा C₄₅^{pc}, वनज विनजा K₇ 64d विलगाश्चरणाचराः] corr., विलगाचरणाचराः C₉₄C₄₅K₇K₇₆, विलगोचरगोचरः C₀₂E, विलगोचरगोचराः K₈₂, विलगाचरणाचराः K₁₀ 65b वक्ष्ये] Σ, वक्ष्या E 66b अभोज्येषु] Σ, अभोज्ये C₄₅ 66c शौण्डे] K₈₂, सौण्ड्ये C₉₄C₀₂K₇K₇₆, शौण्ड्ये C₄₅, सौण्ड्ये K₁₀, सौण्ड्ये E

चतुर्थोऽध्यायः

एते पञ्चघृणासु सक्तपुरुषाः स्वर्गार्थमोक्षार्थिनो
लोके ऽनिन्दनमाप्नुवन्ति सततं कीर्तिर्यशोऽलंकृतम् ।
प्रज्ञाबोधश्रुतिं स्मृतिं च लभते मानं च नित्यं लभेद्
दाक्षिण्यं सभवेत्स आयुष परं प्राप्नोति निःसंशयः ॥ ४:६७ ॥

[यमेषु धन्यः (७)]

चतुर्मौनश्चतुःशत्रुश्चतुरायतनं तथा ।
चतुर्ध्यानं चतुष्पादं पञ्चधन्यविधोच्यते ॥ ४:६८ ॥
चतुर्मौनस्य वक्ष्यामि शृणुष्यावहितो भव ।
पारुष्यपिशुनामिथ्या सम्भिन्नानि च वर्जयेत् ॥ ४:६९ ॥
कामः क्रोधश्च लोभश्च मोहश्चैव चतुर्विधः ।
चतुःशत्रुर्निहन्तव्यः सो ऽरिहा वीतकल्मषः ॥ ४:७० ॥
चतुरायतनं विप्र कथयिष्यामि तच्छृणु ।

69cd cf. Divyāv 186.21 : आर्य, किमेभिः कर्म कृतम्येनैवंविधानि दुःखानि प्रत्यनुभवन्तीति ? स कथयति । एते प्राणातिपातिका अदत्तादायिकाः काममिथ्याचारिका मृषावादिकाः पैशुनिकाः पारुषिकाः सम्भिन्नप्रलापिका अभिध्यालवो व्यापन्नचित्ता मिथ्यादृष्टिकाः ।; cf. DhP 1.31cd-32ab : मिथ्या पिशुनसम्भिन्नपारुष्यवचनानि च ॥ जल्पतः सम्भवन्त्येते तस्मान्मौनं प्रशस्यते ।

(67a) °पुरुषाः] K₇, °पुरुषः C_ΣK₈₂K₁₀K₇₆E • °र्थिनो] em., °र्थिनः K₇^{pc}, °र्थिनां C_ΣK₈₂K₁₀K₇₆E, °र्थिना K₇^{ac} (67b) ऽनिन्दनमाप्नुवन्ति] Σ, ऽनिन्दनवाप्नुवन्ति C₀₂, नन्दनवायुवन्ति E (67c) °श्रुतिं] K₇, °श्रुतिः C_ΣK₈₂K₁₀K₇₆E • नित्यं] Σ, नित्य C₄₅ (67d) स आयुष] em., समायुष C_ΣK₇, समायुषः K₈₂K₇₆ (unmetr.), {समायुष} K₁₀, स मानुष E • निःसंशयः] Σ, निःसंशयः K₈₂ (68a) चतुर्मौनं] Σ, चतुर्मौणं C₀₂, {चतुर्मौन} K₁₀ (68ab) °तुःशत्रुश्च°] Σ, °तुःशत्रु च° C₀₂, °तुःशत्रु च° E (68b) °तुरायतनं] Σ, °तुःरायतनं C₉₄, °तुरायतनम् K₁₀ (68c) °पादं] Σ, °पादः K₈₂, °= K₁₀ (68d) पञ्चधन्यं] Σ, धन्यपञ्च° E (69a) °मौनस्य] Σ, °मौनस्य C₄₅ (69c) पारुष्यं] Σ, पारुष्यं K₈₂ • °पिशुनां] Σ, °पिण्डानां E (70c) चतुःशत्रुर्निहं] C₉₄C₄₅E, चतुःशत्रु निहं C₀₂K₈₂K₁₀K₇, चतुःशत्रु निहं K₇₆ (70d) सो ऽरिहा] Σ, स्रोरिहा C₄₅, सर्वथा E • वीतं] Σ, तीतं K₇₆

करुणा मुदितोपेक्षा मैत्री चायतनं स्मृतम् ॥ ४:७१ ॥
चतुर्ध्यानाधुना वक्ष्ये संसारार्णवतारणम् ।
आत्मविद्याभवः सूक्ष्मं ध्यानमुक्तं चतुर्विधम् ॥ ४:७२ ॥
आत्मतत्त्वः स्मृतो धर्मो विद्या पञ्चसु पञ्चधा ।
षड्विंशाक्षरमित्याहुः सूक्ष्मतत्त्वमलक्षणम् ॥ ४:७३ ॥
चतुष्पादः स्मृतो धर्मश्चतुराश्रममाश्रितः ।
गृहस्थो ब्रह्मचारी च वानप्रस्थो ऽथ भैक्षुकः ॥ ४:७४ ॥
धन्यास्ते यैरिदं वेत्ति निखिलेन द्विजोत्तम ।
पावनं सर्वपापानां पुण्यानां च प्रवर्धनम् ॥ ४:७५ ॥
आयुः कीर्तिर्यशः सौख्यं धन्यादेव प्रवर्धते ।
शान्तिः पुष्टिः स्मृतिर्मेधा जायते धन्यमानवे ॥ ४:७६ ॥

74cd = MBh 12.234.13ab ≈ MBh 14.4513ab etc. 74 cf. 3.4 above : श्रुतिस्मृतिद्वयोर्मूर्तिश्चतुष्पादवृषः स्थितः । चतुराश्रम यो धर्मः कीर्तितानि मनीषिभिः ॥

(71c) मुदितो] Σ, मुदितौ E (71d) चायतनं] Σ, चायतन C₉₄, चायतन C₄₅ (72c) भवः] C₄₅ C₀₂ K₈₂ K₁₀ K₇ K₇₆, भव C₉₄ C₀₂, भवं E (72cd) सूक्ष्मं ध्या] C₉₄ K₈₂ K₇ K₇₆ E, सूक्ष्माध्या C₄₅, सूक्ष्मध्या C₀₂, सूक्ष्मध्यान K₁₀ (72d) नमुक्तं चतुर्विधम्] C₀₂ K₁₀ K₇₆, नमुक्तश्चतुर्विधम् C₉₄, नमुक्तश्चतुर्विधः C₄₅ K₈₂, नमुक्तं चतुर्विधि K₇, नयज्ञश्च E (73a) स्मृतो] Σ, स्मृता C₀₂ E • धर्मो] Σ, धन्या E (73c) षड्विंशा] Σ, षड्विंशा K₇₆ (73cd) आहुः सू] Σ, आः C₉₄ (74ab) धर्मश्च] Σ, धर्म च C₀₂ K₁₀ (74b) अश्रितः] Σ, अश्रिताः K₇ (74d) भैक्षुकः] Σ, भक्षकः E (75a) यैरिदं] Σ, येरिदं C₄₅ C₀₂ • वेत्ति] Σ, वेति C₀₂ (75d) प्रवर्धनम्] Σ, प्रवर्धनः E (76b) धन्यादेव] Σ, धर्मादेव E (76c) पुष्टिः] Σ, पुष्टिः C₉₄ • स्मृतिर्मेधा] Σ, स्मृति मेधा C₀₂ K₈₂ (76d) मानवे] em., मानवः C₉₄ K₈₂ K₁₀ K₇ K₇₆ E

चतुर्थोऽध्यायः

[यमेष्वप्रमादः (८)]

प्रमादस्थान पञ्चैव कीर्तयिष्यामि तच्छृणु ।
 ब्रह्महत्या सुरापानं स्तेयो गुर्वङ्गनागमम् ।
 महापातकमित्याहुस्तत्संयोगी च पञ्चमः ॥ ४:७७ ॥
 अनृतं च समुत्कर्षे राजगामी च पैशुनः ।
 गुरोश्चालीकनिर्वन्धः समानि ब्रह्महत्यया ॥ ४:७८ ॥
 ब्रह्मोज्झं वेदनिन्दा च कूटसाक्षी सुहृद्वधः ।
 गर्हितानाद्ययोर्जग्धिः सुरापानसमानि षट् ॥ ४:७९ ॥
 रेतोत्सेकः स्वयोन्यासु कुमारीष्वन्त्यजासु च ।

77c–f ≈ MBh Suppl. 12.30 : ब्रह्महत्यां सुरापानं स्तेयं गुर्वङ्गनागमम् । महान्ति पातकान्याहुः संयोगं चैव तैः सह ॥ ≈ Manu 11.55 (in Olivelle's edition) : ब्रह्महत्या सुरापानं स्तेयं गुर्वङ्गनागमः । महान्ति पातकान्याहुः संसर्गश्चापि तैः सह ॥ cf. also YājñS 3.228 : ब्रह्महा मद्यपः स्तेनस्तथैव गुरुतल्पगः । एते महापातकिनो यश्च तैः सह संवसेत् ॥ 78 ≈ MBh 5.40.3 and Manu 11.56 : अनृतं च समुत्कर्षे राजगामि च पैशुनम् । गुरोश्चालीकनिर्वन्धः समानि ब्रह्महत्यया ॥ ≈ ViṣṇuS 37.1–4 ≈ AgniP 168.25 79 ≈ Manu 11.57 : ब्रह्मोज्झता वेदनिन्दा कौटसाक्ष्यं सुहृद्वधः । गर्हितानाद्ययोर्जग्धिः सुरापानसमानि षट् ॥ cf. YājñS 3.229 : गुरूणामध्यधिकेपो वेदनिन्दा सुहृद्वधः । ब्रह्महत्यासमं ज्ञेयमधीतस्य च नाशनम् ॥

(77a) °स्थान] C₉₄C₀₂K₈₂K₁₀, °स्थानं C₄₅K₇K₇₆E (unmetr.) • पञ्चैव] Σ, पञ्चैवं E (77b) कीर्तयिष्यामि] Σ, कीर्तयिष्यामि K₁₀ (77d) °गमम्] Σ, °मगम् K₇₆
 (78a) समुत्कर्षे] em., समुत्कर्ष C₉₄K₈₂K₇₆, समुत्कर्ष C₄₅, समुत्कर्ष C₀₂K₁₀K₇E
 (78b) राज°] Σ, राज्ञी° E • च] Σ, om. K₇₆ (78c) °निर्वन्धः] em., °निर्वद्धः C₄₅K₇, निर्वद्धस् C₉₄C₀₂K₈₂K₁₀K₇₆, निर्वद्धस् E (78d) ब्रह्महत्यया] Σ, ब्र॒ह्म॒ह॒त्य॒या C₉₄ (79a) ब्रह्मोज्झं] em., ब्रह्मो ऋग्° C_ΣK₈₂K₁₀K₇K₇₆, ब्रह्म ऋग्° E (79b) सुहृद्वधः] Σ, सकृद्बुधः E (79c) °नाद्ययोर्जग्धिः] em., °न्नञ्च यो जग्धिस् C₉₄, °न्नञ्च यो जग्धि C₄₅, °न्नञ्च योद्विप्रः C₀₂, °न्न च यो जग्धिः K₈₂K₁₀K₇₆, °न्नञ्च यो जवे K₇, °न्नश्च यो विप्रः E (80a) स्वयोन्यासु] Σ, सुतोन्त्यासु C₄₅

सख्युः पुत्रस्य च स्त्रीषु गुरुतल्पसमः स्मृतः ॥ ४:८० ॥

निक्षेपस्यापहरणं नराश्वरजतस्य च ।

भूमिवज्रमणीनां च रुक्मस्तेयसमः स्मृतः ॥ ४:८१ ॥

चत्वार एते सम्भूय यत्पापं कुरुते नरः ।

महापातक पञ्चैतत् तेन सर्वं प्रकाशितम् ।

पञ्चप्रमादमेतानि वर्जनीयं द्विजोत्तम ॥ ४:८२ ॥

[यमेषु माधुर्यम् (९)]

कायवाङ्मनमाधुर्यश्चक्षुर्बुद्धिश्च पञ्चमः ।

सौम्यदृष्टिप्रदानं च क्रूरबुद्धिं च वर्जयेत् ॥ ४:८३ ॥

प्रसन्नमनसा ध्यायेत्प्रियवाक्यमुदीरयेत् ।

यथाशक्तिप्रदानं च स्वाश्रमाभ्यागतो गुरुः ॥ ४:८४ ॥

80 ≈ Manu 11.59: रेतःसेकः स्वयोनीषु कुमारीष्वन्त्यजासु च । सख्युः पुत्रस्य च स्त्रीषु गुरुत-
ल्पसमं विदुः ॥ 81 = Manu 11.58

(80c) सख्युः] em., सख्युः C_ΣK₈₂K₇₆E, ≈ K₁₀, सख्युः K₇ • पुत्रस्य च स्त्रीषु]
Σ, ≈ ≈ ≈ ≈ K₁₀, पुत्रीषु चास्त्रीषु E (80d) तल्पसमः] C_ΣK₈₂K₇, तल्पसमः
K₁₀, तल्पः समः K₇₆, तल्पसम E (81a) निक्षेपः] Σ, निक्षेपः C₄₅, निक्षेपः
K₁₀ (81b) नराश्वरजतस्य] Σ, नराणां स्वजनस्य C₄₅, नराश्वरजतस्य K₁₀ (81d)
रुक्मस्तेयः] em., रुक्मस्तेयः C₉₄, रुक्मस्तेयः C₄₅C₀₂K₈₂K₇K₇₆, ≈ ≈ ≈ K₁₀,
हृतस्तेयः E • समः] Σ, सः C₄₅, सम E (82a) एते] Σ, एते K₁₀, एव
E • सम्भूय] Σ, सम्भूयो C₀₂, सम्भूयो K₁₀ (82c) पञ्चैतत्] K₇₆, पञ्चैतत् C_Σ
E, पञ्चैते K₈₂, पञ्चैतम् K₁₀, पञ्चैतन् K₇ (82d) प्रकाशितम्] Σ, प्रकीर्तितम्
K₇₆ (82e) मादमे] Σ, माद ए E (82f) वर्जनीयं] Σ, वर्जनीयो C₀₂
(83ab) मनमाधुर्यश्च] em., मनसा धूर्यश्च C₉₄C₀₂K₈₂K₇K₇₆, मनसा धूर्यश्च C₄₅,
मनधूर्यः K₁₀, मनसा भूयश्च E (83b) क्षुर्बुद्धिः] C₉₄C₄₅K₇E, क्षुर्बुद्धिः C₀₂
K₈₂K₇₆, ≈ ≈ K₁₀ (83c) दानं च] Σ, ≈ K₁₀, दानश्च E (83d) बुद्धि
च] C₉₄K₈₂K₇K₇₆, बुद्धिश्च C₄₅, दृष्टिं च C₀₂E, ≈ ≈ K₁₀ (84a) प्रसन्नः] Σ,
प्रसन्नः K₁₀, प्रसन्नः K₇ (84c) यथा] Σ, यस्य E • दानं] Σ, दातश्च E (84d)
स्वाश्रमाः] Σ, स्वासमाः C₀₂ • गतो] Σ, सतो K₇

चतुर्थोऽध्यायः

इन्धनोदकदानं च जातवेदमथापि वा ।
सुलभानि न दत्तानि इन्धनाग्न्युदकानि च ।
क्षुते जीवेति वा नोक्तं तस्य किं परतः फलम् ॥ ४:८५ ॥

[यमेष्वार्जवम् (१०)]

पञ्चार्जवाः प्रशंसन्ति मुनयस्तत्त्वदर्शिनः ।
कर्मवृत्त्याभिवृद्धिं च पारितोषिकमेव च ।
स्त्रीधनोत्कोचवित्तं च आर्जवो नाभिनन्दति ॥ ४:८६ ॥

आर्जवो न वृथा यज्ञ आर्जवो न वृथा तपः ।
आर्जवो न वृथा दानमार्जवो न वृथाग्नयः ॥ ४:८७ ॥

आर्जवस्येन्द्रियग्रामः सुप्रसन्नो ऽपि तिष्ठति ।
आर्जवस्य सदा देवाः काये तस्य चरन्ति ते ॥ ४:८८ ॥

87cd om. E 88ab om. E

(85b) इन्धनो] Σ, इत्थनो K₇ • जातो] Σ, जा० C₄₅ (85c) सुलभानि च] Σ,
सुरभानि च E (85d) ंदकानि] Σ, ०त/कानि K₁₀ (85e) क्षुते] conj., क्षुतं C_ΣK₈₂
K₁₀K₇K₇₆, शतं E (86a) पञ्चार्जवाः] C₉₄C₄₅K₈₂K₇K₇₆, पञ्चार्जवः C₀₂, = = = =
K₁₀, पञ्चार्जवा E • प्रशंसन्ति] C_ΣK₇K₇₆, प्रशसन्ति K₈₂E, प्रससन्ति K₁₀ (86c)
कर्म०] Σ, =र्म० C₉₄, कम्मा० K₁₀ • ०वृत्याभिवृद्धिं च] C_ΣK₈₂K₇, ०वृत्तिभिवृद्धिश्च
K₁₀, ०वृत्यभिवृद्धिश्च K₇₆, ०वृत्याभिवृद्धिश्च E (86d) पारितोषिक०] em., पारतोषिक०
C_ΣK₈₂K₁₀K₇K₇₆E (86e) स्त्रीघनोत्कोच०] Σ, स्त्रीघनोत्काच० K₇₆, स्त्रीघनङ्गो च E
• ०वित्तं च] Σ, ०वित्तिश्च K₁₀ (86f) आर्जवो ना०] Σ, आर्जवश्च C₀₂, आर्जवेना०
E (87ab) आर्जवो न वृथा यज्ञ आर्जवो न वृथा तपः] C_ΣK₁₀K₇, om. K₈₂^{ac}, आर्जवो न
वृथा यज्ञ आर्जवो न वृथा तपः K₈₂^p, आर्जवो न वृथा आर्जवो न वृथा तपः K₇₆, आर्जवो न वृथा
यज्ञश्चार्जवो न वृथा तपः E (88a) ंग्रामः] C₉₄C₄₅K₇K₇₆, ंग्रामात् C₀₂K₁₀, ंग्रामाः
K₈₂ (88b) ०प्रसन्नो] Σ, ०प्रन्नो K₇₆^{ac} (88d) तस्य चरन्ति] Σ, त=२ न्ति C₉₄,
तस्य रमन्ति E

वृषसारसंग्रहे

इति यमप्रविभागः कीर्तितो ऽयं द्विजेन्द्र
इह परत सुखार्थं कारयेत्तं मनुष्यः ।
दुरितमलपहारी शङ्करस्याज्ञयास्ते
भवति पृथिविभर्ता ह्येकछत्रप्रवर्ता ॥ ४:८९ ॥

॥ इति वृषसारसंग्रहे यमविभागो नामाध्यायश्चतुर्थः ॥

89a यमप्रविभागः] $C_{94}C_{45}K_{10}K_7K_{76}$, यमविभागः C_{02} , यमप्रविभागः K_{82} ,
नियमप्रविभागः E • द्विजेन्द्र] Σ , नरेन्द्र E 89b •येत्तं मनुष्यः] corr., •येत्तन्मनुष्यः
 $C_{94}K_{82}K_{10}K_7E$, •येत्त मनुष्यः C_{45} , •येत्तन्मनुष्यः $C_{02}K_{76}$ 89c दुरितं] Σ ,
इरितं E • •पहारी] Σ , •पलपहारी C_{02} • •ज्ञयास्ते] Σ , •ज्ञयाते K_{82} 89d
•वर्ता] conj., •वृत्ता $C_{\Sigma}K_{10}K_7$, •वृत्ताः $K_{82}E$, •वत्ता K_{76} Colophon: वृषसारं]
 Σ , वृषारं K_{76} • नामाध्यायश्चतुर्थः] Σ , नामश्चतुर्थो ऽध्यायः E

[पञ्चमो ऽध्यायः]

[नियमाः]

विगतराग उवाच ।
 कथय नियमतत्त्वं साम्प्रतं त्वं विशेषाद्
 अमृतवचनतुल्यं श्रोतुकामो गतो ऽस्मि ।
 प्रकृतिदहनदग्धं ज्ञानतोयैर्निषिक्तम्
 अपर वदमतज्ज्ञं नास्ति धर्मेषु तृप्तिः ॥ ५:१ ॥

अनर्थयज्ञ उवाच ।
 श्रवणसुखमतो ऽन्यत्कीर्तयिष्ये द्विजेन्द्र
 नियमकलविशेषः पञ्च पञ्च प्रकारः ।
 हरिहरमुनिभीष्टं धर्मसारं द्विजेन्द्र

Witnesses used for this chapter : C₉₄ ff. 201v–202r, C₄₅ ff. 208v–209r, C₀₂ ff. 277r–278r, K₈₂ ff. 9r–9v, K₁₀ exp. 50 (upper) and 51 (lower), K₇ ff. 217r–218r, M ff. 9r–10r, K₇₆ ff. 217v–218r, E pp. 597–599; C_Σ = C₉₄ + C₄₅ + C₀₂

① विगतराग उवाच] Σ, विगतराग उवाच C₉₄ ①a कथय नि०] Σ, कथयति E •
 ०तत्त्वं] Σ, तं C₄₅ • साम्प्रतं त्वं विशेषाद्] C₉₄ K₈₂ K₇ K₇₆ E, त्वां विशेषात् C₄₅, सांप्रतं त्वं
 विशेषात् C₀₂ K₁₀, साम्प्रतं त्वं विशेषा M ①b ०वचनतुल्यं श्रो०] M, वदनतुल्यं श्रो० C₉₄
 C₀₂ K₈₂ K₁₀ K₇ K₇₆ E, वदनतुल्यां श्रो० C₄₅, वदनतुल्यं श्रो० तुल्यं स्रो० K₈₂ • ०कामो]
 Σ, ०कामा ME ①c ०दहन०] Σ, ०वदन० E • ०दग्धं] Σ, ०दग्ध M • ०निषिक्तम्]
 Σ, ०विमुक्तम् C₄₅, ०निषिक्तः M ①d अपर०] Σ, अपरं K₈₂ (unmetr.), अर०
 M^{ac} • मतज्ज्ञं नास्ति] conj., मतज्ञा नास्ति C₉₄ C₄₅ K₈₂ K₇ K₇₆, तज्ञा नास्ति C₉₄,
 मतज्ञानास्ति C₀₂, मे ० ० ० ० ० K₁₀, ०न तज्ज्ञानास्ति E • धर्मेषु तृप्तिः] Σ, मे धर्मतृप्तिः
 M ② अनर्थ०] Σ, अर्थ० M ②a ०सुख०] Σ, ०मुख० K₈₂ • ०मतो ऽन्यत्]
 C_Σ K₈₂ K₇ K₇₆, ०मतो ऽन्य K₁₀, ०मतो न्यः M, ०मतो ऽन्यत् E • कीर्त०] Σ, कीर्ति०
 K₈₂ K₁₀ ②b ०विशेषः] Σ, विशेः C₉₄, ०विशेष C₄₅ • प्रकारः] Σ, पकारः K₇

कलिकलुषविनाशं प्रायमोक्षप्रसिद्धम् ॥ ५:२ ॥

शौचमिज्या तपो दानं स्वाध्यायोपस्थनिग्रहः ।
व्रतोपवासमौनं च स्नानं च नियमा दश ॥ ५:३ ॥

[नियमेषु शौचम् (१)]

तत्र शौचादिनिर्देशं वक्ष्यामीह द्विजोत्तम ।
शारीरशौचमाहारो मात्रा भावश्च पञ्चमः ॥ ५:४ ॥

[शरीरशौचम्]

ताडयेन्न च बन्धेत न च प्राणैर्वियोजयेत् ।
परस्त्रीपरद्रव्येषु शौचं कायिकमुच्यते ॥ ५:५ ॥

श्रोत्रशौचं द्विजश्रेष्ठ गुदोपस्थमुखादयः ।
मुखस्याचमनं शौचमाहारवचनेषु च ॥ ५:६ ॥

मूत्रविष्टासमुत्सर्गे देवताराधनेषु च ।
मृत्तयैस्तु गुदोपस्थं शौचयीत विचक्षणः ॥ ५:७ ॥

3 = LiP 1.8.29cd-30ab = VDhU 3.233.202

(2d) °विनाशं] Σ, °विनाशं C₀₂E • °मोक्षं] Σ, °मोक्षं K₇₆ (3a) इज्या]
C₉₄C₄₅K₈₂K₇K₇₆E, ईज्या C₀₂K₁₀M • दानं] Σ, दानं K₁₀ (3c) °पवासं]
Σ, °प्रवाषं M, °पवासनियमं K₇₆^{ac} (4a) °निर्देशं] Σ, °नियमं K₈₂, °ईशं K₁₀
(4c) शारीरं] Σ, शरीरं K₁₀ • °शौचमाहारो] Σ, °शौचमाहारो C₉₄, °स्त्रोतमाहार
M (4d) मात्रा भावश्च] Σ, मात्रा भावं च C₉₄, °सात्राभावाश्च K₁₀ (5a) ताडयेन्न]
Σ, ताडये न K₇M • बन्धेत] Σ, बन्धेन M (5c) °द्रव्येषु] Σ, °द्रव्येषु M (5d)
शौचं] Σ, शौच K₇ • कायिकमुच्यते] Σ, कायिकमुच्यते K₇ (6a) श्रोत्रं] MK₇₆,
श्रोतं C_ΣK₈₂K₁₀K₇E (6b) गुदोपस्थं] C_ΣK₈₂K₁₀M, गुदोपस्थं K₇, गुहोपस्थं
K₇₆, गुदापस्थं E (6c) मुखस्यां] Σ, मुखस्थां C₄₅ (6cd) शौचमां] C₉₄
C₀₂K₈₂K₇K₇₆E, शौचमां C₄₅K₁₀, शौच आं M (6d) °वचनेषु] Σ, °वचनेषु M
(7a) °विष्टां] Σ, °विष्टां K₁₀M (7c) मृत्तयैस्तु] C₀₂K₈₂K₁₀K₇₆E, °मृत्तयैस्तु
C₉₄, मृत्तयैस्तु C₄₅M, मृत्तयैस्तु K₇ • °पस्थं] C₉₄C₄₅K₈₂K₁₀K₇K₇₆, °पस्थ C₀₂E,
°पस्थः M (7d) शौचयीत] Σ, शौचये च M

पञ्चमोऽध्यायः

एकोपस्थे गुदे पञ्च तथैकत्र करे दश ।
उभयोः सप्त दातव्या मृदः शुद्धिं समीहता ॥ ५:८ ॥

एतच्छौचं गृहस्थानां द्विगुणं ब्रह्मचारिणाम् ।
वानप्रस्थस्य त्रिगुणं यतीनां तु चतुर्गुणम् ॥ ५:९ ॥

[आहारशौचम्]

आहारशौचं वक्ष्यामि शृणुष्ववहितो भव ।
भागद्वयं तु भुञ्जीत भागमेकं जलं पिबेत् ।
वायुसंचारदानार्थं चतुर्थमवशेषयेत् ॥ ५:१० ॥

8 ≈ Manu 5.136: एका लिङ्गे गुदे तिस्रस्तथैकत्र करे दश । उभयोः सप्त दातव्या मृदः शुद्धिमभीप्सता ॥ 9ab ≈ Manu 5.137: एतच्छौचं गृहस्थानां द्विगुणं ब्रह्मचारिणाम् । त्रिगुणं स्याद्वनस्थानां यतीनां तु चतुर्गुणम् ॥ 10 ≈ Śaṅkara's commentary ad BhG 6.16: उक्तं हि । अर्धं सव्यञ्जनान्नस्य तृतीयमुदकस्य च । वायोः संचरणार्थं तु चतुर्थमवशेषयेत् ॥; cf. AṣṭāṅgHr 8.46cd-47ab: अन्नेन कुक्षेर्द्वावंशौ पानेनैकं प्रपूरयेत् ॥ आश्रयं पवनादीनां चतुर्थमवशेषयेत् ।; cf. SannyāsUp 59: आहारस्य च भागौ द्वौ तृतीयमुदकस्य च । वायोः संचरणार्थाय चतुर्थमवशेषयेत् ॥

(8a) °पस्थे] C₉₄C₄₅K₈₂K₇K₇₆E, °पस्थ° C₀₂K₁₀M • गुदे] C₉₄C₄₅K₈₂K₇K₇₆E, गुदो C₀₂K₁₀, गुद M (8b) तथैकत्र] C₉₄C₀₂K₈₂K₁₀K₇K₇₆, तथैकत्र C₄₅, तथैकत्रे M, तथैकश्च E • दश] Σ, दश: C₀₂ (8c) उभयोः] Σ, उभय M • दातव्या] C₉₄C₄₅K₈₂K₁₀K₇K₇₆, दातव्यो C₀₂E, दातव्य M (8d) मृदः] C_ΣK₇K₇₆E, मृतः K₈₂M, मृदा K₁₀ • शुद्धिं समीहता] C₉₄C₄₅K₈₂K₇₆, शुद्धिसमीहया C₀₂, शुद्धिं समीहता K₁₀, शुद्धिः समीहता K₇, शुद्धिं समीहता M, शुद्धिं समाहिता E (9a) एतच्छौचं] C₉₄C₄₅K₈₂K₇MK₇₆, चेतच्छौच C₀₂E, एतः K₁₀ (9b) °गुणं] Σ, °गुण C₀₂ (9c) वानप्रस्थस्य] Σ, वानप्रस्थे तु M • त्रि°] Σ, द्वि° C₀₂ (10a) °शौचं] Σ, °शौच M (10b) शृणुष्ववहितो] Σ, शृणुष्ववहितो C₉₄, शृणुष्ववहितो K₁₀ (10d) °कं जलं] Σ, °कोदकं M • पिबेत्] Σ, पिबे C₄₅ (10e) °चारदानार्थं] Σ, °चरदानार्थ M, °चारणार्थाय E

स्निग्धस्वादुरसैः षड्विंशहारषड्रसैर्बुधः ।
 धातुवैषम्यनाशो ऽस्ति न च रोगाः सुदारुणाः ॥ ५:११ ॥
 अभक्ष्यं च न भक्षेत अपेयं न च पाययेत् ।
 अगम्यं न च गम्येत अवाच्यं न च भाषयेत् ॥ ५:१२ ॥
 लशुनं च पलाण्डुं च गृञ्जनं कवकानि च ।
 गोरश्वसूकरं मांसं वर्जयेच्च विधानतः ॥ ५:१३ ॥
 छत्ताकं विड्वराहं च गोमांसं च न भक्षयेत् ।
 चटकं च कपोतं च जालपादांश्च वर्जयेत् ॥ ५:१४ ॥
 हंससारसचक्राहकुक्कुटान् शुकश्येनकान् ।

13ab ≈ Manu 5.5ab : लशुनं गृञ्जनं चैव पलाण्डुं कवकानि च 14ab cf. Manu 5.19ab :
 छत्ताकं विड्वराहं च लशुनं ग्रामकुक्कुटम्

11a ०स्वादुरसैः] $C_{\Sigma}K_{82}K_7K_{76}$, ०स्वा॒रसैः K_{10} , ०स्वादुरसं M , ०स्वादुरसैः
 E 11b ०हारषड्रसैर्बु०] $C_{45}E$, ०हारसद्रवैर्बु० $C_{94}K_{82}K_7K_{76}$, ०हारसद्रवैर्बु० C_{02} ,
 ०हारषड्रसैर्बु० K_{10} , ०हारे सद्रवद्बु० M 11c ०वैषम्यनाशो ऽस्ति] $C_{94}C_{02}K_{82}K_{10}K_7$
 K_{76} , ०वैषम्यनाशास्ति C_{45} , ०वैषम्य नस्यास्ति M , ०वैषम्य नश्यन्ति E 11d रोगाः]
 Σ , रोग M • सुदारुणाः] Σ , स्वदारुणाः M , सुदारुणः E 12a अभक्ष्यं] $C_{\Sigma}K_{82}$
 K_7K_{76} , ०अभक्षं K_{10} , अभक्षं ME • च न भक्षेत] Σ , न च भक्षेत M , च न भक्षेत K_{76}
 12b न च] $C_{\Sigma}K_{82}K_{10}M$, च न $K_7K_{76}E$ 12c गम्येत] Σ , गम्येत M 12d
 अवाच्यं] Σ , अवाचं C_{02} 13a पलाण्डुं] E , पलण्डुं $C_{\Sigma}K_{10}K_7MK_{76}$, पलण्डुं K_{82}
 13b कवकानि] Σ , कवचानि च K_{76} , च कचानि E 13c गोरश्व०] $C_{94}K_{10}K_{76}$,
 गोरश्च $C_{45}C_{02}K_{82}K_7M$, गोरश्च E • मांसं] Σ , मांसः M , मांसं E 13d विधानतः]
 Σ , विधानत् M 14a छत्ताकं] Σ , छत्ताक C_{02} , छत्ताङ्कं K_{76} • विड्व०] $C_{\Sigma}K_{10}ME$,
 विड्व० $K_{82}K_7K_{76}$ 14b गोमांसं] Σ , गोमाञ् C_{45}^{ac} 14c चटकं] Σ , चटकाम्
 $C_{02}K_{10}$ 14d ०पादांश्च] Σ , जालपादश्च M 15a ०चक्राह०] Σ , ०चक्राह्वा०
 M 15b ०कुक्कुटान् शु०] $C_{\Sigma}K_7K_{76}E$, ०कुक्कुटा शु० K_{82} , ०कुक्कुटां शु० K_{10} , ०कुक्कुटा
 शु० M • ०श्येनकान्] $C_{94}C_{02}K_7E$, ०शोनकान् C_{45} , ०श्येनका K_{82} , ०श्येनकां $K_{10}K_{76}$,
 ०श्येनकम् M

पञ्चमोऽध्यायः

काकोलूकं बलाकं च मत्स्यादींश्चापि वर्जयेत् ॥ ५:१५ ॥
 अमेध्यांश्चापवित्रांश्च सर्वानेव विवर्जयेत् ।
 शाकमूलफलानां च अभक्ष्यं परिवर्जयेत् ॥ ५:१६ ॥
 मानवेषु पुराणेषु शैवभारतसंहिते ।
 कीर्तितानि विशेषेण शौचाचारमशेषतः ।
 त्वया जिज्ञासितोऽस्म्यद्य संक्षिप्तः कथितो मया ॥ ५:१७ ॥
 सत्यवादी शुचिर्नित्यं ध्यानयोगरतः शुचिः ।
 अहिंसकः शुचिर्दान्तो दयाभूतक्षमा शुचिः ॥ ५:१८ ॥
 सर्वेषामेव शौचानामर्थशौचं परं स्मृतम् ।
 योऽर्थे हि शुचिः स शुचिर्न मृद्वारिशुचिः शुचिः ।

19ab ≈ Manu 5.106: सर्वेषामेव शौचानामर्थशौचं परं स्मृतम् । योऽर्थे शुचिर्हि स शुचिर्न मृद्वारिशुचिः शुचिः ॥

(15c) काकोलूकं बलाकं च] $C_{45}K_7K_{76}$, काकोलूकस्वल्ब C_{94} , काकोलूकबलाकं च $C_{02}K_{82}ME$, काकोलूकं बलाकं च K_{10} (15d) मत्स्यादींश्चापि वर्जयेत्] Σ , मत्स्यादीनि च वर्जये M (16a) अमेध्यांश्चापवित्रांश्च] $C_{\Sigma}K_{82}K_7K_{76}$, अमेध्याश्चापवित्रांश्च K_{10} , अमेध्याश्च पवित्राश्च M , अमेध्याश्चापवित्रांश्च E (16b) सर्वानेव विवर्जयेत्] Σ , सर्वान्येतानि वर्जयेत् M (17c) विशेषेण] Σ , मशेषेण M (17e) जिज्ञासितो] $C_{\Sigma}K_{82}K_{10}M$ K_{76}^{pc} , जिज्ञासितो K_7 , जिज्ञासि K_{76}^{ac} , जिज्ञासितो E (17f) संक्षिप्तः] $C_{94}C_{02}K_{82}K_7K_{76}$ E , संक्षिप्त C_{45} , संक्षिप्त $K_{10}M$ • कथितो] Σ , कथितं E (18a) शौचं] Σ , शौचं M • शुचिर्नित्यं] Σ , शुचिर्नित्यं K_{76} (18b) रतः शुचिः] $C_{94}C_{45}K_{76}E$, रतः शुचि $C_{02}K_7$, रतः शुचिर्न $K_{82}K_{10}$, रत शुचि M (18c) अहिंसकः] Σ , अहिंसक $C_{45}M$ • शुचिर्दान्तो] $C_{94}C_{45}K_{82}K_{10}K_{76}$, शुचि दान्तो $C_{02}K_7M$, शुचिर्दान्तौ E (18d) भूतं] Σ , भूतं M • शुचिः] Σ , शुचि M (19b) शौचं परं स्मृतम्] $C_{94}K_{82}K_{10}K_7K_{76}$, शौचं परं स्मृतम् $C_{45}C_{02}$, शौचं परं स्मृतः M , शौचयनं स्मृतः E (19cd) योऽर्थे हि शुचिः स शुचिर्न] $C_{\Sigma}K_7K_{76}$ (unmetr.), योऽर्थे हि शुचिः स शुचिर्न $K_{82}K_{10}$, योऽर्थे हि शुचिर्न स शुचिर्न M , योऽर्थे हि शुचिर्विप्रं न E (19d) शुचिः शुचिः] $C_{\Sigma}K_{82}K_7K_{76}$, शुचि शुचिः K_{10} , शुचि शुचि M , शुचिः शुचि E

वृषसारसंग्रहे

कायवाङ्मनसां शौचं स शुचिः सर्ववस्तुषु ॥ ५:१९ ॥

शौचाशौचविधिज्ञमानव यदि कालक्षये निश्चयः

सौभाग्यत्वमवाप्नुवन्ति सततं कीर्तिर्यशोऽलङ्कृतः ।

प्राप्तं तेन इहैव पुण्यसकलं सद्धर्मशास्त्रेरितं

जीवान्ते च परत्रमीहितगतिं प्राप्नोति निःसंशयम् ॥ ५:२० ॥

॥ इति वृषसारसंग्रहे शौचाचारविधिर्नामाध्यायः पञ्चमः ॥

20b ≈ 4.67b above : लोके ऽनिन्दनमाप्नुवन्ति सततं कीर्तिर्यशोऽलङ्कृतम्

19cd E adds here, after pādas cd : शौचाशौचविधिर्ज्ञात्वा मुच्यते सर्वकिल्बिषात् (None of the palm-leaf MSS, nor K₄₁ or K₁₀₇, add anything.)

19e वाङ्मनसां शौचं] Σ, वाङ्मनसा शुद्धि M 19f शुचिः] Σ, शुचि C₀₂M • वस्तुषु] Σ, वस्तुषु: K₇, वस्तुशु M 20a शौचाशौचं] Σ, शौचाशुच C₄₅ • यदि] Σ, यदि: M • कालक्षये निश्चयः] K₈₂^{ac}K₇, कालक्षयैर्निश्चयः C₉₄C₄₅K₈₂^{pc}K₇₆, कालक्षयेन्निश्चयः C₀₂K₁₀, कालक्षयानिश्चयः M, कालक्षयेतिश्च यः E 20b कीर्तिर्यशो] C₄₅K₈₂K₁₀ K₇K₇₆E, कीर्तिर्यशो C₉₄C₀₂(unmetr.), कीर्तिर्यषा M • लङ्कृतः] Σ, लङ्कृतः C₄₅, लङ्कृतम् M 20c सद्धर्मं] Σ, य धर्मं M • एरितम्] Σ, ओदितः E 20d परत्रमीहितं] Σ, परत्रमीहितं M, पवित्रमीहितं E • गतिं] em., गतिः C_ΣK₈₂K₁₀ K₇ME₇₆ • निःसंशयम्] C₉₄K₁₀K₇K₇₆, निःसंशयः C₄₅C₀₂K₈₂ME Colophon: वृषसारं] Σ, वृषारं K₇₆ • विधिर्नामां] C₉₄K₇₆, विधिनामां C₄₅C₀₂K₈₂K₇M, विधिनामां K₁₀, विधिर्नाम E • अध्ययः पञ्चमः] Σ, अध्यायः पञ्चमः श्लोक २५ M, पञ्चमो ऽध्यायः E

[षष्ठो ऽध्यायः]

[नियमेष्विज्या (२)]

अथ पञ्चविधामिज्यां प्रवक्ष्यामि द्विजोत्तम ।
धर्ममोक्षप्रसिद्ध्यर्थं शृणुष्वावहितो द्विज ॥ ६:१ ॥
अर्थयज्ञः क्रियायज्ञो जपयज्ञस्तथैव च ।
ज्ञानं ध्यानं च पञ्चैतत्प्रवक्ष्यामि पृथक्पृथक् ॥ ६:२ ॥

[अर्थयज्ञः]

अग्न्युपासनकर्मादि अग्निहोत्रक्रतुक्रिया ।
अष्टका पार्वणी श्राद्धं द्रव्ययज्ञः स उच्यते ॥ ६:३ ॥

[क्रियायज्ञः]

आरामोद्यानवापीषु देवतायतनेषु च ।
स्वहस्तकृतसंस्कारः क्रियायज्ञः स उच्यते ॥ ६:४ ॥

[जपयज्ञः]

जपयज्ञं ततो वक्ष्ये स्वर्गमोक्षफलप्रदम् ।

Witnesses used for this chapter: C₉₄ ff. 202r–203r, C₄₅ ff. 209r–209v, C₀₂ ff. 278r–279r, K₈₂ ff. 9v–10v, K₁₀ exp. 51 (lower–upper) – 52 (lower), K₇ ff. 218r–218v, K₇₆ ff. 218r–219r, E pp. 599–601 ; C_Σ = C₉₄ + C₄₅ + C₀₂

(1a) °मिज्यां] C₄₅K₇₆, °मीज्यां C₉₄C₀₂K₈₂K₁₀K₇E (1b) °त्तम] Σ, °त्तमः K₁₀K₇ (1c) °मोक्षप्रसिद्ध्यर्थं] C_ΣK₇K₇₆, °मोक्षप्रसिद्ध्यर्थं K₈₂K₁₀, °मोक्षेशसिद्ध्यर्थं E (1d) द्विज] Σ, भव E (2a) अर्थयज्ञः] C₉₄C₀₂K₈₂K₇₆, अनर्थयज्ञः C₄₅, अर्थयज्ञ K₁₀K₇, अर्थयज्ञ° E (2c) ज्ञानं] Σ, ज्ञान C₀₂K₇ (3b) अग्नि°] Σ, {अ१- C₉₄, ° = K₁₀ • °क्रिया] Σ, °क्रियाः C₄₅C₀₂ (3c) पार्वणी] Σ, पर्वणी C₄₅, {पर्वणी K₁₀ (3d) °यज्ञः] Σ, °यज्ञ C₀₂, ° = K₁₀ (4b) °यतनेषु] C₄₅C₀₂ E, °लयनेषु C₉₄K₈₂K₇K₇₆, °यत° = K₁₀ (4c) °हस्त°] Σ, ° = K₁₀, °हस्तैः E (5a) °यज्ञं ततो] Σ, °यज्ञं तपो C₄₅°यज्ञस्ततो C₀₂

वेदाध्ययन कर्तव्यं शिवसंहितामेव च ।
इतिहासपुराणं च जपयज्ञः स उच्यते ॥ ६:५ ॥

[ज्ञानयज्ञः]

इदं कर्म अकर्मैदमूहापोहविशारदः ।
शास्त्रचक्षुः समालोक्य ज्ञानयज्ञः स उच्यते ॥ ६ : ६ ॥

[ध्यानयज्ञः]

ध्यानयज्ञं समासेन कथयिष्यामि ते शृणु ।
ध्यानं पञ्चविधं चैव कीर्तितं हरिणा पुरा ।
सूर्यः सोमो ऽग्नि स्फटिकः सूक्ष्मं तत्त्वं च पञ्चमम् ॥ ६ : ७ ॥

सूर्यमण्डलमादौ तु तत्त्वं प्रकृतिरुच्यते ।
तस्य मध्ये शशिं ध्यायेत्तत्त्वं पुरुष उच्यते ॥ ६:८ ॥

चन्द्रमण्डलमध्ये तु ज्वालामग्निं विचिन्तयेत् ।
प्रभुतत्त्वः स विज्ञेयो जन्ममृत्युविनाशनः ॥ ६ : ९ ॥

अग्निमण्डलमध्ये तु ध्यायेत्स्फटिक निर्मलम् ।
विद्यातत्त्वः स विज्ञेयः कारणमजमव्ययम् ॥ ६ : १० ॥

विद्यामण्डलमध्ये तु ध्यायेत्तत्त्वमनुत्तमम् ।

(5c) वेदां] Σ , अदां K_{10} (5e) पुराणं च] Σ , पुराणश्च E (5f) ंयज्ञः] Σ , ंयज्ञ C_{02} (6a) कर्म] Σ , क्रमम् E (6c) ंचक्षुः] Σ , चक्षु C_{02} (6d) ंयज्ञः] Σ , यज्ञ C_{02} , यज्ञस्य K_{10} (7a) यज्ञं] Σ , यज्ञ $C_{02}K_{10}$ (7c) ध्यानं] Σ , ध्यान $K_{82}K_7$ (7e) सोमो] $C_{94}C_{02}K_{82}K_7K_{76}$, सोमा $C_{45}K_{10}E$ (7f) सूक्ष्मं तत्त्वं च पञ्चमम्] C_{45} , सूक्ष्मं तत्त्वं C_{94} , सूक्ष्मतत्त्वं च पञ्चमः $C_{02}K_{82}K_{10}$, सूक्ष्मं तत्त्वञ्च पञ्चमः K_7 , सूक्ष्मं तत्त्वञ्च पञ्चमः K_{76} , सूक्ष्मां तत्त्वश्च पञ्चमम् E (8c) शशिं] Σ , शशि K_{10} , शशिन् K_7 (8cd) ध्यायेत्तं] Σ , ध्यायेत्तं C_{02} (9b) ज्वालामग्निं] Σ , जालामग्नि K_7 (9c) ंतत्त्वः] $C_{94}K_7K_{76}$, ंतत्त्व K_{82} , ंतत्त्वं $K_{10}E$ (9d) ंनाशनः] Σ , ंनाशनम् $C_{02}E$ (10b) ध्यायेत्स्फटिकं] $C_{94}C_{45}K_{82}K_{10}K_7K_{76}$, ध्यायेत्स्फटि C_{94}^{ac} , ध्यायेत् स्फटिक $C_{02}E$ • ंमलम्] Σ , ंमलः K_{82} , ंमलः K_7 (10c) तत्त्वः स] $C_{45}K_{82}K_{10}K_7K_{76}$, तत्त्वन् C_{94} , तत्त्व स C_{02} , तत्त्वं स E (10d) ंजमव्ययम्] Σ , ंमव्ययं C_{02} (11ab) ध्यायेत्तं] Σ , ध्यायेत्तं C_{02}

षष्ठोऽध्यायः

अकीर्तितमनौपम्यं शिवमक्षयमव्ययम् ।
पञ्चमं ध्यानयज्ञस्य तत्त्वमुक्तं समासतः ॥ ६:११ ॥
विगतराग उवाच ।
एकैकस्य तु तत्त्वस्य फलं कीर्तय कीदृशम् ।
कानि लोकाः प्रपद्यन्ते कालं वास्य तपोधन ॥ ६:१२ ॥
अनर्थयज्ञ उवाच ।
ब्रह्मलोकं तु प्रथमं तत्त्वप्रकृतिचिन्तया ।
कल्पकोटिसहस्राणि शिववन्मोदते सुखी ॥ ६:१३ ॥
द्वितीयं तत्त्व पुरुषं ध्यायमानो मृतो यदि ।
विष्णुलोकमितो याति कल्पकोट्ययुतं सुखी ॥ ६:१४ ॥
प्रभुतत्त्वं तृतीयं तु ध्यायमानो मरिष्यति ।
शिवलोके वसेन्नित्यं कल्पकोट्ययुतं शतम् ॥ ६:१५ ॥
विद्यातत्त्वामृतं ध्यायेत्सदाशिवमनामयम् ।
अक्षयं लोकमाप्नोति कल्पानान्तपरं तथा ॥ ६:१६ ॥
पञ्चमं शिवतत्त्वं तु सूक्ष्मं चात्मनि संस्थितम् ।
न कालसंख्या तत्रास्ति शिवेन सह मोदते ॥ ६:१७ ॥

11cd DhP 4.14ab : अकीर्तितमनौपम्यं पञ्चमं शिवमण्डलम्

(11e) °यज्ञस्य] Σ , °यज्ञश्च $C_{02}E$ (11f) समासतः] Σ , सनातनः E (12a) तु]
conj., त्रि० $C_{\Sigma}K_{82}K_{10}K_7K_{76}$, हि E (12c) लोकाः] $C_{94}K_{82}K_7$, लोका $C_{45}C_{02}K_{10}$
 $K_{76}E$ • प्रपद्यन्ते] Σ , प्र० Σ C_{94} (12d) वास्य] Σ , चास्य $K_{82}K_{76}$ • °धन] Σ ,
°धनः $C_{45}K_7$ (13ab) प्रथमं तत्त्व०] $C_{\Sigma}K_{82}K_{10}K_7$, om. K_{82}^{ac} , प्रथमं तत्त्वं $K_{76}E$ •
प्रकृतिचिन्तया] Σ , च कृतिचिन्तय E (13d) सुखी] Σ , सुखम् E (14c) याति] Σ ,
यान्ति E (15a) °तत्त्वं] Σ , °तत्त्व C_{02} • तृतीयं] Σ , तृतीयस् E (15b) ध्यायमानो
मरिष्यति] Σ , ध्याय० Σ C_{94} , ध्यायमानो मरिष्यति E (15c) शिवलोके] Σ ,
शिवलोक C_{45} , रुद्रलोके E • वसेन्नि०] Σ , वसे नि० C_{02} (15d) °युतं] Σ , °युत K_{10}
(16a) °तत्त्वामृतं] Σ , °तत्त्वमृतन् C_{02} , °तत्त्वामृतं E (16c) अक्षयं] Σ , अक्षय० E

पञ्चध्यानाभियुक्तो भवति च न पुनर्जन्मसंस्कारबन्धः
जिज्ञास्यन्तां द्विजेन्द्र भवदहनकरः प्रार्थनाकल्पवृक्षो ।
जन्मेनैकेन मुक्तिर्भवति किमु न वा मानवाः साधयन्तु
प्रत्यक्षान्नुमानं सकलमलहरं स्वात्मसंवेदनीयम् ॥ ६:१८ ॥

[नियमेषु तपः (३)]

मानसं तप आदौ तु द्वितीयं वाचिकं तपः ।
कायिकं च तृतीयं तु मनोवाक्कर्म तत्परम् ।
कायिकं वाचिकं चैव तपो मिश्रक पञ्चमम् ॥ ६:१९ ॥

मनःसौम्यं प्रसादश्च आत्मनिग्रहमेव च ।
मौनं भावविशुद्धिश्च पञ्चैतत्तप मानसम् ॥ ६:२० ॥
अनुद्वेगकरा वाणी प्रियं सत्यं हितं च यत् ।

20 ≈ MBh 6.39.16 (BhG 17.16): मनःप्रसादः सौम्यत्वं मौनमात्मविनिग्रहः । भावसंशुद्धि-
रित्येतत्तपो मानसमुच्यते ॥

(18a) °युक्तो] Σ, °यु॒ C₉₄ (tops of akṣaras lost), °युक्तौ E • च] Σ, om. C₄₅
E • पुनर्जन्म°] Σ, पुनर्जन्म° C₉₄ (tops of akṣaras lost), पुनर्जन्म° C₀₂ (18b)
जिज्ञास्यन्तां] C₉₄K₁₀K₇K₇₆E, जिज्ञास्यतां C₄₅K₈₂ (unmetr.), जिज्ञास्यन्ता C₀₂
(18c) जन्मेनैकेन] C₄₅K₁₀K₇E, जन्मेनैकेन C₉₄C₀₂K₈₂K₇₆ (unmetr.) • मुक्तिर्भ°]
Σ, मुक्ति भ° C₀₂ • न वा] Σ, भवा K₈₂ • मानवाः] C₉₄K₈₂K₁₀K₇K₇₆, मानमानवाः
C₄₅, मानवा C₀₂, मानव E (18d) प्रत्यक्षा°] Σ, प्रत्यक्ष° K₈₂ • °वेदनीयम्] C₄₅
K₈₂K₁₀K₇₆, °वेदनीयः C₉₄C₀₂K₇, °वेदनीय E (19a) तप] Σ, °तपम् E (19c)
कायिकं च तृतीयं तु] Σ, मानसं तप आदौ तु K₁₀ (eyeskip) (19d) मनोवाक्कर्म] C₉₄
K₇K₇₆E, मनोक्कर्म C₄₅, मनोवाक्कर्म° C₀₂, मनोवाक्काय° K₈₂K₁₀ • °परम्] C₀₂K₇₆,
°परः C₉₄C₄₅K₈₂K₁₀K₇E (19e) कायिकं] Σ, कायिक K₈₂K₇₆ (20a) °सौम्यं]
K₇, °सौम्य° C₉₄C₄₅K₈₂K₁₀K₇₆E, °सौम्य° C₀₂ (tops of akṣaras lost) • प्रसादश्च]
C₉₄C₀₂K₈₂K₇K₇₆, प्रसादं च C₄₅E, प्रदानश्च K₁₀ (20c) मौनं] Σ, मौन° E •
°शुद्धिश्च] C₉₄C₄₅K₈₂K₁₀K₇, °शुद्धिश्च C₀₂K₇₆E (20d) पञ्चैतत्] C₉₄K₁₀K₇K₇₆,
पञ्चैते C₄₅K₈₂, पञ्चैतत् C₀₂, पञ्चैतन् E

षष्ठोऽध्यायः

स्वाध्यायाभ्यसनं चैव वाचिकं तप उच्यते ॥ ६:२१ ॥
 आर्जवं च अहिंसा च ब्रह्मचर्यं सुरार्चनम् ।
 शौचं पञ्चममित्येतत्कायिकं तप उच्यते ॥ ६:२२ ॥
 इष्टं कल्याणभावं च धन्यं पथ्यं हितं वदेत् ।
 मनोमिश्रक पञ्चैतत्तप उक्तं महर्षिभिः ॥ ६:२३ ॥
 स्वस्ति मङ्गलमाशीर्भिरतिथिगुरुपूजनम् ।
 कायमिश्रक पञ्चैतत्तप उक्तं महात्मभिः ॥ ६:२४ ॥
 मण्डूकयोगी हेमन्ते ग्रीष्मे पञ्चतपास्तथा ।
 अभ्रावकाशो वर्षासु तपःसाधनमुच्यते ॥ ६:२५ ॥
 स्वमांसोद्धृत्य दानं च हस्तपादशिरस्तथा ।

21cd \approx MBh 6.39.15cd (BhG 17.15): अनुद्वेगकरं वाक्यं सत्यं प्रियहितं च यत् । स्वाध्यायाभ्यसनं चैव वाङ्मयं तप उच्यते ॥ 22 cf. MBh 6.39.14 (BhG 17.14): देवद्विजगुरुप्राज्ञपूजनं शौचमार्जवम् । ब्रह्मचर्यमहिंसा च शारीरं तप उच्यते ॥ 24ab cf. ŚDhŚ 11.79: नमस्काराभिवादेषु स्वस्तिमङ्गलवाचकैः । शिवं भवतु सर्वत्र प्रब्रूयात्सर्वकर्मसु ॥ 25ab \approx MBh Suppl. 15.801: मण्डूकशायी हेमन्ते ग्रीष्मे पञ्चतपा भवेत् \approx UMS 6.26ab: मण्डूकयोगो हेमन्ते ग्रीष्मे पञ्चतपास्तथा; cf. ŚDhSaṅgr 9.32ab: अभ्रावकाशं शीतोष्णो पञ्चाभिर्जलशायिता

(21c) °भ्यसनं चैव] C₄₅C₀₂K₈₂K₇E, °भ्यसनं चैव K₁₀, °भ्यसन K₇₆ (22a) आर्जवं च अहिंसा च] Σ, आर्जवत्वमहिंसाश्च E (22b) °चर्य] Σ, °चर्य C₀₂E (22c) शौचं] Σ, शौच E (23a) इष्टं] Σ, इष्ट C₀₂K₁₀ • °भावं] Σ, °भावश्च E (23b) पथ्यं] Σ, सत्यं E (23c) मनो°] Σ, मन° E • पञ्चैतत्] Σ, पञ्चैतत् K₇, पञ्चैतान् E (23d) तप उक्तं महर्षिभिः] Σ, तपमुक्तं महर्षिभिः E (24a) °शीर्भि°] C₉₄E, °शीर्भि° C₄₅C₀₂K₈₂K₁₀K₇K₇₆ (24b) °तिथि°] Σ, °तिथि E (24c) °मिश्रक] Σ, °मिश्रक C₉₄, °मित्यश्रक C₄₅ • पञ्चैतत्] Σ, पञ्चैतान् E (24d) तप उक्तं] Σ, तपमुक्तं E (25b) ग्रीष्मे] Σ, गृष्मे E (25c) °वकाशो] em., °वकाशो C_ΣK₈₂K₁₀K₇K₇₆E (25d) तप°] Σ, तप C₀₂ • °साधनमु°] C₉₄K₈₂K₇K₇₆E, °साधन उ° C₄₅C₀₂K₁₀ (26a) दानं] Σ, दान K₁₀ (tops of akṣaras lost), दानश्च E

वृषसारसंग्रहे

पुष्पमुत्पाद्य दानं च सर्वे ते तपसाधनाः ॥ ६:२६ ॥

कृच्छ्रातिकृच्छ्रं नक्तं च तप्तकृच्छ्रमयाचितम् ।

चान्द्रायणं पराकं च तपः सांतपनादयः ॥ ६:२७ ॥

येनेदं तप तप्यते सुमनसा संसारदुःखच्छिदम्

आशापाश विमुच्य निर्मलमतिस्त्यक्त्वा जघन्यं फलम् ।

स्वर्गाकाङ्क्षानृपत्वभोगविषयं सर्वान्तिकं तत्फलं

जन्तुः शाश्वतजन्ममृत्युभवने तन्निष्ठसाध्यं वहेत् ॥ ६:२८ ॥

॥ इति वृषसारसंग्रहे षष्ठोऽध्यायः ॥

- (26c) दानं] Σ , दानश्च E (26d) तपः] E, तपः $C_{\Sigma}K_{82}K_{10}K_7K_{76}$ (unmetr.)
(27a) कृच्छ्रातिकृच्छ्रं] $C_{94}C_{45}K_{82}K_{76}E$, कृच्छ्रादिकृच्छ्र C_{02} , कृच्छ्रातिकृच्छ्र K_{10} ,
कृच्छ्रातिकृच्छ्र K_7 (27b) तप्तं] Σ , तपः K_{76} • ०याचितम्] Σ , ०याचितः E
(27c) चान्द्रायणं पराकं] $C_{94}C_{02}K_{10}K_7K_{76}$, चान्द्रायणं पराकं C_{45} , चान्द्रायणं पराकं K_{82} ,
चान्द्रायणवराकश्च E (27d) तपः सांतपनादयः] Σ , तपसान्तपनादयः $C_{02}E$ (28a)
तप तपः] E, तपस्तपः $C_{\Sigma}K_{82}K_{10}K_7K_{76}$ (unmetr.) • ०मनसा] em., ०मनसः $C_{\Sigma}K_{82}$
 $K_{10}K_7K_{76}E$ • ०दुःखं] Σ , ०दुःखं K_{76} (28b) निर्मलमतिः] Σ , निर्मलमतिः
 C_{45} • जघन्यं] Σ , जगत्त्यं E (28c) ०काङ्क्षं] Σ , ०काङ्क्षं E • सर्वान्तिकं] Σ ,
सर्वान्तिकं C_{45} (28d) ०भवने] Σ , ०भवेने K_7 • ०साध्यं वहेत्] $C_{02}K_{82}K_{10}K_7K_{76}$,
०साध्यम् Σ C_{94} , ०साध्य वहेत् C_{45} , ०साध्यं वदेत् E

[सप्तमो ऽध्यायः]

[नियमेषु दानम् (४)]

दानानि च तथेत्याहुः पञ्चधा मुनिभिः पुरा ।
अन्नं वस्त्रं हिरण्यं च भूमि गोदान पञ्चमम् ॥ ७:१ ॥

[अन्नदानम्]

अन्नात्तेजः स्मृतिः प्राणः अन्नात्पुष्टिर्वपुः सुखम् ।
अन्नाच्छ्रीः कान्ति वीर्यं च अन्नात्सत्त्वं च जायते ॥ ७:२ ॥

अन्नाजीवन्ति भूतानि अन्नं तुष्टिकरं सदा ।
अन्नात्कामो मदो दर्पः अन्नाच्छौर्यं च जायते ॥ ७:३ ॥

अन्नं क्षुधातृषाव्याधीन्सद्य एव विनाशयेत् ।
अन्नदानाच्च सौभाग्यं ख्यातिः कीर्तिश्च जायते ॥ ७:४ ॥

Witnesses used for this chapter: C₉₄ ff. 203r–204r, C₄₅ ff. 209v–210v, C₀₂ ff. 279r–280v, K₈₂ ff. 10v–11v, K₁₀ exp. 52 (lower–upper) – 53 (lower), K₇ ff. 218v–219v, K₇₆ ff. 219r–219v, E pp. 601–603; C_Σ = C₉₄ + C₄₅ + C₀₂

(1a) च तथेत्याहुः] C₉₄C₀₂K₁₀K₇E, च तथेत्याहुः C₄₅K₈₂, तथेत्याहुः K₇₆ (1c)
वस्त्रं] Σ, वस्त्र C₀₂K₁₀ (2a) अन्नात्तेजः स्मृतिः प्राणः] C_ΣK₈₂^{pc}K₁₀K₇₆, अन्नात्तेजः
स्मृतिः प्राण K₈₂^{ac}, अन्नात्तेजः स्मृति प्राणः K₇, अन्नाद्भवन्ति भूतानि E (2c) अन्नाच्छ्रीः] Σ,
अन्नाच्छ्री K₁₀E • कान्ति वीर्यं च] C₄₅C₀₂K₈₂K₁₀, कान्तिर्वीर्यञ्च C₉₄K₇K₇₆ (unmetr.),
कान्तिवीर्यञ्च E (2d) अन्नात्सत्त्वं च] C₉₄C₄₅K₈₂K₁₀K₇, अन्ना सत्त्वञ्च C₀₂, अन्नात्सर्वञ्च
K₇₆, अन्नात्सत्त्वश्च E • जायते] Σ, जाय= C₉₄ (3a) अन्नाजी०] C₉₄K₈₂K₁₀K₇₆E,
अन्ना जी० C₄₅C₀₂K₇ (3b) अन्नं] Σ, अन्नां C₀₂, अन्ना K₁₀ • ऽकरं] Σ, ऽकरः C₀₂E
(3c) दर्पः] C₉₄C₀₂K₈₂K₁₀K₇₆, दर्प C₄₅K₇, दर्पो E (3d) अन्नाच्छौर्यं च] C₉₄
C₀₂K₇K₇₆, अन्नात्सौर्यञ्च C₄₅K₈₂K₁₀, अन्नाच्छौर्यश्च E (4a) अन्नं क्षु०] C₉₄C₄₅K₈₂^{pc}
K₇K₇₆^{pc}, अन्ना क्षु० C₀₂K₈₂^{ac}, अन्नात्क्षु० K₁₀E, अना क्षु० K₇₆^{ac} (4ab) ऽव्याधीन्स०] C₄₅
K₇, ऽव्याधान्स० C₉₄C₀₂K₁₀K₇₆, ऽवाधान्स० K₈₂, ऽव्याधा स० E (4b) विनाशयेत्]
Σ, विशयेत् C₄₅ (4d) ख्यातिः] Σ, ख्याति K₇₆

अन्नदः प्राणदश्चैव प्राणदश्चापि सर्वदः ।
तस्मादन्नसमं दानं न भूतं न भविष्यति ॥ ७:५ ॥

[वस्त्रदानम्]

वस्त्राभावान्मनुष्यस्य श्रियादपि परित्यजेत् ।
वस्त्रहीनो न पूज्येत भार्यापुत्रसखादिभिः ॥ ७:६ ॥

विद्यावान्सुकुलीनो ऽपि ज्ञानवान्गुणवानपि ।
वस्त्रहीनः पराधीनः परिभूतः पदे पदे ॥ ७:७ ॥

अपमानमवज्ञां च वस्त्रहीनो ह्यवाप्नुयात् ।
जुगुप्सति महात्मापि सभास्त्रीजनसंसदि ॥ ७:८ ॥

तस्माद्वस्त्रप्रदानानि प्रशंसन्ति मनीषिणः ।
न जीर्णं स्फुटितं दद्याद्वस्त्रं कुत्सितमेव वा ॥ ७:९ ॥

नवं पुराणरहितं मृदु सूक्ष्मं सुशोभनम् ।
सुसंस्कृत्य प्रदातव्यं श्रद्धाभक्तिसमन्वितम् ॥ ७:१० ॥

5 ≈ ŚDhU 1.27: अन्नदः प्राणदः प्रोक्तः प्राणदश्चापि सर्वदः । तस्मादन्नप्रदानेन सर्वदानफलं लभेत् ॥ ≈ MBh suppl 14.4.2285–86: अन्नदः प्राणदो लोके प्राणदः सर्वदो भवेत् । तस्मादन्नं विशेषेण दातव्यं भूतिमिच्छता ॥ ≈ NāradaP 1.13.71: अन्नदः प्राणदः प्रोक्तः प्राणदश्चापि सर्वदः । सर्वदानफलं यस्मादन्नदस्य नृपोत्तम ॥ 5cd = ŚDhU 7.31cd ≈ MBh 13.62.6ab: अन्नेन सदृशं दानं न भूतं न भविष्यति

(5a) अन्नदः] Σ, अन्नद E (5b) प्राणदश्चापि] Σ, प्राणश्चापि K₁₀ K₇₆ • सर्वदः] Σ, सर्वदा: C₀₂ (5d) भूतं] C₀₂ K₈₂ K₁₀ K₇ K₇₆, तन् C₉₄, भूते C₄₅, भूतो E (6a) °भावान्म°] Σ, °भावान्म° K₈₂ K₇ (6b) श्रियादपि] Σ, प्रियादपि C₄₅, श्रिया वापि K₇ (8a) °वज्ञां] Σ, °वज्ञां E (8b) °हीनो] Σ, °ही C₄₅ • °वाप्नुयात्] Σ, °वाप्नुयायात् K₇₆^{ac} (8c) महात्मापि] Σ, महात्मपि K₇₆ (9c) जीर्णं स्फुटितं] C_Σ K₈₂ K₇, जीर्णस्फुटितं K₁₀ E, जीर्णस्फुटितं K₇₆ (9d) कुत्सितमेव वा] Σ, कुत्सितमेव च C₀₂, कुत्सितमेव वा K₇ (10b) सूक्ष्मं] Σ, सूक्ष्म C₀₂, शुक्लं E (10c) °दातव्यं] Σ, °दातव्य C₀₂ (10d) °समन्वितम्] Σ, °तं K₈₂^{ac}

सप्तमोऽध्यायः

श्रद्धासत्त्वविशेषेण देशकालविधेन च ।

पात्रद्रव्यविशेषेण फलमाहुः पृथक्पृथक् ॥ ७:११ ॥

यादृशं दीयते वस्त्रं तादृशं प्राप्यते फलम् ।

जीर्णवस्त्रप्रदानेन जीर्णवस्त्रमवाप्नुयात् ।

शोभनं दीयते वस्त्रं शोभनं वस्त्रमाप्नुयात् ॥ ७:१२ ॥

दद्याद्वस्त्रं सुशोभनं द्विजवरे काले शुभे सादरं

सौभाग्यमतुलं लभेत स नरो रूपं तथा शोभनम् ।

तस्मिन्याति सुवस्त्रकोटिं शतशः प्राप्नोति निःसंशयं

तस्मात्त्वं कुरु वस्त्रदानमसकृत्पारत्रिकोत्कर्षणम् ॥ ७:१३ ॥

[सुवर्णदानम्]

सुवर्णदानं विप्रेन्द्रं संक्षिप्य कथयाम्यहम् ।

पवित्रं मङ्गलं पुण्यं सर्वपातकनाशनम् ॥ ७:१४ ॥

धारयेत्सततं विप्रं सुवर्णकटकाङ्गुलिम् ।

मुच्यते सर्वपापेभ्यो राहुणा चन्द्रमा यथा ॥ ७:१५ ॥

11 cf. Manu 7.86–87 (the latter usually labelled as an additional verse): पात्रस्य हि विशेषेण श्रद्धादानतयाइव च । अल्पं वा बहु वा प्रेत्य दानस्य फलमश्नुते ॥ देशकालविधानेन द्रव्यं श्रद्धा-समन्वितम् । पात्रे प्रदीयते यत्तु तद्धर्मस्य प्रसाधनम् ॥ 15cd = 22.38 below = a line inserted after MBh 1.56.18 in some manuscripts as indicated in the critical edition

12ef om. K₁₀

(11a) °सत्त्व°] Σ, °स च° E (13a) द्विजवरे काले शुभे] Σ, द्विजयिने एकाशुभं E (13b) सौभाग्यम्°] Σ, सौभाग्यत्वम्° C₀₂^{ac} • नरो] Σ, दरो C₄₅ (13c) तस्मिन्याति] Σ, तस्मात्स्याति K₈₂ • सुवस्त्र°] Σ, स वस्त्र° E • °संशयम्] C₉₄C₄₅K₇K₇₆, °संशयः C₀₂K₈₂K₁₀E (13d) दानमसकृत्पा°] Σ, दानसत्पा° K₁₀K₇₆^{ac} (14a) °दानं] Σ, °दान K₁₀E (14b) कथया°] Σ, कथा° K₇₆ (14d) °पातक°] Σ, °पापक° C₉₄ (15a) विप्र] Σ, विप्रं K₇₆^{ac} (15b) °कटकाङ्गुलिम्] C₄₅C₀₂K₈₂K₇E, °कटकाङ्गुलिम् C₉₄, °कटकाङ्गुलिम् K₁₀, °कटकाङ्गुलि K₇₆

दत्त्वा सुवर्णं विप्रेभ्यो देवेभ्यश्च द्विजर्षभ ।
तुटिमात्रे ऽपि यो दद्यात्सर्वपापैः प्रमुच्यते ॥ ७:१६ ॥

रक्तिमाषककर्षं वा पलार्धं पलमेव वा ।
एवमेव फलंवृद्धिर्ज्ञेया दानविशेषतः ॥ ७:१७ ॥

[भूमिदानम्]

सर्वाधारं महीदानं प्रशंसन्ति मनीषिणः ।
अन्नवस्त्रहिरण्यादि सर्वं वै भूमिसम्भवम् ॥ ७:१८ ॥

भूमिदानेन विप्रेन्द्र सर्वदानफलं लभेत् ।
भूमिदानसमं विप्र यद्यस्ति वद तत्त्वतः ॥ ७:१९ ॥

मातृकुक्षिविमुक्तस्तु धरणीशरणो भवेत् ।
चराचराणां सर्वेषां भूमिः साधारणा स्मृता ॥ ७:२० ॥

एकहस्तं द्विहस्तं वा पञ्चाशच्छतमेव वा ।
सहस्रायुतलक्षं वा भूमिदानं प्रशस्यते ॥ ७:२१ ॥

एकहस्तां च यो भूमिं दद्याद्विजवराय तु ।

(16a) सुवर्णं] Σ , सुवर्ण K_{10} (16b) ऽर्षभ] Σ , ऽर्षभः $C_{02}K_{10}$ (16c) तुटि०] Σ , तुटि० E • ऽमात्रे] Σ , ऽमात्रो $K_{82}E$ (16d) सर्वपापैः प्रमुच्यते] Σ , सर्वपापैः स मुच्यते C_{94} , सर्वपापै प्रमुच्यते E (17a) रक्तिमाषक०] K_7^{ac} , रन्तिमाषक० $C_{94}K_{76}$, रत्तिमाषक० $C_{45}K_{82}K_7^{pc}$, रन्तिम्मान्सक० C_{02} , रत्तिमान्सक० K_{10} , रत्तिमाषक० E (17b) ऽर्धं] $C_{94}C_{45}K_7K_{76}E$, ऽर्द्ध $C_{02}K_{82}K_{10}$ (17cd) ऽवृद्धिर्ज्ञेया] $C_{94}E$, ऽवृद्धि ज्ञेया $C_{45}C_{02}K_{82}K_{10}$, ऽवृद्धि ज्ञेया K_7 , ऽवृद्धिता ज्ञेया K_{76} (18a) ऽधारं] C_{45} , ऽधार० $C_{94}C_{02}K_{82}K_{10}K_7K_{76}E$ (18ab) ऽदानं प्रशंसन्ति] Σ , दा० नम्प० सन्ति C_{94} (18c) अन्न०] Σ , अन्नन्त० K_{76}^{ac} (18d) सर्वं वै] Σ , सर्वं वै C_{94} (tops of akṣaras lost) (19b) ऽफलं लभेत्] Σ , ऽललं भवेत् K_{10}^{ac} , ऽलं भवेत् K_7 (19c) विप्र] Σ , विप्रं K_{76} (20a) ऽमुक्तस्तु] Σ , ऽमुक्तिस्तु E (20b) ऽशरणो] Σ , ऽशरण K_7 , ऽशरणां E (21a) एकहस्तं] $C_{45}K_{82}K_{10}K_7K_{76}$, एकहस्त० $C_{94}C_{02}E$ (21d) भूमिदानं प्रशस्यते] Σ , भूमिदान प्रशस्यते C_{45} , पञ्चाशच्छतमेव वा । सहायुतलक्षम्वा भूमिदं प्रशस्यते K_{10} (eyeskip) (22a) ऽहस्तां च] Σ , ऽहस्तञ्च $C_{45}K_{10}$ (22b) दद्याद्वि०] Σ , दद्याद्वि० E

सप्तमोऽध्यायः

वर्षकोटिशतं दिव्यं स्वर्गलोके महीयते ॥ ७:२२ ॥

एवं बहुषु हस्तेषु गुणागुणि फलं स्मृतम् ।
श्रद्धाधिकं फलं दानं कथितं ते द्विजोत्तम ॥ ७:२३ ॥

जामदग्न्येन रामेण भूमिं दत्त्वा द्विजाय वै ।
आयुरक्षयमाप्तं तु इहैव च द्विजोत्तम ॥ ७:२४ ॥

[गोदानम्]

हेमश्ङ्गां रौप्यक्षुरां चैलघण्टां द्विजोत्तम ।
विप्राय वेदविदुषे दत्त्वानन्तफलं स्मृतम् ॥ ७:२५ ॥

[दानप्रशंसा]

दानाभ्यासरतः प्रवर्तनभवां शक्यानुरूपं सदा
अन्नं वस्त्रहिरण्यरौप्यमुदकं गावस्तिलान्मेदिनीम् ।
दद्यात्पादुकछत्तपीठकलशं पात्राद्यमन्यच्च वा
श्रद्धादानमभिन्नरागवदनं कृत्वा मनो निर्मलम् ॥ ७:२६ ॥

25ab ≈ VāgMāPr 17.33ab: हेमश्ङ्गां रौप्यक्षुरां चैलघण्टावलम्बिनीम् । 25 cf., e.g., MBh 7.58.18: तथा गाः कपिला दोग्ध्रीः सर्षभाः पाण्डुनन्दनः । हेमश्ङ्गी रूप्यखुरा दत्त्वा चक्रे प्रदक्षिणम् ॥ and BhavP Uttara 12.25: हेमश्ङ्गीं रौप्यखुरां सघंटां कांस्यदोहनाम् । महादेवाय गां दद्याद्दीक्षिताय द्विजाय वै ॥

25ab Omitted in K₁₀

(23b) गुणागुणि०] Σ, गुणागुणि० E (23c) ०धिकं] C₄₅C₀₂K₈₂K₁₀K₇₆, ०धिक० C₉₄K₇E (23d) ०त्तम] Σ, ०त्तमः K₇ (24a) जामदग्न्येन] C₄₅K₈₂K₇K₇₆, जामदग्न्येन C₉₄, जामदग्न्येन C₀₂K₁₀E • रामेण] C₄₅K₇K₇₆E, २२ण C₉₄, रामेण C₀₂K₈₂K₁₀ (24b) दत्त्वा द्वि०] Σ, दद्याद्वि० C₄₅ (24c) ०प्तं तु] Σ, ०प्नोति K₇₆ (24d) च] Σ, हि E (25a) ०श्ङ्गां] Σ, ०श्ङ्गं K₈₂ • रौप्य०] Σ, रौप्यं K₇, रौप्य० K₇₆ • ०क्षुरां] Σ, ०खुरां C₀₂E (25b) ०घण्टां] Σ, ०घण्टान् K₇₆ (25d) दत्त्वानन्त०] Σ, दत्त्वान्त० E (26a) ०रूपं] Σ, ०रूप K₁₀ (26b) ०रौप्य०] Σ, ०रौप्य० C₄₅, ०रौप्य० K₇ • गावस्तिलान्मे०] em., गावस्तिलान्मे० C₉₄C₀₂K₇K₇₆, गावस्तिला मे० C₄₅K₈₂, गावस्तिला मे० K₁₀, गावस्तिलं मे० E (26c) दद्यात्पा०] Σ, दद्या पा० K₁₀ • पात्राद्यमन्यच्च वा] Σ, पात्राद्यमन्यच्च वा C₄₅, पात्रेषु लब्धेषु वै E (26d) श्रद्धादान०] Σ, दत्त्वादान० E

दानादेव यशः श्रियः सुखकराः ख्यातिमतुल्यां लभेद्
 दानादेव निर्गहणं रिपुगणे आनन्ददं सौख्यदम् ।
 दानादूर्जयता प्रसादमतुलं सौभाग्य दानाल्लभेद्
 दानादेव अनन्तभोग नियतं स्वर्गं च तस्माद्भवेत् ॥ ७:२७ ॥

दानादेव च शक्रलोकसकलं दानाज्जनानन्दनं
 दानादेव महीं समस्त बुभुजे सम्राड्बहीमण्डले ।
 दानादेव सुरूपयोनिसुभगश्चन्द्राननो वीक्ष्यते
 दानादेव अनेकसम्भवसुखं प्राप्नोति निःसंशयम् ॥ ७:२८ ॥

॥ इति वृषसारसंग्रहे दानप्रशंसाध्यायः सप्तमः ॥

27a om. K₇₆

(27a) यशः] C₄₅K₇E, यश C₉₄C₀₂K₈₂K₁₀ • सुखकराः] Σ, सुखकर K₇^{pc} •
 ख्यातिमतुल्यां] em., ख्यातिश्च तुल्यं C_ΣK₈₂K₁₀K₇E • लभेद्] Σ, भवेत् K₇E (27b)
 निर्गहणं] C₉₄C₀₂K₈₂E, निर्हणं C₉₄^{ac}, निर्वहणं C₄₅K₇, निर्गहने K₁₀, निर्गहने K₇₆ •
 ंगणे आनन्ददं सौख्यदम्] Σ, ंगणै आनन्ददं सौख्यदम् C₀₂, ंगणैश्चानन्दसौख्यप्रदम् E
 (27c) दानादूर्जयता] Σ, दानादूर्जयतां K₈₂, दानादु० E • प्रसाद०] Σ, प्रासाद० K₈₂
 • सौभाग्य] Σ, सौगाय C₄₅, सौभाग्यं E (unmetr.) • दानाल्लभेद्] C₄₅E, दानं लभेत्
 C₉₄C₀₂K₈₂K₁₀K₇K₇₆ (27d) दानादेव] Σ, दानादोव C₀₂ • ंनियतं] Σ, ंनियत
 C₀₂ (28a) शक्रलोकसकलं] Σ, शत्रुलोकसकलं K₈₂, शक्रलोकमतुलं E • दानाज्ज०]
 Σ, दाना ज० C₉₄, दानार्ज० C₄₅ (28b) दानादेव] Σ, दानेदेव C₄₅ • महीं समस्त]
 conj., महींसमासु C₄₅C₀₂, महीं समांसु C₉₄K₈₂K₇K₇₆, महीं समस्त K₁₀, महींयसां स
 E • सम्राड्ब०] Σ, सम्राड्ब० C₄₅ • ंमण्डले] Σ, ंमण्ड K₇₆^{ac} (28c) सुरूप०]
 Σ, स्वरूप० K₁₀ • ंयोनिःसु०] K₁₀E, ंयोनिस्सु० C₉₄ • योनिः सु० C₄₅C₀₂K₈₂K₇K₇₆ •
 ंभगश्च०] C₉₄C₀₂K₁₀K₇K₇₆, ंभग च० C₄₅K₈₂E • ंन्द्राननो] C₉₄C₄₅K₈₂K₇₆E,
 ंन्द्रानने C₀₂K₁₀, ंन्द्राननौ K₇ • वीक्ष्यते] C₄₅C₀₂, वीक्षते C₉₄K₈₂K₁₀K₇K₇₆, विक्षते
 E (28d) निःसंशयम्] C₉₄C₄₅K₇K₇₆, निःसंशयः C₀₂, निःसंशयः K₈₂E, निस्सयः
 K₁₀ (Colophon) ंप्रशंसाध्यायः सप्तमः] Σ, ंप्रशंसाध्यायः समाप्तः C₄₅, ंप्रशंसा
 सप्तमो ऽध्यायः E

[अष्टमो ऽध्यायः]

[नियमेषु स्वाध्यायः (५)]

पञ्चस्वाध्यायनं कार्यमिहामुत्र सुखार्थिना ।
शैवं सांख्यं पुराणं च स्मार्तं भारतसंहिताम् ॥ ८:१ ॥
शैवे तत्त्वं विचिन्तेत शैवपाशुपतद्वये ।
अत्र विस्तरतः प्रोक्तं तत्त्वसारसमुच्चयम् ॥ ८:२ ॥
संख्यातत्त्वं तु सांख्येषु बोद्धव्यं तत्त्वचिन्तकैः ।
पञ्चतत्त्वविभागेन कीर्तितानि महर्षिभिः ॥ ८:३ ॥

Witnesses used for this chapter: C₉₄ ff. 204r–205v, C₄₅ ff. 210v–211v, C₀₂ ff. 280v–282r, K₈₂ ff. 11v–13r, K₁₀ exp. 53 (lower) – 54 (lower), K₇ ff. 219v–221r, P₅₇ exp. 426–428, K₇₆ ff. 219v–221r, K₄₁ ff. 213r–214v, E pp. 603–606; C_Σ = C₉₄ + C₄₅ + C₀₂

(1a) °स्वाध्यायनं] Σ, °स्वाध्ययनं K₇ (1b) कार्यमिहामुत्र] C_ΣK₈₂K₁₀K₇P₅₇
K₇₆, इहामुत्र K₇₇, कार्यमिहामूत्र K₄₁E • °र्थिना] Σ, °र्थिना K₁₀ (1c) शैवं] Σ,
{शै०}लं C₀₂, सैव० K₇₇ • सांख्यं] C₉₄C₄₅K₇P₅₇K₇₆K₄₁E, शांख्य C₀₂, साख्यं K₈₂
K₁₀, सङ्ख्या K₇₇ (1d) स्मार्तं] C₉₄C₄₅K₈₂K₇P₅₇K₇₆K₄₁E, स्मार्त० C₀₂K₁₀K₇₇
• भारतसंहिताम्] C_ΣK₁₀P₅₇K₄₁E, भारतसंहिता: K₈₂, भारत्तसंहिता K₇, भारतसंहिता
K₇₇K₇₆ (2a) शैवे] C₉₄C₀₂K₈₂K₁₀K₇K₇₆, शैवे C₄₅P₅₇, सैव० K₇₇, शैवं K₄₁E
• तत्त्वं] Σ, °तत्त्व P₅₇K₇₆ • विचिन्तेत] Σ, विचिन्तत K₇₇ (2b) शैव०] P₅₇
K₇₇K₇₆^{ac}, शैवः C₉₄C₄₅K₁₀K₇K₇₆^{pc}, शैवाः C₀₂K₄₁E, शैवा K₈₂ • °द्वये] Σ, °ये C₄₅
(2c) विस्तरतः प्रोक्तं] Σ, विस्तरत प्रोक्त K₇₇ (2d) °सारसमुच्चयम्] C_ΣK₇P₅₇
K₇₆K₄₁E, °सारं समुच्चयम् K₈₂, °सारं समुद्ययं K₁₀, °सारसमुच्चये K₇₇ (3a) संख्यातत्त्वं
तु] K₈₂K₇P₅₇K₇₇K₇₆K₄₁, संख्यातत्त्वं C₉₄, संख्यातत्त्वं C₄₅, शाङ्ख्यातत्त्वं तु C₀₂,
सख्यतत्त्वन्तु K₁₀, संख्यातत्त्व तु E • सांख्येषु] C_ΣK₈₂K₇P₅₇K₄₁E, सख्येषु K₁₀K₇₇K₇₆
(3b) बोद्धव्यं] Σ, बोधव्य K₇₇ (3c) °तत्त्व०] Σ, °तत्त्वा० C₄₅, om. K₁₀ (3d)
महर्षिभिः] Σ, महर्षिभिः K₇₆

वृषसारसंग्रहे

पुराणेषु महीकोषो विस्तरेण प्रकीर्तितः ।
अधोर्ध्वमध्यतिर्य्य च यत्नतः सम्प्रवेशयेत् ॥ ८:४ ॥

स्मार्तं वर्णाश्रमाचारं धर्मन्यायप्रवर्तनम् ।
शिष्टाचारोऽविकल्पेन ग्राह्यस्तत्र अशङ्कितः ॥ ८:५ ॥

इतिहासमधीयानः सर्वज्ञः स नरो भवेत् ।
धर्मार्थकाममोक्षेषु संशयस्तेन छिद्यते ॥ ८:६ ॥

[नियमेष्वुपस्थनिग्रहः (६)]

शृणुष्वावहितो विप्र पञ्चोपस्थविनिग्रहम् ।
स्त्रियो वा गर्हितोत्सर्गः स्वयंमुक्तिश्च कीर्त्यते ।
स्वप्नोपघातं विप्रेन्द्र दिवास्वप्नं च पञ्चमः ॥ ८:७ ॥

(4a) °कोषो] Σ, °कोष K₇₇ (4b) °कीर्तितः] Σ, °कीर्तित K₇₇ (4c) अधोर्ध्व°] Σ, अधोर्ध्व K₁₀, आयोयश्च K₇₇ • °मध्य°] Σ, °मध्य° C₀₂, om. K₇₇ (4d) यत्नतः] Σ, यत्नत K₁₀ • सम्प्रवेशयेत्] Σ, सम्प्रवेशयेत् K₇₇, सम्प्रबोधयेत् E (5a) स्मार्तं वर्णाश्रमा°] C₉₄, तस्मार्तम्वर्णाश्रमा° C₄₅, स्मार्तवर्णाश्रमा° C₀₂K₈₂K₁₀K₇K₄₁E, स्मार्तं वर्णाश्रमा° P₅₇K₇₆, स्मार्तं वर्णाश्रमा° K₇₇ (5b) धर्मन्याय°] Σ, धर्म न्याय° C₀₂, धर्मान्याय° K₇₇ • °प्रवर्तनम्] C_ΣK₈₂K₁₀K₇K₇₆K₄₁, °प्रवर्तनं P₅₇, °प्रवर्तकं K₇₇, °प्रवर्तन E (5c) शिष्टा°] Σ, शिष्ट° K₄₁ • °चारो] C₉₄C₄₅K₁₀K₇K₇₇ K₄₁, °चार° C₀₂E, °चारा K₈₂K₇₆, °चारो° P₅₇ (5d) ग्राह्यस्तत्र अशङ्कितः] Σ, ग्राह्यस्तत्र अशङ्कितः C₉₄, ग्राह्य तत्र असहितः K₇₇ (6b) °ज्ञः] Σ, °ज्ञ C₀₂ (7ab) शृणुष्वावहितो विप्र पञ्चोपस्थविनिग्रहम्] Σ, शृणुष्वावहितो विप्र पञ्चोपस्थविनिग्रहः K₈₂, पञ्चोपस्थविनिग्रह सृणुयावहितो द्विज K₇₇ (7c) गर्हितोत्सर्गः] C₉₄C₄₅K₁₀K₇P₅₇ K₇₆, गर्हितस्सर्गः C₀₂, गर्हितो विप्र K₈₂, गर्हितः स्वर्गः K₇₇, गर्हितो स्वर्गः K₄₁E (7d) स्वयं°] Σ, स्वयं° C₄₅ • कीर्त्यते] Σ, कीर्त्यते C₀₂ (7e) °घातं] Σ, °घात C₀₂E

अष्टमोऽध्यायः

[स्त्रियः]

अगम्या स्त्री दिवा पर्वे धर्मपत्न्यपि वा भवेत् ।
विरुद्धस्त्रीं न सेवेत वर्णभ्रष्टाधिकासु च ॥ ८:८ ॥

[गर्हितोत्सर्गः]

अजमेषगवादीनां वडवामहिषीषु च ।
गर्हितोत्सर्गमित्येतद्यत्नेन परिवर्जयेत् ॥ ८:९ ॥

[स्वयंमुक्तिः]

अयोनिः कषणा वापि अपानकषणापि वा ।
स्वयंमुक्तिरियं ज्ञेया तस्मात्तां परिवर्जयेत् ॥ ८:१० ॥

[स्वप्नघातम्]

स्वप्नघातं द्विजश्रेष्ठ अनिष्टं पण्डितैः सदा ।
स्वप्ने स्त्रीषु रमन्ते च रेतः प्रक्षरते ततः ॥ ८:११ ॥

(8a) अगम्या स्त्री दिवा पर्वे] $C_{45}C_{02}K_{82}K_{10}K_7K_{76}K_{41}$, अगम्या \simeq दिवा पर्वे C_{94} ,
अगम्या $\simeq \simeq \simeq$ पर्वे P_{57} , अगम्य स्त्री दिवास्यसे K_{77} , अगम्या स्त्री दिवापूर्वे E (8b) \circ पत्न्यपि]
 Σ , \circ पत्नी पि C_{02} , धर्मपत्नी च K_{77} (8c) विरुद्धस्त्रीं न सेवेत] K_{41} , विरुद्धस्त्री न सेवेत C_{Σ}
 $K_{10}K_7$, विरुद्धस्त्री न सेवेत $K_{82}P_{57}K_{76}$, विरुद्धस्त्री न भवेत K_{77} , विरुद्धस्त्री न सेवेत E (8d)
वर्णभ्रष्टाधिकासु च] $C_{94}C_{45}K_{82}P_{57}K_{76}K_{41}$, वर्णभ्रष्टाधिकासु त C_{02} , वर्णभ्रष्टाधिकासु च
 K_{10} , वर्णभ्रष्टाधिकासु च K_7 , वर्णवर्णभ्रष्टाधिकाम च K_{77} , वर्णभ्रष्टाधिकासु च E (9a)
 \circ मेष \circ] Σ , \circ मेय \circ C_{45} (10a) अयोनि \circ] conj., अन्योन्य \circ $C_{\Sigma}K_{82}K_{10}K_7P_{57}K_{76}K_{41}$
 $E \bullet \circ$ कषणा] $C_{94}K_{82}$, \circ कर्षणा $C_{45}C_{02}K_{10}K_7P_{57}K_{76}K_{41}E$ (10b) \circ कषणापि]
 $C_{\Sigma}K_{82}$, \circ कर्षणापि $K_{10}K_7P_{57}K_{76}K_{41}E$ (10c) स्वयंमुक्ति \circ] Σ , स्वयंमुक्ति \circ $C_{45} \bullet$
ज्ञेया] Σ , ज्ञेया K_{10} (10d) तस्मात्तां] $C_{94}C_{45}K_{82}K_7P_{57}K_{76}K_{41}$, तस्मात्तां C_{02} ,
तस्मात्तां K_{10} , तस्मात्स्त्री E (11a) स्वप्नघा \circ] Σ , स्वप्नघा \circ P_{57}^{ac} (11b) पण्डितैः]
 Σ , पण्डितै C_{02} , पण्डितैः K_7 (11c) रमन्ते] Σ , रमन्ते K_{41} (11d) प्रक्षरते] Σ ,
प्रस्वलतस् $E \bullet$ ततः] Σ , तत C_{02}

वृषसारसंग्रहे

[दिवास्वप्नम्]

दिवाशयं न कर्तव्यं नित्यं धर्मपरेण तु ।
स्वर्गमार्गार्गला ह्येताः स्त्रियो नाम प्रकीर्तिताः ॥ ८:१२ ॥

[नियमेषु व्रतपञ्चकम् (७)]

मार्जारकवकश्चानगोमहीव्रतपञ्चकम् ।

[मार्जारकव्रतम्]

स्वविष्टमूत्रं भूमीषु छादयेद्विजसत्तम ।
सूर्यसोमानुमोदन्ति मार्जारव्रतिकेषु च ॥ ८:१३ ॥

[वकव्रतम्]

वकवच्चेन्द्रियग्रामं सुनियम्य तपोधन ।
साधयेच्च मनस्तुष्टिं मोक्षसाधनतत्परः ॥ ८:१४ ॥

[श्चानव्रतम्]

मूत्रविष्टे न भूमीषु कुरुते धुनदं सदा ।
तुष्यते भगवान्शर्वः श्वानव्रतचरो यदि ॥ ८:१५ ॥

12cd cf. PadmaP 1.13.395cd: परित्यजध्वं दाराणि स्वर्गमार्गार्गलानि च

(12a) दिवाशयं न] C_ΣP₅₇K₄₁E, दिवाशयेन्न K₈₂, दिवासयानं K₁₀, दिवाशायं K₇,
शिवाशयं K₇₆ (12b) नित्यं] Σ, नित्य K₁₀ • उपरेण तु] Σ, उपरेण तु C₉₄, उपरेण च
C₀₂ (12c) ह्येताः] K₇, ह्येता C_ΣK₈₂K₁₀P₅₇K₇₆K₄₁E (12d) स्त्रियो] Σ, स्त्रियो
E • प्रकीर्तिताः] Σ, प्रकीर्तिता K₇ (13ab) मार्जारकवकश्चानगोमहीव्रतम्] C_ΣK₈₂K₇
P₅₇K₇₆, मार्जारकवकश्चानगोमहीव्रतम् K₁₀, मार्जारकवकश्चानगोमहीवेकम् K₄₁, मार्जारकश्च
श्चानाश्च गोमहीवेकम् E (13c) विष्टम्] Σ, विष्टम् E • मूत्रम्] Σ, मूत्रम् C₄₅K₁₀
(13e) मोदन्ति] Σ, मोदन्ति E (14a) तपोधन] C_ΣK₈₂K₁₀P₅₇K₇₆, तपोधनः
K₇, तपोधनम् K₄₁E (14c) साधयेच्च] Σ, साधये च C₄₅ • मनस्तुष्टिं] Σ, मनस्तुष्टिम्
C₄₅C₀₂ (14d) साधनम्] Σ, साधनम् K₇ (15a) मूत्रविष्टे न] Σ, मूत्रविष्टे च E
(15b) धुनदं] C_ΣK₁₀K₇P₅₇K₄₁, श्वानदः K₈₂, धुनदं K₇₆, छादनं E (15c) शर्वः]
C₉₄K₈₂K₇P₅₇K₇₆K₄₁E, सर्वः C₄₅K₁₀, सव्यः C₀₂

अष्टमोऽध्यायः

[गोव्रतम्]

मूत्रवर्चो न रुध्येत सदा गोव्रतिको नरः ।
भीमस्तुष्टिकरश्चैव पुराणेषु निगद्यते ॥ ८:१६ ॥

[महीव्रतम्]

कुद्दालैर्दारयन्तोऽपि कीलकोटिशतैश्चितः ।
क्षमते पृथिवी देवी एवमेव महीव्रतः ॥ ८:१७ ॥

व्रतपञ्चकमित्येतद्यश्चरेत जितेन्द्रियः ।
स चोत्तममिदं लोकं प्राप्नोति न च संशयः ॥ ८:१८ ॥

[नियमेष्वुपवासः (८)]

शेषान्नमन्तरान्नं च नक्तायाचितमेव च ।
उपवासं च पञ्चैतत्कथयिष्यामि तच्छृणु ॥ ८:१९ ॥

[शेषान्नम्]

वैश्वदेवातिथिशेषं पितृशेषं च यद्भवेत् ।
भृत्यपुत्रकलत्रेभ्यः शेषाशी विघसाशनः ॥ ८:२० ॥

(16a) °वर्चो] $C_{94}C_{02}K_{10}K_7P_{57}K_{76}K_{41}$, °वच्चो $C_{45}K_{82}$, °वर्चा E (16b)
गोव्रतिको] Σ , °तिको C_{94} (16c) भीमस्तु०] $C_{02}K_{10}E$, भीमतु० $C_{94}C_{45}K_{82}$
 $K_7P_{57}K_{76}$, भिमस्तु० K_{41} (17a) कुद्दालैर्दारयन्तो] $K_{82}P_{57}K_{76}E$, कुद्दालैर्दारयन्तो
 C_{94} , कुद्दालैर्दारयन्तो C_{45} , कुद्दालैर्दारयन्ता C_{02} , कुद्दालैर्दारयामास K_{10} , कुद्दालैर्दारयन्तो
 K_7 , कुद्दालैर्दारयन्तो K_{41} (17b) कीलकोटिशतैश्चितः] $C_{94}C_{45}K_{82}K_{10}K_7P_{57}K_{76}$,
कीलकोटिशतैरपि $C_{02}K_{41}E$ (17d) °व्रतः] Σ , °व्रत K_7 (18b) जितेन्द्रियः] Σ ,
द्विजेन्द्रियः K_{10} (19a) शेषान्नमन्तरान्नं च] $C_{94}C_{45}K_{10}K_7P_{57}K_{76}^{pc}$, शेषान्नमन्तराणाञ्च
 $C_{02}E$, शेषान्नमन्तरान्नं च K_{82} , शेषान्नमन्तरान्नं च $P_{57}K_{76}^{ac}$, शेषान्नमन्तराणाञ्च K_{41} (19b)
नक्तायाचित०] Σ , नक्तायाचित० K_7 • च] Σ , वा E (19cd) पञ्चैतत्क०] Σ ,
पञ्चैते क० C_{02} (20a) °शेषं] Σ , °शेषां C_{45} (20d) विघसाशनः] $C_{94}K_{82}K_{10}$
 K_{76}^{pc} , विघसासनम् C_{45} , विघसापिनः C_{02} , विघसासनः K_7 , विघसाशनः P_{57}^{pc} , घसाशन
 $P_{57}^{ac}K_{76}^{ac}$, विघसासनः K_{41} , विषसासनः E

वृषसारसंग्रहे

[अन्तरान्नम्]

अन्तरा प्रातराशी च सायमाशी तथैव च ।
सदोपवासी भवति यो न भुङ्क्ते कदाचन ॥ ८:२१ ॥

[नक्तान्नम्]

न दिवा भोजनं कार्यं रात्रौ नैव च भोजयेत् ।
नक्तवेले च भोक्तव्यं नक्तधर्मं समीहिता ॥ ८:२२ ॥

[अयाचितान्नम्]

अनारभ्य य आहारं कुर्यान्नित्यमयाचितम् ।
परैर्दत्तं तु यो भुङ्क्ते तमयाचितमुच्यते ॥ ८:२३ ॥

[उपवासः]

भक्ष्यं भोज्यं च लेह्यं च चोष्यं पेयं च पञ्चमम् ।
न काङ्क्षेन्नोपयुञ्जीत उपवासः स उच्यते ॥ ८:२४ ॥

21cd \approx MBh 12.214.9: अन्तरा प्रातराशं च सायमाशं तथैव च । सदोपवासी च भवेद्यो न भुङ्क्ते कथंचन ॥ \approx MBh 13.93.10: अन्तरा सायमाशं च प्रातराशं तथैव च । सदोपवासी भवति यो न भुङ्क्ते ऽन्तरा पुनः ॥

(21a) अन्तरा प्रातराशी] em., अन्तरा प्रान्तराशी $C_{\Sigma}K_{82}K_7$, अन्तरा क्रान्तराशी K_{10} , अन्तरा प्रात्तराशी $P_{57}K_{76}$, अन्तमा प्रान्तराशी च K_{41} , अन्तसम्प्रान्तराशी E (21b) सायमाशी] $C_{45}C_{02}K_{82}K_{10}K_7P_{57}K_{76}$, सायमाशीन् C_{94} , नायमाशी K_{41} , नियमाशी E (21c) वासी भवति] Σ , वासी च भवति C_{02} (21d) कदाचन] Σ , कदाचन: C_{02} (22a) भोजनं] Σ , नोजनं K_7 (22b) च] Σ , तु C_{45} , om. K_{82} • भोजयेत्] Σ , कारयेत् K_{10} (22c) वेले च] $C_{94}C_{02}K_{82}K_{10}P_{57}K_{76}K_{41}$, वेला च C_{45} , वेले च K_7 , वेले व E (22d) धर्मं समीहिता] $C_{94}C_{45}K_{82}K_7P_{57}K_{76}$, धर्मसमीहिता $C_{02}K_{10}$, धर्मसमीहिता K_{41} , धर्मः समीहितः E (23a) अनारभ्य य] conj., अनारम्भस्य $C_{\Sigma}K_{82}K_{10}K_7P_{57}K_{76}K_{41}E$ (23b) कुर्यान्नि] Σ , कुर्या नि K_7 (23c) परैर्दत्तं तु] $C_{94}C_{45}K_{82}P_{57}K_{76}K_{41}$, परै दत्तञ्च C_{02} , परै दत्तन्तु K_{10} , परैर्दन्तन्तु K_7E (23d) तमयाचि] $C_{\Sigma}K_{82}K_{10}K_7K_{76}E$, नमयाचि $P_{57}^{ac}K_{41}$, तमयाचि P_{57}^{pc} (24a) भक्ष्यं] Σ , भक्ष्य K_{82} (24c) काङ्क्षेन्नो] Σ , काङ्क्षे नो C_{02} • व्युञ्जीत] $C_{02}K_{82}K_{10}K_{41}$, व्युञ्जीत C_{94} , व्युञ्जीत C_{45} , व्युञ्जीत K_7 , व्युञ्जीत $P_{57}K_{76}E$ (24d) वासः स] $C_{\Sigma}K_{82}P_{57}K_{76}E$, वास स K_{10} , वासस्य K_7 , वासः स K_{41}

अष्टमोऽध्यायः

[नियमेषु मौनव्रतम् (९)]

मिथ्यापिशुनपारुष्यतीक्ष्णवागप्रलापनम् ।
मौनपञ्चकमित्येतद्वारयेन्नियतव्रतः ॥ ८:२५ ॥

[मिथ्यावचनम्]

असम्भूतमदृष्टं च धर्माच्चापि बहिष्कृतम् ।
अनर्थाप्रियवाक्यं यत् तन्मिथ्यावचनं स्मृतम् ॥ ८:२६ ॥

[पिशुनः]

परश्रीं नाभिनन्दन्ति परस्यैश्वर्यमेव च ।
अनिष्टदर्शनाकाङ्क्षी पिशुनः समुदाहृतः ॥ ८:२७ ॥

[पारुष्यम्]

मृत माता पिता चैव हानिस्थानं कथं भवेत् ।

-
- (25a) पारुष्यं] C₉₄C₄₅K₈₂K₁₀K₇P₅₇K₇₆, संभिन्ना C₀₂, संभिन्ना K₄₁, व्याभिन्ना E
(25b) तीक्ष्णवागं] conj., स्पृष्टवागं C₉₄C₄₅K₈₂K₁₀K₇P₅₇K₇₆, पृष्टवाकं C₀₂
K₄₁, पृष्टेवाकं E • प्रलापनम्] Σ, प्रलापिनं K₇₆ (25c) मौनपञ्चकं] C₉₄C₄₅K₁₀,
मौनं पञ्चकं C₀₂K₈₂K₇K₄₁E, मौनम्पञ्च P₅₇K₇₆ • त्येतं] Σ, त्ये P₅₇^{ac} (25d)
रयेन्नि] Σ, रयन्नि E (26a) दृष्टं च] Σ, दृष्टञ्च C₀₂ (26b) धर्माच्चापि] C₉₄
C₄₅K₈₂K₁₀K₇P₅₇K₇₆, धर्मश्चापि C₀₂K₄₁, धर्म चापि E • बहिष्कृतम्] C₉₄C₄₅K₈₂K₇
P₅₇K₇₆, बहिष्कृतः C₀₂E, नहिष्कृतं K₁₀, बहिष्कृतः K₄₁ (26c) अनर्थां] C₉₄C₄₅
K₈₂K₁₀K₇P₅₇K₇₆, अनर्थं C₀₂K₄₁E (26cd) वाक्यं यत्तन्मि] C₉₄C₄₅K₈₂P₅₇K₇₆
K₄₁, वक्तार तं मि C₀₂, वाक्यं यत्तन्मि K₁₀, वाक्यं यन्तन्मि K₇E (26d) स्मृतम्]
Σ, स्मृतः C₄₅ (27a) परश्रीं नां] C₉₄C₄₅K₈₂K₇P₅₇K₇₆, परस्त्री नां C₀₂K₄₁^{pc}E,
परस्त्रीन्नां K₁₀, परस्त्री श्री नां K₄₁^{ac} • भिनन्दन्ति] Σ, भिनन्ति C₄₅, भिन्नन्दन्ति C₀₂
(27b) परस्यैश्वर्यं] Σ, परसैश्वर्यं C₄₅ (27c) दर्शनां] C₉₄C₄₅K₈₂K₇P₅₇K₇₆
E, दृष्टानां C₀₂, दर्शनां K₁₀, दर्शनां K₄₁ (27d) पिशुनः] Σ, पिशुन C₀₂
(28a) मृत] Σ, मृता P₅₇^{pc} (28b) स्थानं] Σ, स्थान C₄₅C₀₂

वृषसारसंग्रहे

भुङ्क्ष कामममृष्टानां पारुष्यं समुदाहृतम् ॥ ८:२८ ॥

[तीक्ष्णवाक्]

हृदि न स्फुटसे मूढ शिरो वा न विदार्यसे ।
एवमादीन्यनेकानि तीक्ष्णवादी स उच्यते ॥ ८:२९ ॥

[असत्प्रलापः]

द्यूतभोजनयुद्धं च मद्यस्त्रीकथमेव च ।
असत्प्रलापः पञ्चैतत्कीर्तितं मे द्विजोत्तम ॥ ८:३० ॥

मौनमेव सदा कार्यं वाक्यसौभाग्यमिच्छता ।
अपारुष्यमसम्भिन्नं वाक्यं सत्यमुदीरयेत् ॥ ८:३१ ॥

यस्तु मौनस्य नो कर्ता दूषितः स कुलाधमः ।
जन्मे जन्मे च दुर्गन्धो मूकश्चैवोपजायते ॥ ८:३२ ॥

②८c भुङ्क्ष] K₇P₅₇K₇₆, भुक्त्वा C₉₄, भुक्त्वा C₄₅C₀₂, भुंक्ष K₈₂, भुक्ष K₁₀, भुक्त K₄₁, भुक्ता E • कामममृष्टानां] C₉₄K₈₂K₇P₅₇K₇₆E, कामममृष्टानां C₄₅, कामसुसमृष्टानां C₀₂, कामममृष्टाना K₁₀, पारुष्यमृष्टना K₄₁ ②९a स्फुटसे] Σ, स्फुटय K₁₀ ③०a ०युद्धं] Σ, ०युद्धश्च E ③०b ०कथं] K₁₀K₇K₇₆, ०कषं C_ΣK₈₂P₅₇, ०कर्षं K₄₁ E ③०cd पञ्चैतत्कीं] Σ, पञ्चैते कीं K₁₀, पञ्चैतत्कीं K₇ ③०d मे] Σ, ते E ③१a कार्यं] Σ, कार्या K₁₀ ③१b वाक्यं] C₉₄C₄₅K₈₂K₇P₅₇K₇₆E, वाक्यं C₀₂ K₁₀K₄₁ • ०सौभाग्यं] Σ, ०सौभार्यं C₄₅ ③१c ०भिन्नं] Σ, ०भिन्न C₀₂, ०दिग्धं E ③२b दूषितः] Σ, दूषित C₀₂, भूषितः E ③२c जन्मे जन्मे] C₄₅C₀₂K₈₂K₄₁E, जन्म जन्म C₉₄K₁₀K₇P₅₇K₇₆ • दुर्गन्धो] C₉₄K₁₀K₇P₅₇K₇₆K₄₁, दुर्गन्धो C₄₅, दुर्गन्धा C₀₂, दुर्गन्धो K₈₂, दृगन्धो E

अष्टमोऽध्यायः

तस्मान्मौनव्रतं सदैव सुदृढं कुर्वीत यो निश्चितं
वाचा तस्य अलङ्घ्यता च भवति सर्वा सभां नन्दति ।
वक्त्राच्चोत्पलगन्धमस्य सततं वायन्ति गन्धोत्कटाः
शास्त्रानेकसहस्रशो गिरि नरः प्रोच्चार्यते निर्मलम् ॥ ८:३३ ॥

[नियमेषु स्नानम् (१०)]

स्नानं पञ्चविधं चैव प्रवक्ष्यामि यथातथम् ।
आग्नेयं वारुणं ब्राह्म्यं वायव्यं दिव्यमेव च ॥ ८:३४ ॥

[आग्नेयं स्नानम्]

आग्नेयं भस्मना स्नानं तोयाच्छतगुणं फलम् ।
भस्मपूतं पवित्रं च भस्म पापप्रणाशनम् ॥ ८:३५ ॥

तस्माद्भस्म प्रयुञ्जीत देहिनां तु मलापहम् ।
सर्वशान्तिकरं भस्म भस्म रक्षकमुत्तमम् ॥ ८:३६ ॥

(33a) तस्मान्मौ०] $C_{02}K_{10}K_7P_{57}K_{76}K_{41}E$, Σ त्मौ० C_{94} , तस्मात्मौ० $C_{45}K_{82}$
• सदैव] $C_{94}C_{45}K_{82}P_{57}K_{76}E$, सदैव $C_{02}K_7K_{76}K_{41}$, सुदैत्य K_{10} • कुर्वीत यो
निश्चितम्] $C_{94}C_{45}K_7P_{57}K_{76}K_{41}E$, कुर्वन्ति येन्निश्चितम् $C_{02}K_{82}$, कुर्वन्ति योन्निश्चित
 K_{10} (33b) अलङ्घ्यता च] $C_{94}C_{45}K_{82}K_{10}P_{57}K_{76}$, अलङ्घ्यताच्च $C_{02}K_7K_{41}E$
• सर्वा सभां] $C_{94}K_{82}P_{57}K_{76}K_{41}E$, सर्वा सभा $C_{45}K_7$, सर्वः सभान् C_{02} , सर्वा
सुभा K_{10} (33c) वक्त्राच्चोत्पलगन्धमस्य] $C_{94}C_{45}K_7P_{57}K_{76}K_{41}$, वक्त्रं चोत्पलमस्य
 C_{02} , वक्त्रं चोत्पलगन्धमस्य K_{82} , वक्त्रं चोत्पलगन्धमस्य K_{10} , वक्त्राच्चोत्पलगन्धमस्य P_{57}^{pc} ,
वक्त्राच्चोत्पलगन्धमस्य E (33d) •सहस्रशो] Σ , •सहस्रशो C_{45} • •मलम्] C_{94}
 $K_{82}K_{10}K_7P_{57}K_{76}$, •मलः $C_{45}C_{02}K_{41}E$ (34a) पञ्चविधं] Σ , पञ्चवि C_{45} (34b)
यथातथम्] Σ , Σ तथम् C_{94} (34c) आग्नेयं] Σ , आग्नेये K_{10} • वारुणं] Σ , ब्राह्मणं
 $K_{41}E$ • ब्राह्म्यं] Σ , ब्रह्म्यं K_7 (35a) स्नानं] Σ , स्नाना K_{82}^{ac} (35b) •गुणं] Σ ,
•गुणं K_7 (35d) •प्रणाशनम्] Σ , •प्रशनाशनं K_{76} (36a) तस्माद्भस्म प्रयुञ्जीत]
 Σ , Σ त K_{10} (36b) मला०] Σ , पला० K_{41} (36c) सर्वं] Σ , एना०
 K_{41} (36cd) भस्म भस्म] Σ , भस्म K_{76}^{ac}

वृषसारसंग्रहे

भस्मना त्र्यायुषं कृत्वा ब्रह्मचर्यव्रते स्थितम् ।
 भस्मना ऋषयः सर्वे पवित्रीकृतमात्मनः ॥ ८:३७ ॥
 भस्मना विबुधा मुक्ता वीरभद्रभयार्दिताः ।
 भस्मानुशंसं दृष्ट्वैव ब्रह्मणानुमतिः कृता ॥ ८:३८ ॥
 चतुराश्रमतो ऽधिक्यं व्रतं पाशुपतं कृतम् ।
 तस्मात्पाशुपतं श्रेष्ठं भस्मधारणहेतुतः ॥ ८:३९ ॥

[वारुणं स्नानम्]

वारुणं सलिलं स्नानं कर्तव्यं विविधं नरैः ।
 नदीतोयतडागेषु प्रस्त्रवेषु हृदेषु च ॥ ८:४० ॥

[ब्राह्म्यं स्नानम्]

ब्रह्मस्नानं च विप्रेन्द्र आपोहिष्ठं विदुर्बुधाः ।
 त्रिसंध्यमेव कर्तव्यं ब्रह्मस्नानं तदुच्यते ॥ ८:४१ ॥

(37a) त्र्यायुषं कृत्वा] C₄₅C₀₂K₈₂K₁₀K₇K₄₁E, त्र्यायुः = = C₉₄, त्र्यायुष्यं कृत्वा P₅₇, त्र्यायुष्यं ब्रह्मा K₇₆ (37b) ०व्रते] Σ, ०व्रत० K₄₁E (37c) ऋषयः सर्वे] Σ, ऋषिभिर्सेर्वैः E (38a) मुक्ता] Σ, मुक्ताः E (38b) ०र्दिताः] Σ, ०र्त्तिताः C₄₅ (38c) भस्मानुशंसं दृष्ट्वैव] corr. TÖRZSÖK, भस्मानुसंसं दृष्ट्वैव C₉₄, भस्मानुशंसां दृष्ट्वैव C₄₅, भस्मानुसंसदृष्ट्वैव C₀₂K₁₀, भस्मानुसंसन्दृष्ट्वैव K₈₂, भस्मानुशंसंदृष्ट्वैव K₇, भस्मानुशंसं दृष्ट्वैव P₅₇, भस्मानुशंसं दृष्ट्वा K₇₆, भस्मानुशंसं ॥दृष्ट्वैव K₄₁, भस्मना शं प्रदृश्यैव E (38d) ब्रह्मणानुमतिः] em., ब्रह्मणानुमता C_ΣK₈₂K₁₀K₇P₅₇K₇₆, ब्रह्मणानुमतो K₄₁E • कृता] em., कृतः C₉₄C₄₅K₁₀K₇P₅₇K₄₁E, कृतिः C₀₂, कृताः K₈₂K₇₆ (39a) चतुराश्रमतो] C₄₅C₀₂K₁₀P₅₇K₇₆E, चातुराश्रमतो C₉₄K₇K₄₁, चतुराश्रतो K₈₂^{ac}, चातुराश्रमतो K₈₂^{pc} (39ab) ऽधिक्यं व्रतं पाशुपतं कृतम्] Σ, ॥धिक्यव्रतपाशुपत॥ = = K₁₀ (tops of akṣaras lost) (39c) तस्मात्पाशुपतं श्रेष्ठं] Σ, om.K₁₀ (39d) ०हेतुतः] em. TÖRZSÖK, ०हेतवः C₉₄C₄₅K₈₂K₇P₅₇K₇₆K₄₁E, ०हेतुना C₀₂, ०हेतुनुतः K₁₀ (40a) वारुणं] C₄₅C₀₂K₈₂K₁₀P₅₇K₇₆E, वा = = C₉₄, वारुणा K₇^{ac}, वारुण K₇^{pc}, वरुणं K₄₁ • सलिलं] C_ΣK₈₂K₁₀P₅₇K₇₆, सलिल० K₇K₄₁E (40b) विविधं नरैः] C_ΣK₈₂K₇₆K₄₁, विविन्नरैः K₁₀, विधिवन्नरैः K₇P₅₇E (40c) ०तडागेषु] Σ, ०तडागेवा K₁₀ (40d) प्रस्त्रवेषु] Σ, प्रयेवेषु K₁₀, प्रभवेषु K₇ (41a) विप्रेन्द्र] Σ, विपेन्द्र K₇P₅₇ (41b) विदुर्बु०] Σ, विदुर्बु० K₇

अष्टमोऽध्यायः

[वायव्यं स्नानम्]

गोषु संचारमार्गेषु यत्र गोधूलिसम्भवः ।
तत्र गत्वावसीदेत स्नानमुक्तं मनीषिभिः ॥ ८:४२ ॥

[दिव्यं स्नानम्]

वर्षतोयाम्बुधाराभिः प्लावयित्वा स्वकां तनुम् ।
स्नानं दिव्यं वदत्येव जगदादिमहेश्वरः ॥ ८:४३ ॥

इति नियमविभागः पञ्चभेदेन विप्र
निगदित तव पृष्ठः सर्वलोकानुकम्प्य ।
सकलमलपहारी धर्मपञ्चाशदेतन्
न भवति पुनर्जन्म कल्पकोट्यायुतेऽपि ॥ ८:४४ ॥

॥ इति वृषसारसंग्रहे नियमप्रशंसा नामाध्यायोऽष्टमः ॥

M resumes with अष्टमः in the colophon.

(42d) ०क्तं] Σ, ०क्त K₁₀ (43b) तनुम्] Σ, तनं K₇ (43c) दिव्यं]
Σ, दिव्य K₁₀K₄₁ (43d) जगदादि०] Σ, गजदादि० C₄₅ (44a) ०भागः]
Σ, ०भागं K₇ (44b) निगदित तव] E, निगदितस्तव C_ΣK₈₂K₁₀K₇P₅₇K₇₆K₄₁
(unmetr.) • ०कम्प्य] C₉₄, ०कम्प C₄₅C₀₂K₈₂K₇P₅₇K₇₆, ०कम्पः K₁₀, ०कम्प्यः
K₄₁E (44c) ०पहारी] C₄₅C₀₂K₁₀, ०पहारि C₉₄K₇(unmetr.), ०प्रहारि K₈₂P₅₇
K₇₆K₄₁, ०पहारे E • ०पञ्चाशदेतन्] C₉₄C₄₅K₈₂K₁₀K₇P₅₇K₇₆, ०पञ्चाशमेतन् C₀₂K₄₁
E, ०पञ्चाशदेतन् K₁₀^{ac} (44d) पुनर्जन्म] C₀₂K₁₀K₇₆, पुनर्जन्म C₉₄K₈₂K₇P₅₇K₄₁E,
पुनर्जर्म C₄₅ (Colophon): इति वृषसारसंग्रहे नियमप्रशंसा नामाध्यायोऽष्टमः] P₅₇K₇₆,
इति वृषसारसंग्रहे नियमप्रशंसा नामाध्याय अष्टमः C₉₄K₈₂K₄₁, om.C₄₅, इति वृषसारसंग्रहे
नियमप्रशंसा नामाध्यायाष्टमः C₀₂K₁₀, इति वृषसारसंग्रहे नियमप्रशंसा नामाध्यायाष्टमः K₇,
अष्टमः । श्लोक ४६ M, इति वृषसारसंग्रहे नियमप्रशंसा नाम अष्टमोऽध्यायः E

[नवमो ऽध्यायः]

[त्रैगुण्यम्]

[अनर्थयज्ञ उवाच ।]

त्रिकालगुणभेदेन भिन्नं सर्वचराचरम् ।

तस्मात्त्रिगुणबन्धेन वेष्टितं निखिलं जगत् ॥ ९:१ ॥

विगतराग उवाच ।

त्रैकाल्यमिति किं ज्ञेयं त्रैधातुकशरीरिणः ।

किञ्चिद्विस्तरमेवेह कथयस्व तपोधन ॥ ९:२ ॥

अनर्थयज्ञ उवाच ।

त्रैकाल्यं त्रिगुणं ज्ञेयं व्यापी प्रकृतिसम्भवः ।

अन्योन्यमुपजीवन्ति अन्योन्यमनुवर्तिनः ॥ ९:३ ॥

3cd ≈ BrahmāṇḍaP 1.4.9–10: एत एव त्रयो लोका एत एव त्रयो गुणाः । एत एव त्रयो वेदा
एत एव त्रजो ऽग्नयः ॥ परस्परान्वया ह्येते परस्परमनुव्रताः । परस्परेण वर्तन्ते प्रेरयन्ति परस्परम् ॥
≈ VāyuP 1.5.16–17ab ≈ LiP 1.70.78–79

Witnesses used for this chapter: C₉₄ ff. 205v–207r, C₄₅ ff. 211v–212v, C₀₂ ff.
282r–283v, K₈₂ ff. 13r–14v, K₁₀ exp. 54 (lower) – 55 (lower), K₇ ff. 221r–222v,
K₇₆ ff. 221r–222r, E pp. 606–609; C_Σ = C₉₄ + C₄₅ + C₀₂

1a त्रिकालं] Σ, त्रिष्कालं C₀₂ • भेदेन] Σ, भेदेन K₁₀ 1b भिन्नं] Σ,
भिन्न K₁₀ 1c तस्मात्त्रिं] Σ, तस्मा त्रिं C₀₂K₇ 2a काल्यम्] Σ, कालम्
C₉₄K₇ 2ab किं ज्ञेयं त्रै] C₉₄K₇K₇₆, विज्ञेयं त्रै C₄₅K₈₂K₁₀E, किं ज्ञेयम् त्रै C₀₂
2b धातुकं] Σ, धायुक्तं E 2c किञ्चिं] Σ, सात्त्विको भगव् विष्णु राजसः
कमलोद्भवः । तामसो भगवानीशः सकलं विकिञ्चिं C₄₅^{ac} (eyeskip to 9.5) • वेह] Σ,
तद्धि E 2d कथयस्व] Σ, कथय C₉₄ 3a काल्यं] Σ, काल्य C₀₂ •
गुणं] Σ, गुण C₀₂

नवमो ऽध्यायः

सत्त्वं रजस्तमश्चैव रजः सत्त्वं तमस्तथा ।
तमः सत्त्वं रजश्चैव अन्योन्यमिथुनाः स्मृताः ॥ ९:४ ॥
सात्त्विको भगवान्विष्णू राजसः कमलोद्भवः ।
तामसो भगवानीशः सकलं विकलेश्वरः ॥ ९:५ ॥
सत्त्वं कुन्देन्दुवर्णाभं पद्मरागनिभं रजः ।
तमश्चाञ्जनशैलाभं कीर्तितानि मनीषिभिः ॥ ९:६ ॥
सत्त्वं जलं रजो ऽङ्गारं तमो धूमसमाकुलम् ।
एतद्गुणमयैर्बद्धाः पच्यन्ते सर्वदेहिनः ॥ ९:७ ॥
विगतराग उवाच ।
केन केन प्रकारेण गुणपाशेन बध्यते ।
चिह्नमेषां पृथक्त्वेन कथयस्व तपोधन ॥ ९:८ ॥
अनर्थयज्ञ उवाच ।
अनेकाकारभावेन बध्यन्ते गुणबन्धनैः ।

4d ≈ BrahmāṇḍaP 1.4.11ab : अन्योन्यं मिथुनं ह्येते अन्योन्यमुपजीविनः ≈ VāyuP 1.5.17cd
≈ LiP 1.70.80ab 5 cf. BrahmāṇḍaP 1.4.6cd : सत्त्वं विष्णूरजो ब्रह्मा तमो रुद्रः प्रजापतिः

(4a) सत्त्वं] Σ, सत्व K₁₀ • रजस्तं] Σ, रजतं E (4b) रजः] C₉₄C₄₅K₈₂K₇K₇₆,
रजं C₀₂K₁₀E • सत्त्वं तमस्तथा] C₉₄K₈₂K₇K₇₆, सत्त्वं तमन्तथा C₄₅, सत्वस्तमस्तथा
C₀₂K₁₀, सत्वतमस्तथा E (4c) तमः सत्त्वं] C₉₄C₄₅K₈₂K₇K₇₆, तमसत्त्वं C₀₂,
तमः सत्त्वं K₁₀E • रजश्चैव] Σ, रजःश्चैव C₄₅ (4d) स्मृताः] Σ, om. C₀₂ (5a)
• षणू] K₇₆, • षणू C_ΣK₈₂K₁₀K₇E (5b) राजसः कमलोद्भवः] Σ, राजः ॐ ॐ ॐ ॐ ॐ ॐ
C₉₄ (5cd) तामसो भगवानीशः सकलं] Σ, ॐ ॐ ॐ ॐ ॐ ॐ (सकलम्) C₉₄ (6a)
सत्त्वं] Σ, सत्व C₀₂K₇ • • वर्णाभं] Σ, • वर्णाभं C₀₂, • वर्णाभं K₈₂ (6c) •ञ्जनं]
Σ, •ञ्जकं K₇₆ • •भं] Σ, •भा E (6d) मनीषिभिः] Σ, मनीषिणः K₇₆ (7a)
जलं] C₉₄C₄₅K₈₂K₇E, रजं C₀₂, ज्वाल K₁₀, रजलं K₇₆ • रजो ऽङ्गारं] C₉₄C₄₅K₈₂
K₁₀K₇, रजोऽङ्गारं C₀₂, रजोऽङ्गारं K₇₆, रजोऽङ्गारं E (7d) •देहिनः] Σ, •देहिना C₄₅
(8b) गुणं] Σ, om. C₉₄ (8c) •षां पृथक्त्वेन] Σ, •षा पृथकेन K₇

मोहिता नाभिजानन्ति जानन्ति शिवयोगिनः ॥ ९:९ ॥

ऊर्ध्वगो नित्यसत्त्वस्थो मध्यगो रजसावृतः ।
अधोगतिस्तमोऽवस्था भवन्ति पुरुषाधमाः ॥ ९:१० ॥

स्वर्गे ऽपि हि त्रयो वैते भावनीयास्तपोधन ।
मानुषेषु च तिर्येषु गुणभेदास्त्रयस्त्रयः ॥ ९:११ ॥

[सात्त्विकोत्तमाः]

ब्रह्मा विष्णुश्च रुद्रश्च धर्म इन्द्रः प्रजापतिः ।
सोमो ऽग्निर्वरुणः सूर्यो दश सत्त्वोत्तमाः स्मृताः ॥ ९:१२ ॥

[सात्त्विकमध्यमाः]

रुद्रादित्या वसुसाध्या विश्वेशमरुतो ध्रुवः ।
ऋषयः पितरश्चैव दशैते सत्त्वमध्यमाः ॥ ९:१३ ॥

[सात्त्विकाधमाः]

तारा ग्रहाः सुरा यक्षा गन्धर्वाः किंनरोरगाः ।
रक्षोभूतपिशाचाश्च दशैते सात्त्विकाधमाः ॥ ९:१४ ॥

(9c) ०भिजानन्ति] Σ , ०भिजानान्ति C_{02} (9d) जानन्ति] Σ , om. C_{45}^{ac} (10a) ऊर्ध्वगो नित्य] conj., ऊर्ध्वाङ्गो नित्य० $C_{\Sigma} K_{82}^{pc} K_{76}^c E$, ऊर्ध्वाङ्गो नित्य० K_{82}^{ac} , ऊर्ध्वगो सित्य० K_{10}^{ac} , ऊर्ध्वगो सत्य० K_{10}^{pc} , उर्ध्वाङ्गो नित्य० K_7 • ०सत्त्व०] $C_{94} C_{45} K_{82} K_7 K_{76}^c$, ०सत्य० $C_{02} E$, ०नित्य० K_{10} (10b) मध्यगो] Σ , मध्यमो E • ०वृतः] Σ , ०वृतम् E (10c) ०गतिस्तमो०] Σ , ०गतिस्तमो० $C_{45} C_{02}$ (11c) मानुषेषु] Σ , मनुष्येषु C_{45} , मानुष्येषु K_7 • तिर्येषु] Σ , तीर्येषु E (11d) ०स्त्रयः] Σ , ०स्त्रयः C_{45}^{ac} (12b) धर्म इन्द्रः] Σ , इर्म इन्द्र C_{45} , धर्मरिन्द्र० E (12c) अग्निर्वरुणः] $C_{94} K_{82} K_7 K_{76}^c$, अग्नि वरुण $C_{45} C_{02}$ $K_{10} E$ (12d) दश] Σ , दशः E • सत्त्वोत्तमाः] Σ , सत्त्वत्तमाः C_{45} , सत्त्वोत्तमाः K_7 (13ab) ०दित्या वसुसाध्या] $C_{45} K_{82} K_{10} K_7 K_{76}^c$, ०दित्या वसुसाध्या C_{94} , ०दित्य वसुसाध्या C_{02} , ०दित्य वसुसाध्याः वि० E (13b) विश्वेश०] Σ , ०श्वेश C_{94} , विश्वेशि० C_{02} (13d) दशैते] Σ , दशैतेते C_{45}^{ac} (14a) ग्रहाः सुरा] Σ , ग्रहास्वराः C_{02} , ग्रहाऽसुरा E (14b) गन्धर्वाः] $C_{94} K_{10} K_7 K_{76}^c E$, गन्धर्वा $C_{45} K_{82}$, गन्धर्व्याः गन्धर्व्या C_{02} (14c) ०पिशाचाश्च] Σ , ०पिशाश्चाश्च K_7 (14d) दशैते] Σ , दशैते C_{45} • सात्त्विका०] Σ , सत्त्वका० C_{45}

नवमो ऽध्यायः

[राजसोत्तमाः]

ऋत्विक्पुरोहिताचार्ययज्वानो ऽतिथि विज्ञानी ।
राजा मन्त्री व्रती वेदी दशैते राजसोत्तमाः ॥ ९:१५ ॥

[राजसमध्यमाः]

सूतो ऽम्बष्ठवणिश्चोग्रः शिल्पिकारुकमागधाः ।
वेणवैदेहकामात्या दशैते रजमध्यमाः ॥ ९:१६ ॥

[राजसाधमाः]

चर्मकृत्कुम्भकृत्कोली लोहकृत्तपुनीलिकाः ।
नटमुष्टिकचण्डाला दशैते राजसाधमाः ॥ ९:१७ ॥

[तामसोत्तमाः]

गोगजगवया अश्वमृगचामरकिनराः ।
सिंहव्याघ्रवराहाश्च दशैते तामसोत्तमाः ॥ ९:१८ ॥

[तामसमध्यमाः]

अजमेषमहिष्याश्च मूषिकानकुलादयः ।

17c = UMS 2.10a, 2.20a = UUMS 2.31c

(15b) °विज्ञानी] Σ, °विज्ञाकौ E (15c) राजा] em., राज° C_ΣK₈₂K₁₀K₇K₇₆
E • °मन्त्री व्रती] Σ, °मन्त्रि व्रतो E (15d) राजसो°] Σ, रामसो C₄₅ (16a)
सूतो ऽम्बष्ठ°] corr., सूतो ऽम्बष्ठ° C₉₄, सूतोम्बष्ठ° C₄₅, सूतोन्वष्ठ° C₀₂, सूतोत्वष्ठ° K₈₂,
सूतोत्वष्ठ° K₁₀K₇K₇₆, सूतो ऽम्बष्ठ° E • °वणिश्चो°] Σ, °वणिश्चो° E (16b) शिल्पि°]
K₁₀, शिल्पि° C_ΣK₈₂K₇K₇₆E • मागधाः] Σ, मागधा C₀₂ (16c) वेणवैदेहकामात्या]
C₉₄C₀₂K₈₂K₁₀K₇₆, वेणवैदेहकामात्या C₄₅, वेणवैदेहकामात्या K₇, वेणवैदेहकायमात्या
K₇₆, वेणवैदेहकौ मात्या E (17a) °कृत्कोली] Σ, °ककोली K₈₂, °कृत्काली E (17b)
°नीलिकाः] Σ, °तीलिका E (17c) °मुष्टिक°] Σ, °मौष्टिक° C₀₂ • °चण्डाला]
Σ, °चाण्डालः E (17d) दशैते] Σ, दशैते C₄₅ • राजसा°] em., रजसा° C_ΣK₈₂
K₁₀K₇K₇₆E (18a) °गवया] Σ, °गवय K₁₀, °गवयो E (18b) °चामर°] C₉₄
C₄₅K₈₂K₇K₇₆, °वानर° C₀₂E, °वा॒नर° K₁₀ (18c) °वराहा°] Σ, °वराह° K₁₀E
(18d) तामसोत्तमाः] Σ, तामसोत्तमः C₄₅, तमसोत्तमाः E (19a) °महिष्याश्च] Σ,
°महिष्या च K₁₀

वृषसारसंग्रहे

उष्ट्रङ्कुशशगण्डा दशैते तममध्यमाः ॥ ९:१९ ॥

[तामसाधमाः]

ऋक्षगोधामृगशृङ्गिबकवानरगर्दभाः ।

सूकरश्वानगोमायुर्दशैते तामसाधमाः ॥ ९:२० ॥

[तमसात्त्विकाः]

क्रौञ्चहंसशुकश्येनभासवारुण्डसारसाः ।

चक्राहशुकमायूरा दशैते तमसात्त्विकाः ॥ ९:२१ ॥

[तमराजसाः]

बलाकाः कुक्कुटाः काकाश्चिल्लावकतित्तिराः ।

गृध्रकङ्कबकश्येना दशैते तमराजसाः ॥ ९:२२ ॥

[तामसाधमादि]

कोकिलोलूककञ्जल्यकपोताः पञ्च एव च ।

शारिकाश्च कुलिङ्गाश्च दशैते तामसाधमाः ॥ ९:२३ ॥

- (19c) उष्ट्र०] Σ , उष्ट्र० C_{02} , दंष्ट्रि० E • शशगण्डा] Σ , शशगण्डाश्च E (19d)
तममध्यमाः] Σ , तममध्यमाः C_{94} (20b) गर्दभाः] Σ , गर्दभाः E (20c)
सूकर०] Σ , सुखर० C_{45} (20cd) गोमायुर्द०] Σ , गोमायुर्द० $K_{82}K_{10}$ (20d)
दशैते] Σ , दशैते C_{45} • तामसा०] C_{45} , तमसा० $C_{94}C_{02}K_{82}K_{10}K_7K_{76}E$ (21a)
क्रौञ्च०] E, क्रौञ्च० $C_{\Sigma}K_{82}K_{10}K_7K_{76}$ (21b) सारसाः] Σ , सारसा K_7 (21c)
हशुकमायूरा] Σ , हशुकमायूरा C_{94} , हशुकमायूरा E (21d) दशैते] Σ , दशैते
 C_{45} • तमसात्त्विकाः] $C_{02}K_7E$, तमसात्त्विकाः $C_{94}K_{10}$ (unmetr.), नमः सात्त्विकाः C_{45}
(unmetr.), तमसात्त्विकाः $K_{82}K_{76}$ (unmetr.) (22a) बलाकाः] corr., बलाका C_{94}
 $K_{82}K_7$, बलाक० $C_{45}C_{02}K_{10}K_{76}E$ (22ab) कुक्कुटाः काकाश्चि०] corr., कुक्कुटकाकाश्चि०
 $C_{94}C_{45}$ (unmetr.), कुक्कुटा काकाश्चि० $C_{02}K_7$, कुक्कुटकाकाश्चि० $K_{82}K_{10}$, कुक्कु काकाश्चि०
 K_{76} , कुक्कुटो काका चि० E (22b) तित्तिराः] Σ , तित्तिराः K_7 , तित्तिरिः E (22c)
गृध्र०] Σ , गृध्र० K_7 • श्येना] K_{76} , श्येन $C_{\Sigma}K_{82}K_{10}K_7E$ (23a) कोकिलो०]
 Σ , कोकिलो० C_{45} • कञ्जल्य०] em., कञ्जल्य० $C_{94}C_{02}K_{82}K_{76}$, कञ्जल्य० $C_{45}K_{10}$
 K_7E (23b) च] Σ , चः K_7 (23c) शारिकाश्च] corr., शारिका च $C_{\Sigma}K_{82}K_{10}$
 K_7K_{76} , शारिका च E • कुलिङ्गाश्च] corr., कुलिङ्गा च $C_{94}K_{10}E$, कुलिङ्गा च $C_{45}C_{02}K_7$
 K_{76} , कुलिङ्गा च K_{82} (23d) तामसा०] em., तामसा० $C_{\Sigma}K_{82}K_{10}K_7K_{76}^{pc}E$, तामसा०
 K_{76}^{ac}

नवमोऽध्यायः

मकरगोहनक्राश्च ऋक्षाश्च तमसात्त्विकाः ।
 कच्छपशिशुकुम्भीरमण्डूकास्तमराजसाः ।
 शङ्खशुक्तिकशम्बूकाः कवय्यस्तमतामसाः ॥ ९:२४ ॥

चन्दनागरुपद्मं च प्लक्षोदुम्बरपिप्पलाः ।
 वटदारुशमीबिल्वा दशैते तमसात्त्विकाः ॥ ९:२५ ॥

जाम्बीरलकुचाम्रातदाडिमाकोलवेतसाः ।
 निम्बनीपो ध्रुवावश्च दशैते तमराजसाः ॥ ९:२६ ॥

वृक्षवल्लीलतावेणुत्वक्सारतृणभूरुहाः ।
 मीरजाश्च शिलाशस्या दशैते तमसात्त्विकाः ॥ ९:२७ ॥

24ef K₇₆ has these two pādas in the top margin.

(24a) °गोहनक्राश्च] Σ, °गोहनक्रा च C₀₂, °गोहनक्राश्च K₁₀ (24b) ऋक्षाश्च] conj.,
 ऋषा च C_ΣK₈₂K₁₀K₇K₇₆E • तमसात्त्विकाः] E, तमस्सात्त्विकाः C₉₄, तमसात्त्विकाः
 C₄₅C₀₂K₈₂K₁₀K₇₆ (unmetr.), तमसात्त्विकाः K₇ (24c) °शिशु°] em., °शिशु°
 C_ΣK₈₂K₁₀K₇K₇₆E • °कुम्भीर°] Σ, °कुम्भीरा C₀₂E (24d) °मण्डूका°] Σ,
 °मण्डूक° K₁₀, °मण्डुका° E • °राजसाः] Σ, °स्तामसाः K₇₆ (unmetr.) (eyeskip to
 9.24d) (24e) शम्बूकाः] corr., °शम्बूका C_ΣK₈₂K₁₀K₇₆E, °साम्बूकाः K₇ (24f)
 °कवय्य°] conj., °कवय्या° C_ΣK₈₂K₁₀K₇K₇₆E, °कवन° K₁₀^{ac} • °मतामसाः] C₄₅
 E, °मस्तामसाः C₉₄C₀₂K₇K₇₆ (unmetr.), °मतामसाः K₈₂K₁₀ (unmetr.) (25a)
 °गरु°] Σ, °गुरु° E (25c) °बिल्वा] C₉₄C₄₅K₈₂K₇₆E, °बिल्व C₀₂K₁₀K₇
 (25d) दशैते] Σ, दशै C₀₂ • तमसात्त्विकाः] E, तमस्सात्त्विकाः C₉₄ (unmetr.),
 तमसात्त्विकाः C₄₅C₀₂K₈₂K₁₀K₇K₇₆ (unmetr.) (26a) जाम्बीर°] Σ, जम्बीर° C₀₂
 (26b) °दाडिमा°] Σ, °द्राडिमा° C₀₂, °द्राडिहा° K₈₂ (26c) °नीपो] Σ,
 °नीपौ K₇ • ध्रुवावश्च] Σ, ध्रुवावश्च C₉₄^{pc}, ध्रुवावश्च E (26d) दशैते] Σ, °°°
 C₉₄ (27a) वृक्षवल्ली°] Σ, वृक्षवल्ली K₁₀ (27b) °त्वक्सारतृण°] C₉₄C₄₅K₈₂
 K₁₀K₇₆, °त्वक्सारतृण° C₀₂E, °त्वक्सारतृण° K₇ (unmetr.) (27c) मीरजाश्च]
 corr., मीरजा च C₉₄C₀₂K₈₂K₁₀K₇K₇₆E, मीरजा च C₄₅ (27d) तमसात्त्विकाः]
 K₇E, तमस्सात्त्विकाः C₉₄, तमसात्त्विकाः C₄₅C₀₂K₈₂K₇₆ (unmetr.), तमसाधिकाः K₁₀
 (unmetr.)

भ्रमरालि पतङ्गाश्च क्रिमिकीटजलौकसः ।
यूकोदंशमशानां च विष्टाजास्तमसात्त्विकाः ॥ ९:२८ ॥

दया सत्यं दमः शौचं ज्ञानं मौनं तपः क्षमा ।
शीलं च नाभिमानं च सात्त्विकाश्चोत्तमा जनाः ॥ ९:२९ ॥

कामतृष्णारतिद्यूतमानो युद्धं मदः स्पृहा ।
निर्घृणाः कलिकर्तारो राजसेषूत्तमा जनाः ॥ ९:३० ॥

हिंसासूयाघृणामूढनिद्रातन्द्रीभयालसाः ।
क्रोधो मत्सरमायी च तामसेषूत्तमा जनाः ॥ ९:३१ ॥

लघुप्रीतिप्रकाशी च ध्यानयोगे सदोत्सुकः ।
प्रज्ञाबुद्धिविरागी च सात्त्विकं गुणलक्षणम् ॥ ९:३२ ॥

बालको निपुणो रागी मानो दर्पश्च लोभकः ।

(28a) °आलि] em., °आदि C_ΣK₈₂K₁₀K₇K₇₆E • पतङ्गाश्च] Σ, पतङ्गानां E (28b)
क्रिमिकीटजलौकसः] C_ΣK₈₂K₇₆, क्रिमिकीटजलौकसः K₁₀, क्रिमिकीटजलौकसाः K₇,
क्रिमिकीटजलौकसां E (28c) यूकोदंशमशानां च] C₉₄, यूकोदंशमशानाञ्च C₄₅
K₈₂, यूकोदंशमसकानाञ्च C₀₂ (unmetr.), यूकोदंशमसानान्तु K₁₀, यूकोदंशमसकानाञ्च K₇,
यूकोदंशमशानाञ्च K₇₆, युक्तोदंशमशानाश्च E (28d) विष्टाजास्तमसात्त्विकाः]
corr., विष्टाजास्तमसात्त्विकाः C₉₄ (unmetr.), विष्टाजास्तमसात्त्विकाः C₄₅C₀₂K₈₂K₇₆
(unmetr.), विष्टाजास्तमसाधिकाः K₁₀ (unmetr.), °जास्तमसाधिकाः K₇ (unmetr.),
विष्टाजा तमसात्त्विकाः E (29b) ज्ञानं] C₉₄C₀₂K₁₀K₇₆E, ज्ञान C₄₅K₇, ज्ञानं K₈₂ •
मौनं] Σ, मौन K₈₂ • क्षमा] C₉₄C₀₂K₈₂K₇E, क्षमाः C₄₅K₁₀K₇₆ (29c) शीलं च]
Σ, शीलञ्च K₁₀, शीलं च E • नाभिमानं] Σ, नाभिमानां E (30a) °मानो] Σ, °मनो
C₀₂ (30b) युद्धं] Σ, युद्धं K₇₆E • स्पृहा] Σ, स्मृत K₁₀ (30c) निर्घृणाः]
C_ΣK₇₆, निर्घृणा K₈₂E, निर्घृणाः K₁₀K₇ (30d) राजसेषूत्तमा] Σ, राजसेषूत्तमा
C₀₂, राजसेषूत्तमो E (31a) °सूया°] Σ, °सूया° K₁₀ • °मूढ°] Σ, °मूढा°
C₄₅K₁₀ (31b) °तन्द्री°] Σ, °तन्द्री° E (31c) क्रोधो] Σ, क्रोध° E (31d)
तामसेषूत्तमा] Σ, तामसेषूत्तमा C₀₂, तामसेषूत्तमो E (32a) °प्रीति°] Σ, °प्रीति°
K₇₆ (32b) °योगे] Σ, °योगे C₉₄ • °त्सुकः] Σ, °त्सुकः K₇₆ (32c) °विरागी
च] Σ, °विरागी K₈₂, °विराङ्गी च K₇ (33a) बालको] Σ, बालको K₇ • निपुणो]
K₇₆E, निपुणो C_ΣK₈₂K₁₀, निपुणे K₇

नवमो ऽध्यायः

स्पृहा ईर्षा प्रलापी च राजसं गुणलक्षणम् ॥ ९:३३ ॥

उद्वेग आलसो मोहः क्रूरस्तस्करनिर्दयः ।
क्रोधः पिशुन निद्रा च तामसं गुणलक्षणम् ॥ ९:३४ ॥

[आहारस्त्रैगुण्ये]

विगतराग उवाच ।
केन चिह्नेन विज्ञेय आहारः सर्वदेहिनाम् ।
त्रैगुण्यस्य पृथक्त्वेन कथयस्व तपोधन ॥ ९:३५ ॥

अनर्थयज्ञ उवाच ।
आयुः कीर्तिः सुखं प्रीतिर्बलारोग्यविवर्धनम् ।
हृद्यस्वादुरसं स्निग्ध आहारः सात्त्विकप्रियः ॥ ९:३६ ॥
अत्युष्णमाम्ललवणं रूक्षं तीक्ष्णं विदाहि च ।

(33c) ईर्षा] C₉₄C₀₂K₈₂K₁₀K₇, ईर्ष्या C₄₅K₇₆E • प्रलापी] Σ, च लापी C₀₂ (33d)
राजसं] Σ, तामसं E (34a) आलसो] Σ, अलसो C₄₅ (34b) क्रूरस्तं] C₉₄
C₄₅K₈₂, क्रूरतं C₀₂K₇K₇₆E, क्रूरस्तं K₁₀ • निर्दयः] Σ, निर्दयाः K₇ (34c)
क्रोधः] Σ, क्रोधं C₄₅ • पिशुन] E, पिशुनो C_ΣK₈₂K₁₀K₇K₇₆ • च] Σ, om. K₁₀
(34d) गुणं] Σ, गुं C₄₅^{ac} (35ab) केन चिह्नेन विज्ञेय आहारः सर्वदेहिनाम्] Σ,
~~~~~देहिनाम् C₉₄, केन चिह्नेन विज्ञेय आहार सर्वदेहिनाम् K₁₀ (35c)
पृथक्त्वेन] Σ, पृथक्केण K₇ (35d) धनं] Σ, धनः K₇K₇₆ (36a) कीर्तिः] Σ,
किर्तिः E (36ab) सुखं प्रीतिर्वं] K₇, सुखं प्रीति बं C₉₄C₄₅K₈₂K₁₀K₇₆, सुखप्रीति बं
C₀₂, सुखं प्रीतिवं E (36b) रोग्यं] Σ, रोग्यं C₄₅ (36c) हृद्यं] Σ, हृदं E
• रसं] C₉₄C₄₅K₈₂K₇₆, रसं C₀₂, रसं K₁₀, रसां K₇, रसा E • स्निग्ध] C_Σ
K₇E, स्निग्धं K₈₂K₇₆, स्निग्धं K₁₀ (36d) आहारः] C₉₄K₁₀K₇K₇₆E, आहार C₉₄
C₄₅C₀₂K₈₂ • सात्त्विकप्रियः] C₉₄C₄₅K₈₂K₇K₇₆, सात्त्विकप्रिया C₀₂, सात्त्विकप्रिय K₁₀,
सात्त्विकः क्रियाः E (37a) म्लं] Σ, म्लं E • लवणं] Σ, लक्षणं C₄₅ (37b)
तीक्ष्णं] Σ, तीक्ष्णं C₉₄, स्तीक्षं E • विदाहि च] C₄₅K₈₂K₁₀K₇K₇₆, विदाहि च C₉₄,
विदाहिक C₀₂^{pc}, विदाहिकः C₀₂^{ac}E

वृषसारसंग्रहे

राजसश्रेष्ठ-आहारो दुःखशोकामयप्रदः ॥ ९:३७ ॥

अभक्ष्यामेध्यपूती च पूति पर्युषितं च यत् ।
आमयारसविस्वाद आहारस्तामसप्रियः ॥ ९:३८ ॥

[गुणातीतम्]

विगतराग उवाच ।
गुणातीतं कथं ज्ञेयं संसारपरपारगम् ।
गुणपाशनिबद्धानां मोक्षं कथय तत्त्वतः ॥ ९:३९ ॥

अनर्थयज्ञ उवाच ।
आत्मवत्सर्वभूतानि सम्यक्पश्येत भो द्विज ।
गुणातीतः स विज्ञेयः संसारपरपारगः ॥ ९:४० ॥
ईर्षाद्वेषसमो यस्तु सुखदुःखसमाश्रये ।

40ab ≈ PadmaP 1.19.337ab : आत्मवत्सर्वभूतानि यः पश्यति स पश्यति 40 cf. BhG 6.32 : आत्मौपम्येन सर्वत्र समं पश्यति यो ऽर्जुन । सुखं वा यदि वा दुःखं स योगी परमो मतः ॥
41ab cf. VSS 11.51ab : न्यसेद्धर्ममधर्मं च ईर्ष्याद्वेषं परित्यजेत् and BhG 14.25 : मानापमानयोस्तुल्यस्तुल्यो मित्रारिपक्षयोः । सर्वारम्भपरित्यागी गुणातीतः स उच्यते ॥ and also BhG 12.13 : अद्वेष्टा सर्वभूतानां मैत्रः करुण एव च । निर्ममो निरहंकारः समदुःखसुखः क्षमी ॥

(37cd) राजसश्रेष्ठ आहारो दुःखशोकामयप्रदः] C₄₅K₈₂K₇, ~~~~~~
C₉₄, राजसश्रेष्ठ आहारो दुःखशोकामयः प्रदः C₀₂, राजसः श्रेष्ठ आहारो दुःखशोकामयप्रदः K₁₀,
राजसश्रेष्ठ आहारो दुःखशोकामयप्रदः K₇₆, राजसे श्रेष्ठमाहारो दुःखशोकाभयप्रदः E (38a)
अभक्ष्यामेध्यपूती च] em., अभक्ष्यमेध्यपूती च C_ΣK₈₂K₇₆, अभक्ष्यमेध्यपूती च K₁₀, अभक्षा-
मेध्यपूती च K₇, अभक्षमद्यपूती वै E (38b) पूति] Σ, om. K₇₆ (38c) °स्वाद]
Σ, °स्वादः K₇₆ • आमया°] conj., आयाम° C_ΣK₈₂K₁₀K₇K₇₆, आयास° E (38d)
°मस°] C₉₄C₄₅K₈₂K₁₀K₇, °मसः C₀₂E, °सस° K₇₆ • °प्रियः] Σ, °प्रियाः C₀₂
(39) उवाच] Σ, उ K₇₆ (39a) °तीतं] Σ, °तीत C₀₂K₁₀ (39b) °गम्] Σ,
°गः C₀₂ (39c) °बद्धानां] Σ, °बद्धानां C₄₅, °बद्धानो E (40) उवाच] Σ, उ K₇₆
(40a) °भूतानि] Σ, °भूतां K₈₂ (40b) सम्यक्प°] Σ, सम्यत्प° K₈₂ (40c)
°तीतः] C₉₄C₄₅K₈₂K₁₀K₇₆, °तीत C₀₂K₇, °तीतं E (41a) ईर्षा°] Σ, ईर्ष्या° K₇E
(41b) °समाश्रये] Σ, °समाश्रये K₁₀

नवमो ऽध्यायः

स्तुतिनिन्दासमा ये च गुणातीतः स उच्यते ॥ ९:४१ ॥

तुल्यप्रियाप्रियो यश्च अरिमित्रसमस्तथा ।
मानापमानयोस्तुल्यो गुणातीतः स उच्यते ॥ ९:४२ ॥

एष ते कथितो विप्र गुणसद्भावनिर्णयः ।
गुणयुक्तस्तु संसारी गुणातीतः पराङ्गतिः ॥ ९:४३ ॥

॥ इति वृषसारसंग्रहे त्रैगुण्यविशेषणीयो नामाध्यायो नवमः ॥

42 cf. BhG 14.24cd-25 : तुल्यप्रियाप्रियो धीरस्तुल्यनिन्दात्मसंस्तुतिः ॥ मानापमानयोस्तुल्य-
स्तुल्यो मित्रारिपक्षयोः । सर्वारम्भपरित्यागी गुणातीतः स उच्यते ॥

(41d) °तीतः] Σ, °तीत K₁₀K₇₆^{ac} (42a) तुल्य°] E, तुल्यः C_ΣK₈₂K₁₀K₇K₇₆
(42b) °सम°] Σ, °समा° C₀₂ (43a) ते] Σ, तो K₁₀ (43b) °सद्भाव°] Σ,
°मद्भाव° E (43d) गुणातीतः] C₉₄C₀₂K₈₂K₇₆, गुणातीत C₄₅K₁₀K₇E • पराङ्गतिः]
E, पराङ्गतिम् C_ΣK₈₂K₁₀K₇K₇₆ (Colophon) °विशेषणीयो] corr., °विशेषणीयो C_Σ
K₈₂K₁₀K₇K₇₆E • नामाध्यायो नवमः] Σ, नाम नवमो ऽध्यायः E

[दशमो ऽध्यायः]

[कायतीर्थोपवर्णनम्]

विगतराग उवाच ।

कतमत्सर्वतीर्थानां श्रेष्ठमाहुर्मनीषिनः ।

कथयस्व मुनिश्रेष्ठ यद्यस्ति भुवि कामदम् ॥ १०:१ ॥

अनर्थयज्ञ उवाच ।

अतिगुह्यमिदं प्रश्नं पृष्ठः स्नेहाद्विजोत्तम ।

ब्रवीमि वः पुरावृत्तं नन्दिना कथितो ऽस्म्यहम् ॥ १०:२ ॥

नन्दिकेश्वर उवाच ।

कैलासशिखरे रम्ये सिद्धचारणसेविते ।

तत्रासीनं शिवं साक्षाद्देवी वचनमब्रवीत् ॥ १०:३ ॥

देव्युवाच ।

भगवन्देवदेवेश सर्वभूतजगत्पते ।

प्रष्टुमिच्छाम्यहं त्वेकं धर्मगुह्यं सनातनम् ॥ १०:४ ॥

3ab cf. MBh 12.327.18cd: मेरौ गिरिवरे रम्ये सिद्धचारणसेविते

Witnesses used for this chapter: C₉₄ ff. 207r–208v, C₄₅ ff. 212v–214r, C₀₂ ff. 283v–285v, K₈₂ ff. 14v–15v, K₁₀ exp. 55 (lower) – 56 (lower), K₇ ff. 222v–223v, K₇₆ ff. 222r–223v, E pp. 610–613; C_Σ = C₉₄ + C₄₅ + C₀₂

(1a) कतमत्सर्वं] C₉₄C₄₅K₈₂K₇₆E, कतमं सर्वं C₀₂, कतमसर्वं K₁₀, कथमत्सर्वं K₇ (1ab) तीर्थानां श्रेष्ठं] Σ, तीर्थाः ऽष्टं C₉₄ (1b) मनीषिनः] Σ, मनीषिभिः E (1d) भुवि] Σ, भूरि E • ंदम्] Σ, ंदः K₈₂ (2b) स्नेहाद्विं] Σ, स्नेहा द्विं C₀₂ (2d) ऽस्म्यहम्] Σ, स्मृहम् C₀₂ (3) नन्दिं] Σ, नन्दीं C₄₅ (3a) कैलासं] Σ, कैलाशे E (3b) ंचारणं] Σ, ंचारं K₇₆^{ac} (4a) ंदेवेश] Σ, ंदेश C₄₅ (4b) ंपते] Σ, ंपतिम् K₈₂^{ac} (4c) धर्मं] Σ, धर्मं K₈₂

दशमोऽध्यायः

अतितीर्थं परं गुह्यं संसाराद्येन मुच्यते ।
मनुष्याणां हितार्थाय ब्रूहि तत्त्वं महेश्वर ॥ १०:५ ॥
महेश्वर उवाच ।
को मां पृच्छति तत्प्रश्नं मुक्त्वा त्वामेव सुन्दरि ।
शृणु वक्ष्यामि तत्प्रश्नं देवैरपि सुदुर्लभम् ॥ १०:६ ॥
कुरुक्षेत्रं प्रयागं च वाराणसीमतः परम् ।
गङ्गाग्निं सोमतीर्थं च सूर्यपुष्करमानसम् ॥ १०:७ ॥
नैमिषं बिन्दुसारं च सेतुबन्धं सुरद्रहम् ।
घण्टिकेश्वरवागीशं ज्ञात्वा निश्चयपापहा ॥ १०:८ ॥
उमोवाच ।
एवमादि महादेव पूर्ववत्कथितास्म्यहम् ।
स्वर्गभोगप्रदं तीर्थमेतेषां सुरनायक ॥ १०:९ ॥
कथं मुच्येत संसाराज्ज्ञानमात्रेण ईश्वर ।
कौतूहलं महज्जातं छिन्धि संशयकारकम् ॥ १०:१० ॥

(5a) ०तीर्थ] Σ , ०तीर्थ $K_{10}E$ (5ab) गुह्यं संसाराद्येन मुच्यते] Σ , गुह्यं संसाराद्येन मुच्यते K_{10} (5d) ब्रूहि] Σ , ब्रूहि K_{76} • ०श्वर] Σ , ०श्वर: C_{02} (6) महेश्वर] Σ , रुद्र K_{76} (6a) तत्प्रश्नं] $C_{02}K_{76}E$, तत्प्रश्न $C_{94}C_{45}$, तं प्रश्नं $K_{82}K_{10}$, तं प्रश्न K_7 (6b) मुक्त्वा] Σ , मुक्त्वा E (6c) तत्प्रश्नं] Σ , तं प्रश्नं K_7 (7b) वाराणसी०] Σ , वाराणसी० K_{76} (7c) गङ्गाग्निं] $C_{94}C_{45}K_{76}$, गङ्गाग्नि $C_{02}K_{82}K_{10}K_7$, गङ्गाऽग्नि० E (7d) ०मानसम्] Σ , ०मातसं K_{76} (8a) नैमिषं] Σ , नेमिस K_7 (8b) ०बन्धं] Σ , ०बन्ध० E • ०द्रहम्] Σ , ०द्रहं K_{76}^{ac} , ०हदं E (8c) ०वागीशं] Σ , ०वागीश K_{10} (8d) निश्चयपापहा] Σ , निश्चयपापहा C_{94} (9b) कथिता०] $C_{94}C_{02}K_{82}K_7$, कथितो $C_{45}K_{10}K_{76}E$ (9cd) तीर्थमे०] Σ , तीर्थमे० C_{02} (9d) सुरनायक] $C_{94}K_{82}K_7K_{76}$, सुरनाक C_{94}^{ac} , सुरनायकम् $C_{45}C_{02}K_{10}E$ (10a) कथं] Σ , कथ C_{45} (10b) ज्ञान०] Σ , ज्ञात० C_{45} • ईश्वर] Σ , चेश्वर K_{82} (10c) कौतूहलं महज्जातं] $C_{94}K_{76}E$, कौतूहलम्हो०ज्जातं K_{82} , कौहलम्हज्जातं K_{10}^{ac} , कौतूहलम्हज्जातं K_{10}^{pc} , कौतूहलं महज्जातं K_7 (10d) ०कारकम्] E , ०कारक $C_{94}K_{10}K_7K_{76}$, ०कारक: K_{82}

रुद्र उवाच ।

किं न जानामि तत्तीर्थं सुलभं दुर्लभं च यत् ।

सुलभं गुरुसेवीनां दुर्लभं तद्विवर्जयेत् ॥ १०:११ ॥

[कुरुक्षेत्रम्]

कुरुः पुरुष विज्ञेयः शरीरं क्षेत्र उच्यते ।

शरीरस्थं कुरुक्षेत्रं सर्वतीर्थफलप्रदम् ॥ १०:१२ ॥

सर्वयज्ञफलावाप्तिः सर्वदानफलानि च ।

सर्वव्रततपश्चीर्णं तत्फलं सकलं लभेत् ॥ १०:१३ ॥

एवमेव फलं तेषां तीर्थपञ्चदशेषु च ।

अनघानं महापुण्यं महातीर्थं महासुखम् ॥ १०:१४ ॥

देव्युवाच ।

अतीव रोमहर्षो मे जातो ऽस्ति त्रिदशेश्वर ।

सुलभं सुकरं सूक्ष्मं श्रुत्वा तुष्टिश्च मे गता ॥ १०:१५ ॥

12b cf. BhG 13.1 : इदं शरीरं कौन्तेय क्षेत्रमित्यभिधीयते । एतद्यो वेत्ति तं प्राहुः क्षेत्रज्ञ इति त-
द्विदः ॥ 13ab $\approx$ UMS 21.48cd : सर्वयज्ञफलावाप्तिः सर्वदानफलं लभेत् $\approx$ VSS 11.2ab

(11a) जानामि] Σ , सुदुर्लभं K_{76} • दुर्लभं च] $C_{94} K_{82} K_{10} K_{76} E$, दुर्लभञ्च C_{02} (11c) सुलभं गुरुसेवीनां] Σ , षड्वीनां C_{94} (11d) ऽवर्जयेत्] Σ , ऽवर्जयेत K_{82} , ऽवर्जनात् E (12a) कुरुः] Σ , गुरुः K_{10} • पुरुष] E , पुरुषः $C_{\Sigma} K_{82} K_{10}$ (unmetr.), पुरुषो $K_7 K_{76}$ (unmetr.) (12b) शरीरं] Σ , शरीरा C_{94} • क्षेत्र उच्यते] Σ , क्षेत्रमुच्यते K_{82} (12c) ऽस्थं] Σ , ऽस्थ K_7 • ऽक्षेत्रं] Σ , ऽक्षेत्र K_7 (13d) तत्फलं] Σ , तत्फल K_7 • लभेत्] $C_{02} K_{82} K_{10} K_7 K_{76}$, भवेत् $C_{94} C_{45} E$ (14b) तीर्थपञ्चदशेषु] Σ , तीर्थम्पञ्चदशेषु C_{45} (14c) अनघानं महापुण्यं] $C_{45} K_7$, षडपुण्य C_{94} , अनघ्याम्महापुण्यं C_{02} (hypermetr.), अनध्यानं महापुण्यं $K_{82} K_{76}$, अध्वानन्तु महापुण्यं K_{10} , स्नानध्यानं महापुण्यं E (15a) अतीव] Σ , अवीव C_{45} (15b) ऽस्ति] Σ , स्मि K_{10} • त्रिदशेश्वर] Σ , त्रिदशेश्वरः C_{02} , त्रि॥ शेश्वर K_{10} (15d) तुष्टिश्च] Σ , तुष्टिच्च C_{02} • गता] Σ , गताः C_{45}

दशमोऽध्यायः

चतुर्दश परो भूयः कथयस्व मनोहरम् ।
प्रयागादि पृथक्त्वेन तत्त्वतस्तु सुरेश्वर ॥ १०:१६ ॥

[प्रयागो वाराणसी च]

रुद्र उवाच ।
सुषुम्ना भगवती गङ्गा इडा च यमुना नदी ।
एताः स्रोतोवहा नद्यः प्रयागः स विधीयते ॥ १०:१७ ॥

दक्षिणा वारुणी नासा वामनासा असि स्मृता ।
वरुणा-असिमध्येन तेन वाराणसी स्मृता ॥ १०:१८ ॥

[गङ्गा]

आकाशगङ्गा विख्याता तस्याः स्रवति चामृतम् ।
अहोरात्रमविच्छिन्नं गङ्गा सा तेन उच्यते ॥ १०:१९ ॥

[सोमतीर्थम्]

सोमतीर्थमिडा नाडी किङ्किणीरवचिहिता ।
तं तु श्रुत्वा न संदेहः सर्वपापक्षयो भवेत् ॥ १०:२० ॥

(16d) तत्त्वतस्तु] Σ , तत्त्वत K_{82}^{ac} , तत्त्वस्तु K_{76}^{ac} (17a) सुषुम्ना] Σ , सुषुम्ना E • भगवती गङ्गा] Σ , भगवती ग Σ C₉₄, भवती गङ्गा E (17c) एताः स्रोतोवहा] em., एता श्रोतवहा C₉₄K₇K₇₆E, एते श्रोतावहा C₄₅C₀₂, एता श्रोत्रवहा K₈₂K₁₀ (18a) दक्षिणा] Σ , दक्षिणा C₉₄, दक्षिणं C₀₂ • वारुणी] K_{82}^{pc} K₇E, वरुणी C₉₄C₀₂K₈₂K₁₀K₇₆, वरुणा C₄₅ (18b) नासा] Σ , नासा C₄₅K₁₀ (18c) वरुणा असिमध्येन] C₉₄C₄₅K₈₂K₇, वारुणान्नासमध्येन C₀₂, वरुण असिमध्येन K₁₀, वरुणा असिमध्ये तु K₇₆, वारुणा असिमध्येन E (19b) तस्याः] Σ , तस्मा C₀₂, तस्या K₁₀ (19d) तेन] Σ , ते C₀₂ (20a) तीर्थमिडा] Σ , तीर्थ इडा C₄₅ (20b) किङ्किणी] Σ , चिञ्चिनी C₀₂ • रवो] Σ , रवि C₄₅, रावो E • चिहिता] Σ , चिहिका C₀₂, चिहता K₁₀ (20c) तं तु] corr., तन्तु C₉₄, तन्तु C₄₅C₀₂K₈₂K₇K₇₆E, तत्तु K₁₀ • न संदेहः] Σ , वरारोहेः C₀₂

दशमोऽध्यायः

आयतमङ्गुलीमात्रं निमिषाक्षिः स पश्यति ।

दृष्ट्वा प्रत्ययमेवं हि नैमिषज्ञः स उच्यते ॥ १०:२६ ॥

[विन्दुसरः]

तीर्थं विन्दुसरं नाम शृणु वक्ष्यामि सुन्दरि ।

देहमध्ये हृदि ज्ञेयं हृदिमध्ये तु पङ्कजम् ॥ १०:२७ ॥

कर्णिका पद्ममध्ये तु विन्दुः कर्णिकमध्यतः ।

विन्दुमध्ये स्थितो नादः स नादः केन भिद्यते ॥ १०:२८ ॥

उकारं च मकारं च भित्त्वा नादो विनिर्गतः ।

तं विदित्वा विशालाक्षि सोऽमृतत्वं लभेत च ॥ १०:२९ ॥

[सेतुबन्धम्]

वक्ष्ये ते सेतुबन्धं दुरितमलहरं नादतोयप्रवाहं

जिह्वाकण्ठोरकूला स्वरगणपुलिनावर्तघोषा तरङ्गा ।

कुम्भीराघोषमीना दशगणमकरा भीमनक्रा विसर्गा

सानुस्वारे गभीरे मदसुखरसनं सेतुबन्धं व्रजस्व ॥ १०:३० ॥

27cd ≈ 22.24ab 27 cf. NiśvK 5.55 : एतेषां नादमध्ये तु शिवं तत्र व्यवस्थितः । हृदयं देहमध्ये तु तत्र पद्मं व्यवस्थितम् ॥ 28 cf. NiśvK 5.56 : कर्णिका पद्ममध्ये तु अकारं तस्य मध्यतः । तस्य मध्ये विनिष्क्रान्तं नादं परमदुर्लभम् ॥ 29ab = NiśvK 5.57ab

(26a) आयतमङ्गुली०] conj., आयतप्यङ्गुली० C_ΣK₈₂K₁₀K₇₆, आयातप्यङ्गुली० K₇E
• ०मात्रं] Σ, ०मात्र K₇, ०मध्ये E (26b) ०क्षिः] em., ०क्षि C_ΣK₈₂K₁₀K₇K₇₆
E (26d) नैमिषज्ञः] Σ, नैमिसंज्ञः C₄₅, नैमिषज्ञ C₀₂ (27a) तीर्थं विन्दु०] Σ,
तीर्थविन्दु० E (27c) हृदि ज्ञेयं] Σ, om. C₄₅ (28a) ०मध्ये] Σ, ०ध्ये C₉₄, ०पध्ये
K₈₂ (28c) विन्दुमध्ये] Σ, (विन्दु) ० C₉₄ (28d) भिद्यते] Σ, (वि)द्यते C₉₄,
विद्यते C₀₂ (29a) उकारं च मकारं] Σ, उकारश्च मकारश्च E (29d) सोऽमृतत्वं]
Σ, सोम्यतत्वं C₀₂, सोमतत्वं E • च] Σ, वा E (30a) ते] Σ, om. C₉₄^{ac}, हं C₀₂ •
०बन्धं] Σ, ०बन्धूं C₄₅ • ०तोयं] Σ, ०तोयं K₁₀ • ०प्रवाहं] Σ, ०प्रभावं K₇₆ (30b)
०कण्ठोरं] conj., ०कण्ठोरं C_ΣK₈₂K₁₀K₇K₇₆E • स्वरं] Σ, सुरं C₀₂E (30c)
०मीना] Σ, ०माना E • दशं] Σ, ० C₉₄ • विसर्गा] C_Σ, विसर्गाः K₈₂K₁₀K₇K₇₆E

वृषसारसंग्रहे

[सुरद्रहः]

सप्तद्वीपान्तमध्ये शृणु शशिवदने सर्वदुःखान्तलाभम्
ईशानेनाभिजुष्टं हृदि हृद विमलं नादशीताम्बुपूर्णम् ।
तत्रैकं जातपद्मं प्रकृतिदलयुतं केशरं शक्तिभिन्नं
पञ्चव्योमप्रशस्तं गतिपरमपदं प्राप्तुकामेन सेव्यम् ॥ १०:३१ ॥

[घण्टिकेश्वरम्]

+नाड्यैकासङ्गतानि+ निपतितममृतं घण्टिकापारकेण
तृप्यन्ते तेन नित्यं हृदि कमलपुटं स्थाणुभूतान्तरात्मा ।
यं पश्यन्तीशभक्ताः कलिकलुषहरं व्यापिनं निष्प्रपञ्चं
देवेशं घण्टिकेशामरभवमभवं तीर्थमाकाशविन्दुम् ॥ १०:३२ ॥

(30d) ०स्वारे] $C_{94}C_{45}K_7K_{76}E$, ०सारे C_{02} , ०स्वारो K_{82} , ०स्वारेण K_{10} (unmetr.)
• गभीरे] $C_{94}C_{45}K_7K_{76}$, गम्भीरे $C_{02}K_{10}E$ (unmetr.), गंभीरे K_{82} • ०रसनं] Σ ,
०रमणं E • ०बन्धं] Σ , ०बन्ध C_{45} • ब्रजस्व] Σ , रमस्व E (31a) ०द्वीपा०]
 Σ , ०दीपा० K_7 (31b) ईशानेनाभिजुष्टं] $C_{02}K_{82}K_7K_{76}E$, ईशानेनाभिदुष्टं $C_{94}K_{10}$,
ईशानेभिदुष्टं C_{45}^{ac} , ईशानेभि. १. दुष्टं C_{45}^{pc} • विमलं नादशीता०] $C_{\Sigma}K_{82}K_{76}$, विमलान्नादशीता०
 K_{10} , विपुलं नादशीता० K_{76} , विमलं नामशिता० E (31c) केशरं] $C_{45}E$, केशर०
 $C_{94}C_{02}K_{82}K_7K_{76}$ (unmetr.), केश्वर० K_{10} (unmetr.) (31d) पञ्चव्योम०] Σ ,
पञ्चव्योमं K_{82} , प्रञ्चव्योम० K_{76} • ०शस्तं ग०] Σ , ०शस्वङ्ग० C_{02} • ०परम०] Σ , ०परमं
 K_{82} (unmetr.) • सेव्यम्] Σ , सर्वम् E (32a) नाड्यैका०] Σ , नाड्यैका० K_{76} •
निपतितममृतं] Σ , निपतितममृत० K_{82} (unmetr.), नि. २. तममृतं K_{10} • ०पारकेण]
 $C_{94}C_{45}K_{82}K_7K_{76}$, ०याङ्क्रेण $C_{02}E$, ०पारकेन K_{10} (32b) ०पुटं] Σ , ०पुट
 C_{45} • स्थाणु०] conj., स्थाणु० $C_{\Sigma}K_{82}K_7K_{76}$, ०स्थान० K_{10} , स्थान० E (32c)
यं पश्यन्तीशभक्ताः] K_{82} , यं पश्यन्तीशभक्ता $C_{94}K_{10}$, यं पश्यन्तीशभक्ताः C_{45} , यं
पश्यन्तीशभक्ता C_{02} , यत्पश्यन्तीशभक्ता K_7 , यं पश्यन्ती २ २ २ K_{76} , यं पश्यन्तीशमक्षा
 E • ०प्रपञ्चम्] $C_{94}K_{82}K_{10}K_7K_{76}$, ०प्रपञ्च $C_{45}C_{02}E$ (32d) देवेशं] $C_{45}K_{10}E$,
देवेशं $C_{94}C_{02}K_{82}$, देवेश K_7K_{76} • घण्टिकेशामर०] C_{02} , घण्टिकेशामर० $C_{94}C_{45}K_{10}$
 K_7K_{76} , घण्टिकेशं मर० K_{82} , घण्टिकेशामर० E • ०भवं तीर्थम्] K_{76} , भव २ २ २ C_{94} ,
०भवन्तीर्थम् $C_{45}C_{02}K_{82}K_{10}K_7E$ • ०विन्दुम्] Σ , ०विन्दु C_{02}

दशमोऽध्यायः

[वागीश्वरतीर्थम्]

मीमांसासूत्रकूला क्रमपदपुलिना शैवशास्त्रार्थतोया
मीनौघा पञ्चरात्रं श्रुतिकुटिलगतिः स्मार्तवेगा तरङ्गा ।
योगावर्तातिशोभा उपनिषदिवहा भारतावर्तफेना
पञ्चाशद्योमरूपी रसभवननदी तीर्थ वागीश्वरीयम् ॥ १० : ३३ ॥

यस्तं वेत्ति स वेत्ति वेदनिखिलं संसारदुःखच्छिदं
जन्मव्याधिवियोगतापमरणं क्लेशार्णवं दुःसहम् ।
गर्भावासमतीव सहायविषमं दुस्तीर्यदुःखालयं
प्राप्तं तेन न संशयः शिवपदं दुष्प्राप्य देवैरपि ॥ १० : ३४ ॥

॥ इति वृषसारसंग्रहे कायतीर्थोपवर्णनो नामाध्यायो दशमः ॥

(33a) शैवः] Σ , शर्वः E (33b) मीनौघाः] $K_{82}K_{10}K_{76}E$, मीनोघाः $C_{\Sigma}K_7$ • पञ्चरात्रं] Σ , पञ्चशत्रं E • ंगतिः] corr., ंगति $C_{\Sigma}K_{82}K_{10}K_7K_{76}E$ • ंस्मार्तवेगा तरङ्गा] Σ , ंस्मा.१.१वेगा तरङ्गा K_{10} , ंस्मार्तवेगास्तरङ्गा E (33c) ंवहा भारताः] Σ , महाभारताः K_{10} (33d) ंशब्दोमः] Σ , ंशब्दोमः K_{82} , ंसब्दोमः E (34a) यस्तं] Σ , यस्तः $C_{94}C_{45}$ • स वेत्ति] Σ , न वेत्ति K_7 (34b) ंमरणं] Σ , ंमरण K_7 • ंर्णवं] Σ , ंणवं K_{82} , ंर्णव E (34c) गर्भावासम्] Σ , गर्भोवासम् E • ंविषमं] $C_{02}K_{82}K_7K_{76}E$, ंविषयं $C_{94}C_{45}K_{10}$ • ंलयम्] Σ , ंलयः K_{82} • दुस्तीर्यः] Σ , दुस्तीर्यः K_7 (34d) प्राप्तं तेन न संशयः शिवपदं दुष्प्राप्य देवैरपि] $C_{94}C_{45}^{pc}K_{82}K_7K_{76}$, प्राप्तं तेन न संशयः शिवदं दुष्प्राप्य देवैरपि C_{45}^{ac} , प्राप्तं तेन न संशयं शिवपदं दुष्प्राप्य देवैरपि $C_{02}E$, प्रा.१.१यः शिवः Σ ंय देवैरपि K_{10} (Colophon) कायतीर्थोपवर्णनो] Σ , कायती Σ ंवर्णनो C_{94} • नामाध्यायो दशमः] Σ , नाम दशमो Δ ध्यायः E

[एकादशमो ऽध्यायः]

[चतुराश्रमधर्मविधानः]

देव्युवाच ।

सर्वयज्ञः परश्रेष्ठ अस्ति अन्यः सुरोत्तम ।

अल्पक्लेशमनायास अर्थप्रायं विनेश्वर ॥ ११:१ ॥

सर्वयज्ञफलावाप्ति दैवतैश्चापि पूजितम् ।

कथयस्व सुरश्रेष्ठ मानुषाणां हिताय वै ॥ ११:२ ॥

महेश्वर उवाच ।

न तुल्यं तव पश्यामि दया भूतेषु भामिनि ।

किमन्यत्कथयिष्यामि दया यत्र न विद्यते ॥ ११:३ ॥

सदाशिवमुखात्पूर्वं श्रुतं मे वरसुन्दरि ।

शृणु देवि प्रवक्ष्यामि धर्मसारमनुत्तमम् ॥ ११:४ ॥

Witnesses used for this chapter: C₉₄ ff. 208v–210r, C₄₅ ff. 214r–215v, C₀₂ ff. 285v–287v, K₈₂ ff. 15v–17v, K₁₀ ff. 221v–223v (exp. 56 lower – 58 lower), K₇ ff. 223v–225v; K₇₆ ff. 223v–225r, E pp. 613–617; C_Σ = C₉₄ + C₄₅ + C₀₂

(1b) अन्यः] C₄₅K₈₂K₇K₇₆, अन्य C₉₄C₀₂K₁₀, चान्या E • उत्तम] Σ, उत्तमः K₇ (1c) •नायास] C_ΣK₇E, •नायास K₈₂, •नायास K₁₀, •नशाय K₇₆ (1d) •र्थप्रायं] K₈₂^{pc}K₇K₇₆, •र्थप्राय C_Σ, •र्थप्राय K₈₂^{ac}, •र्थप्राय K₁₀, •थान्नाय E • विनेश्वर] Σ, विनेश्वर K₁₀, सुरेश्वर E (2a) दैवतैः] C₉₄C₄₅K₈₂K₇₆E, देवतैः C₀₂ K₇, देवतैः K₁₀ (2cd) •श्रेष्ठ मानुषाणां हिताय वै] Σ, •श्रेष्ठ K₁₀ (3) महेश्वर] Σ, महेश्वर K₇ (3a) तुल्यं तव] Σ, तुल्यं C₉₄ (3b) भामिनि] Σ, भामि C₀₂ (3c) किमन्यम्] Σ, किमन्यम् K₁₀ (4c) देवि प्रवक्ष्यामि] C₄₅C₀₂K₈₂K₁₀, ते देवि वक्ष्यामि C₉₄K₇E, देवि वक्ष्यामि K₇₆ (4d) •सारमनुत्तमम्] Σ, •सारसमुच्चयम् C₀₂

एकादशमो ऽध्यायः

[गृहस्थः]

विनार्थेन तु यो यज्ञः स यज्ञः सार्वकामिकः ।

अक्षयश्चाव्ययश्चैव सर्वपातकनाशनः ॥ ११:५ ॥

बहुविघ्नकरो ह्यर्थो बह्वायासकरस्तथा ।

ब्रह्महत्या इवेन्द्रस्य प्रविभागफला स्मृता ॥ ११:६ ॥

पञ्चशोध्येन शोध्येत अर्थयज्ञो वरानने ।

शोधिते तु फलं शुद्धमशुद्धे निष्फलं भवेत् ॥ ११:७ ॥

देव्युवाच ।

पञ्चशोध्ये सुरश्रेष्ठ संशयो ऽत्र भवेन्मम ।

कथयस्व विभागेन श्रोतुमिच्छामि तत्त्वतः ॥ ११:८ ॥

रुद्र उवाच ।

मनःशुद्धिस्तु प्रथमं द्रव्यशुद्धिरतः परम् ।

मन्त्रशुद्धिस्तृतीया तु कर्मशुद्धिरतः परम् ।

5ab See a sequence or list of the four āśramas in 4.75 above: गृहस्थो ब्रह्मचारी च वानप्रस्थो ऽथ भैक्षुकः; see also 5.9: एतच्छौचं गृहस्थानां द्विगुणं ब्रह्मचारिणाम् । वानप्रस्थस्य त्रिगुणं यतीनां तु चतुर्गुणम् ॥.

- (5b) यज्ञः] Σ, यज्ञ E • सार्वकामिकः] C₄₅K₇₆E, सर्वकालिकः C₉₄K₇, सर्वकामिक C₀₂, सार्वकालिकः K₈₂, सार्वकामिकाः K₁₀ (5c) अक्षयश्चाव्ययश्च] C₄₅K₁₀K₇K₇₆E, अक्षयं चाव्ययं C₉₄C₀₂K₈₂ (5d) नाशनः] C₉₄K₈₂K₁₀K₇K₇₆, नाशनम् C₄₅E, नाशन C₀₂ (6a) करो] Σ, करा C₀₂E • ह्यर्थो] Σ, ह्यर्थो E (6b) करस्तथा] Σ, करतस्था E (6d) प्रविभागः] C₄₅, प्रविभागः C₉₄C₀₂(?)K₈₂K₇E, प्रतिभागः K₁₀K₇₆ • फला स्मृता] C₀₂, फलः स्मृतः C₉₄C₄₅K₈₂K₁₀K₇K₇₆, फल स्मृतः C₉₄^{ac}, प्रदः स्मृतः E (7b) यज्ञो] Σ, यज्ञ C₀₂ (7cd) शुद्धमशुद्धे] Σ, शुद्धमशुद्धे K₈₂, शुद्धमशुद्धं E (8) देव्युवाच] Σ, om. K₁₀^{ac} (8a) शोध्ये] C₉₄K₈₂K₇₆, शोध्य K₁₀K₇, शोध्यः E • श्रेष्ठ] Σ, श्रेष्ठ C₀₂ (8b) ऽत्र भवेः] Σ, ऽत्रा भवेः E (9b) शुद्धिरतः] Σ, शुद्धिगतः K₁₀ (9c) मन्त्रशुद्धिस्तृतीया] Σ, मन्त्रादि तृतीया K₇ (9d) कर्मशुद्धिः] Σ, कर्मसिद्धि K₇

पञ्चमी सत्त्वशुद्धिस्तु क्रतुशुद्धिश्च पञ्चधा ॥ ११:९ ॥

मनःशुद्धिर्नाम अविपरीतभावनया ।

द्रव्यशुद्धिर्नाम अनन्यायोपार्जितद्रव्येन ॥ ११:१० ॥

मन्त्रशुद्धिर्नाम स्वरव्यञ्जनयुक्ततया ।

क्रियाशुद्धिर्नाम यथाक्रमाविपरीततया ।

सत्त्वशुद्धिर्नाम रजस्तम-अप्रधानतया ॥ ११:११ ॥

विधिमेवं यदा शुध्येद्यदि यज्ञं करोति हि ।

तस्य यज्ञफलावाप्तिर्जन्ममृत्युश्च नो भवेत् ॥ ११:१२ ॥

विनार्थेन तु यो यज्ञं करोति वरसुन्दरि ।

न तस्य तत्फलावाप्तिः सर्वयज्ञेष्वशेषतः ॥ ११:१३ ॥

यज्ञवाट कुरुक्षेत्रं सत्त्वावासकृतालयः ।

(9e) पञ्चमी] Σ , पञ्चमं E • शुद्धिस्तु] Σ , शुद्धिश्च K₈₂E (9f) शुद्धिश्च पञ्चधा] Σ , शुद्धिस्तु पञ्चधा C₀₂, शुद्धिरतः परम् K₈₂ (10ab) शुद्धिर्नां] Σ , शुद्धि नां C₀₂ • भावनया] Σ , भावनवा K₈₂, भावनतया K₁₀ (10cd) शुद्धिर्नां] Σ , शुद्धि नां C₀₂K₇ • अनन्यायो] C₄₅K₈₂K₁₀K₇K₇₆, अन. यो C₉₄, अन्यायो C₀₂, स्वल्पान्यायो E • द्रव्येन] Σ , व्येन K₁₀ (11ab) मन्त्रशुद्धिर्नां] C₉₄C₄₅K₁₀K₇₆E, मन्त्रशुद्धि नां C₀₂K₇, मन्त्रस्तुद्धिनां K₈₂ • युक्ततया] Σ , युक्तया C₄₅ (11cd) शुद्धिर्नां] Σ , शुद्धि नां C₀₂K₁₀ • क्रमां] Σ , क्रमं C₀₂ • रीततया] Σ , रीतया C₄₅, तया K₇ (11ef) शुद्धिर्नां] Σ , शुद्धि नां C₉₄C₀₂ • प्रधानतया] Σ , प्रधानत K₇, धानतया K₇₆ (12a) धिमेवं यदा] C₄₅E, धिमेव यदा C₉₄C₀₂K₈₂K₇₆, धिमेव य K₁₀, धिमेवं यथा K₇ (12ab) शुध्येद्यदि] conj., सूयेद्यदि C₉₄K₈₂K₇₆, पूर्य यदि C₄₅, सूयेद्यदि C₀₂, सूयेद्यति K₁₀, पूयेद्यदि K₇, शूय्य यदि E (12b) यज्ञं] C₉₄C₄₅K₈₂K₇₆E, यज्ञ C₀₂K₇, संज्ञ K₁₀ • हि] Σ , om. K₁₀ (12cd) वाप्तिर्जं] C₉₄C₄₅E, वाप्ति ज C₀₂K₁₀K₇K₇₆, वापि जं K₈₂ (13b) सुन्दरि] Σ , सुन्दरी E (13c) लावाप्तिः] Σ , लासिस् K₇₆ (13d) सर्वयज्ञेष्वशेषतः] Σ , सर्वेषु यज्ञेष्वशेषतः K₇₆^{ac}, सर्वयज्ञेषु शेषतः E (14a) वाट कुरुं] Σ , वाटङ्कुरुं C₄₅, वाटकृतं E • क्षेत्रं] Σ , क्षेत्र K₇K₇₆ (14b) सत्त्वां] Σ , सत्त्वास्तवां C₄₅^{ac} • लयः] Σ , लयम् C₀₂

एकादशमो ऽध्यायः

प्रत्याहार महावेदि कुशप्रस्तर संयमः ॥ ११:१४ ॥

विधि नियमविस्तारो ध्यानवह्निः प्रदीपितः ।

योगेन्धनसमिज्ज्वालतपोधूमसमाकुलः ॥ ११:१५ ॥

पात्रन्यास शिवज्ञानं स्थालीपाक शिवात्मकः ।

आज्याहुतिमविच्छिन्नं लम्बकस्तुवपातितः ॥ ११:१६ ॥

धारणाध्वर्युवत्कृत्वा प्राणायामश्च ऋत्विजः ।

तर्कयुक्तः सविस्तारः समाधिर्वयतापनः ॥ ११:१७ ॥

ब्रह्मविद्यामयो यूपः पशुबन्धो मनोन्मनः ।

श्रद्धा पत्नी विशालाक्षि संकल्प पद शाश्वतम् ॥ ११:१८ ॥

पञ्चेन्द्रियजयोत्पन्नः पुरोडाशो ऽमृताशनः ।

ब्रह्मनादो महामन्त्रः प्रायश्चित्तानिलो जयः ॥ ११:१९ ॥

सोमपान परिज्ञानमुपाकर्म चतुर्यमः ।

(14c) वेदि] Σ, वेदि E (15a) विधि नि०] Σ, विधिर्नि० E • विस्तारो] Σ, विस्तारो C₄₅ (15b) ध्यानवह्निः प्रदीपितः] K₇, ध्यानवह्निप्रदीपितः C₉₄K₈₂K₇₆, ध्यानवह्निप्रदीपितः C₄₅, ध्यानमग्निप्रदीपितः C₀₂, ध्यान अग्निप्रदीपनः K₁₀, ध्यानवृद्धिप्रदीपनः E (15cd) एन्धनसमिज्ज्वालतपोधूम०] K₁₀K₇, एन्धनसमिज्ज्वालतपोधूप० C₉₄, एन्धनसत्वमिज्ज्वालतपोधूम० C₄₅, एन्धनसमिज्ज्वालतपोधूम० C₀₂, एन्धनशमित्ज्वालतपोधूप० K₈₂, एन्धनशमित्ज्वालतपोधूम० K₇₆, एन्धनसमिज्ज्वाला तपोधूम० E (16a) पात्र०] Σ, पात्रा० K₇ (16c) छिन्नं] Σ, छिन्न K₇ (16d) लम्बक०] Σ, लम्बक० C₀₂, त्र्यम्बक० E • पातितः] Σ, पातितम् E (17a) ध्वर्युव०] K₁₀, ध्वर्यव० C_ΣK₇₆, ध्वर्यव० K₈₂, ध्वर्यव० K₇, धर्मव० E (17c) युक्तः] Σ, युक्त C₀₂, युक्तिः K₈₂ • विस्तारः] Σ, विस्तारो C₀₂ (18b) न्मनः] C₉₄K₈₂K₁₀K₇₆E, न्मनः C₄₅C₀₂K₇ (18c) पत्नी] Σ, पत्नी C₉₄ • विशालाक्षि] Σ, विशालाक्षी K₇ E (18d) पद शाश्वतम्] Σ, पद शाश्वतम् C₉₄ (19b) ऽडाशो] C_ΣK₁₀K₇K₇₆, भा K₈₂^{ac}, भासे K₈₂^{pc}, भागे E • मृता०] Σ, मृगा० C₀₂ (19d) न्तानिलो] Σ, न्तानिलो C₀₂K₁₀ • जयः] Σ, जलाः E (20a) परि०] Σ, पर० C₀₂

इतिहास जलस्नानं पुराणकृतमम्बरः ॥ ११:२० ॥

इडासुषुम्नासंवेद्ये स्नानमाचमनं सकृत् ।

संतोषातिथिमादृत्य दयाभूतद्विजार्चितः ॥ ११:२१ ॥

ब्रह्मकूर्चं गुणातीतं हविर्गन्धं निरञ्जनः ।

ब्रह्मसूत्रं त्रयस्तत्त्वं बोधना मुण्डितं शिरः ॥ ११:२२ ॥

निवृत्त्यादि चतुर्वेदश्चतुःप्रकरणासनः ।

दक्षिणामभयं भूते दत्त्वा यज्ञं यजेत्सदा ॥ ११:२३ ॥

विनार्थं यज्ञसम्प्राप्तिः कथिता ते वरानने ।

आसहस्रस्य यज्ञानां फलं प्राप्नोति नित्यशः ॥ ११:२४ ॥

आश्रमः प्रथमस्तुभ्यं कथितो ऽस्ति वरानने ।

सदाशिवेन सद्धर्मं दैवतैरपि पूजितम् ॥ ११:२५ ॥

23c cf. VSS 22.14ab : दक्षिणामभयं भूतेभ्यः पशुबन्धः स्वयंकृतः

(20c) ०स्नानं] Σ, ०स्नान C₄₅ (20d) पुराण०] Σ, पुराणं E • ०कृतमम्बरः] Σ, ०कृतमम्बरम् C₄₅ (unmetr.) (21a) ०सुषुम्ना०] Σ, ०सुषुम्ना० C₀₂ • ०वेद्ये] C₉₄K₇₆E, ०वेद्य C₄₅K₁₀, ०वेद्ये: C₀₂, ०वेद्य K₈₂, ०भेदो K₇ (21b) सकृत्] Σ, विदुः C₀₂ (21c) ०तोषातिथिमादृत्य] Σ, ०तोषातिथिमादृत्य K₁₀, ०तोषातिथिमादृत्य K₇₆ (21d) ०द्विजा०] Σ, ०दया० C₄₅ (22b) ०हविर्ग०] C₉₄C₀₂K₁₀K₇K₇₆^{pc} E, ०हविर्ग० C₄₅, ०हविर्ग K₈₂, ०विर्ग० K₇₆^{ac} (22c) ०सूत्रं त्रयस्] C₄₅K₁₀K₇K₇₆ E, ०सूत्रत्रयस्तयस् C₉₄, ०सूत्रं त्रय C₀₂, ०सूत्रत्रयं K₈₂ (22d) मुण्डितं] Σ, मुण्डित० C₄₅K₇ (unmetr.) (23a) निवृत्त्या०] em., निवृत्त्या० C_ΣK₈₂K₁₀K₇K₇₆, निवृत्त्या० E (23b) ०प्रकरणासनः] Σ, प्रकरणासनः C₀₂, प्रकरणासनः E (23c) ०भयं भूते] Σ, ०भक्षयम्भूतै C₄₅ (23d) यज्ञं यजेत्] Σ, यज्ञं ददत् E (24a) विनार्थं] Σ, विनार्थ C₀₂K₇₆ (24b) कथिता ते] Σ, कथितो स्मि C₀₂, कथितस्ते E • वरानने] Σ, वरानने C₀₂ (24d) प्राप्नोति] Σ, प्राप्नोति C₉₄ • नित्यशः] Σ, मानवः K₁₀ (25a) आश्रमः] Σ, आश्रम C₄₅C₀₂ • ०स्तुभ्यं] Σ, ०स्त्येष C₀₂, ०स्त्येवं E (25b) ऽस्ति] C₉₄C₄₅K₈₂K₇K₇₆, स्मि C₀₂K₁₀E (25c) ०धर्मं] Σ, ०धर्म C₄₅, ०धर्म E (25d) दैव०] Σ, देव० K₁₀E • पूजितम्] Σ, पूजितम् C₄₅

एकादशमोऽध्यायः

[ब्रह्मचारी]

ब्रह्मचर्यं निबोधेदं शृणुष्वावहिता शुभे ।
द्वितीयमाश्रमं देवि सर्वपापविनाशनम् ॥ ११:२६ ॥
व्रतं ब्रह्मपरं ध्यानं सावित्री प्रकृतिर्लयम् ।
ब्रह्मसूत्राक्षरं सूक्ष्मं त्रिगुणालय मेखलम् ॥ ११:२७ ॥
दम दण्ड दया पात्रं भिक्षा संसारमोचनम् ।
त्र्यायुषं द्यक्षरातीतं ज्ञानभस्म-अलङ्कृतम् ॥ ११:२८ ॥
स्नानव्रतं सदासत्यं शीलशौचसमन्वितम् ।
अग्निहोत्र त्रयस्तत्त्वं जप ब्रह्मबिलस्वरः ॥ ११:२९ ॥
द्वितीय आश्रमो देवि यथाह भगवान्निशवः ।
ममापि कथितं तुभ्यं जन्ममृत्युविनाशनम् ॥ ११:३० ॥

[वानप्रस्थः]

वानप्रस्थविधिं वक्ष्ये शृणुष्वायतलोचने ।

26cd cf. MBh 12.184.10A: गार्हस्थ्यं खलु द्वितीयमाश्रमं वदन्ति 27ab cf. VSS 16.8cd

(26a) °चर्यं] Σ, °चर्यं K₈₂ (26b) °वहिता शुभे] Σ, °वहितो भव C₀₂, °वहितो शुभे K₁₀ (26d) °विनाशनम्] Σ, °प्रनाशनम् K₁₀ (27a) °परं ध्यानं] Σ, °परिज्ञानं E (27b) °कृतिर्लयम्] C₉₄K₈₂K₇K₇₆E, °कृतालयम् C₄₅, °कृतीलयम् C₀₂, °कृतिलः K₁₀ (27d) °लय] Σ, °ल-¹ C₉₄ • मेखलम्] Σ, यत्फलम् E (28a) दम] Σ, यम K₇₆ • दण्ड दया] Σ, दण्डादया K₈₂, दण्डादयो E • पात्रं] Σ, पात्र K₁₀ (28b) °मोचनम्] Σ, °मोदनः K₇₆ (28c) °युषं] Σ, °युष K₈₂ (28d) भस्म] Σ, भष्मम् E (29a) °व्रतं] C₉₄C₀₂K₈₂K₁₀K₇₆, °व्रत C₄₅K₇E (29c) °होत्र त्रयस्तत्त्वं] K₈₂K₇E, °होत्रत्रयस्तत्त्वं C₉₄, °होत्र(त)यस्तत्त्वं C₄₅, °होत्रत्रयं तत्त्वा C₀₂, °होत्रं त्रयस्तत्त्वं K₁₀, °होत्रं त्रयस्तत्त्वं K₇₆ (29d) °बिलस्वरः] corr., °बिलश्वरः C_ΣK₈₂K₁₀, °बिलेश्वर K₇E, विलश्वरः K₇₆ (30a) द्वितीय आश्रमो] Σ, द्वितीयमाश्रमो C₀₂, द्वितीयमाश्रमं E (30b) यथाह] C₉₄C₄₅K₈₂K₇K₇₆, यथाहं C₀₂K₁₀, यदाह E (30c) ममापि कथितं तु०] Σ, ममापि कथितस्तु० K₇, मयापि कथितो तु० E (30d) °मृत्यु०] Σ, °मृ-¹ C₉₄ • °नाशनं] Σ, °नाशनः K₇ (31a) °विधिं] Σ, °विधि C₄₅

यथाश्रुतं यथातथ्यमृषिदैवतपूजितम् ॥ ११:३१ ॥

वैराग्यवनमाश्रित्य नियमाश्रममाहरेत् ।

शीलशैलदृढद्वारे प्राकारे विजितेन्द्रियः ॥ ११:३२ ॥

अधिभूतः स्मृतो माता अध्यात्मश्च पिता तथा ।

अधिदैविकमाचार्यो व्यवसायाश्च भ्रातरः ॥ ११:३३ ॥

श्रुतिः स्मृतिः स्मृता भार्या प्रज्ञा पुत्रः क्षमानुजः ।

मैत्री बन्धुर्जटा चापं करुणा सुपवित्रकम् ।

मुदिता मौन चत्वारः सर्वकार्यमुपेक्षका ॥ ११:३४ ॥

यमवल्कलसंवीतस्तपःकृष्णाजिनाधरः ।

उत्तरासङ्गमासीनो योगपट्टदृढव्रतः ॥ ११:३५ ॥

वेदघोषेण घोषेण प्राणायामो ऽग्निहावनम् ।

जितप्राण मृगाकूलो धृति यज्ञः क्रिया जपः ॥ ११:३६ ॥

अर्थसंग्रह शास्त्रेषु सखा दमदयादयः ।

33ab cf. VSS 22.10ab : अध्यात्मनगरस्फीतः अधिभूतजनाकुलः

(31d) °दैवत°] Σ, °देवत° C₀₂ (32a) वैराग्य°] Σ, वैराग्या E (32b) नियमा°] Σ, मा° K₈₂^{ac} • °श्रममा°] Σ, °श्रमनो हरेत् C₉₄ (32c) °दृढ°] Σ, °दृष° E (32d) °कारे] Σ, °कार° C₀₂ (33a) स्मृतो] Σ, °- C₄₅, स्मृतौ E (33c) अधिदैविक°] em. GOODALL, °अ- °भौ- °क° C₉₄, अधिभौतिक° C₄₅ C₀₂ K₈₂ K₇ K₇₆ E, अधिभौतिक° K₁₀ (33d) व्यवसायाश्च] Σ, व्यवसायश्च E (34a) स्मृता] Σ, स्मृतो C₄₅ (34c) बन्धुर्ज°] Σ, बन्धु ज° C₀₂ K₁₀ (34e) मौन चत्वारः] Σ, मौनश्चत्वारः C₄₅, मौन चत्वार C₀₂ (34f) °कार्यमु°] Σ, °कार्यामु° K₈₂ • °पेक्षका] Σ, °पेक्षया E (35a) °संवीत°] Σ, °सान्वीत° E (35b) °कृष्णा°] Σ, °कृष्णां C₀₂ • °जिनाधरः] K₇, °जिनधरः C_Σ K₈₂ K₁₀ K₇₆ (unmetr.), °जिनं पुरः E (35c) °सङ्ग°] Σ, °सङ्गाव° K₇₆^{ac} (35d) °दृढ°] Σ, °दृष्ट° K₁₀ • °व्रतः] Σ, °- C₉₄ (36a) वेद°] Σ, °- द° C₉₄ • °ण घोषेण] Σ, °ण घोषीण C₀₂ (36b) °हावनम्] Σ, °हावनम् C₄₅, °हावन C₀₂ (36d) °जपः] Σ, °जिणः C₀₂ (37b) सखा] Σ, सखो K₁₀ • दमद°] Σ, दम° C₉₄^{ac}, दयद° C₀₂

एकादशमो ऽध्यायः

शिवयज्ञं प्रयुञ्जीत साधनाष्टकपूजनम् ॥ ११:३७ ॥

पञ्चब्रह्मजलैः पूतः सत्यतीर्थशिवहृदे ।
स्नानमाचमनं कृत्वा संध्यात्रयमुपासयेत् ॥ ११:३८ ॥

अक्षमाला पुराणार्थं जप शान्तं दिवानिशम् ।
ज्ञानसलिलसम्पूर्णमितिहासकमण्डलुः ॥ ११:३९ ॥

पञ्चकर्मक्रियोत्क्रान्ति जप पञ्चविधः सुखम् ।
साधनं शिवसंकल्पो योगसिद्धिफलप्रदः ॥ ११:४० ॥

संतोषफलमाहारः कामक्रोधपराजितः ।
आशापाशजयाभ्यासो ध्यानयोगरतिप्रियः ।
अतिथिभ्यो ऽभयं दत्त्वा वानप्रस्थश्चरेद्व्रतम् ॥ ११:४१ ॥

37d cf. DhP 2.1: अष्टभिः साधनैरभिश्चितं कायञ्च यत्नतः । शोधयित्वा ततो योगी योगाभ्यासं समाचरेत् ॥ 38d cf. VSS 11.59cd: शिवस्य हृदयं संध्या तस्मात्संध्यामुपासयेत्

(37c) °यज्ञं] Σ, °यज्ञ C₀₂K₇ (37d) °पूजनम्] Σ, °पूजिकं C₀₂ (38a) °ब्रह्मजलैः पूतः] Σ, ब्र. ३. K₁₀ (38b) °तीर्थं] Σ, °तीर्थं E (38c) °चमनं] Σ, °चनं C₄₅ (38d) °सयेत्] em., °श्रयेत् C_ΣK₈₂K₁₀K₇K₇₆E (39a) अक्षमाला] Σ, °अक्ष. ३. ला C₉₄ • पुराणार्थं] Σ, पुराणाञ्च K₁₀, पुराणा/र्था/ K₇ (39b) °शान्तं] Σ, °शान्ति C₉₄K₈₂ (39c) °सलिलं] Σ, °सलीलं E (39d) °कमण्डलुः] Σ, °कमण्डलु E (40ab) °त्क्रान्ति ज०] C₉₄C₄₅K₁₀K₇₆, °क्रान्तिज० C₀₂, °त्क्रान्तिर्ज० K₈₂, °त्क्रान्तिज० K₇, ऽक्रान्ति ज० E (40d) °दः] Σ, °दम् E (41c) °भ्यासो] Σ, °भ्यास्यो K₇₆, °भ्यास E (41d) °रति०] C₀₂K₈₂K₁₀K₇K₇₆, ३. C₉₄, °रिति० C₄₅, °रतिः E (41e) अतिथिभ्यो ऽभयं] Σ, आर्तिभ्यश्चाभयं E • दत्त्वा] Σ, दारा C₀₂ (41f) °प्रस्थश्च०] Σ, °प्रस्थ च० C₀₂K₁₀

वानप्रस्थमयं धर्मं गदितं यत्पूर्वमवधारितं
संसारोद्धरणमनित्यहरणमज्ञाननिर्मूलनम् ।
प्रज्ञावृद्धिकरममोघकरणं क्लेशार्णवोत्तारणं
जन्मव्याधिहरमकर्मदहनं सेवेत्स धर्मोत्तमम् ॥ ११:४२ ॥

[परिव्राजकः]

परिव्राजकधर्मो ऽयं कीर्तयिष्यामि तच्छृणु ।
सुखदुःखं समं कृत्वा लोभमोहविवर्जितः ॥ ११:४३ ॥
वर्जयेन्मधु मांसानि परदारांश्च वर्जयेत् ।
वर्जयेच्चिरवासं च परवासं च वर्जयेत् ॥ ११:४४ ॥

43d cf. VSS 4.71: कामः क्रोधश्च लोभश्च मोहश्चैव चतुर्विधः । चतुःशत्रुर्निहन्तव्यः सर्वथा वीत-
कल्मषः ॥ 44ab cf. Manu 2.177: वर्जयेन्मधु मांसं च गन्धं माल्यं रसान्निव्यः । शुक्तानि
यानि सर्वाणि प्राणिनां चैव हिंसनम् ॥

42c om. K₁₀ 42d E (and paper MS K₄₁) add here a Śārdūlavikrīḍita line: श्रद्धा-
पूर्वकमेव यः सनियमं साक्षाच्च जीवन्निवः (शुद्धापूर्वकमेव यः सनियतं साक्षाच्च जीवने शिवः K₄₁)

(42a) गदितं यत्पूर्वमवधारितम्] conj., गदितं पूर्वधारितम् C₉₄C₄₅K₇₆, यत्पूर्वमवधा-
रितं C₀₂E, गदितं यत्पूर्वधारितं K₈₂^{ac}, गदितं यत्पूर्वमवधारितं K₈₂^{pc}, गदितं पूर्वधारितं K₁₀,
गदितं यत्पूर्वमेधारितं K₇ (42b) संसारोद्धरणमनित्यहरणमज्ञा०] C₉₄C₄₅K₈₂K₁₀K₇,
संसारोद्धरणमनित्यहरणमज्ञा० C₀₂E, संसारोद्धरणम् अनित्यहरणन्तज्ञा० K₈₂^{pc}, संसारोद्धरण-
मनित्यहरणमज्ञा० K₇₆ (42c) ऽकरममोघ०] C_ΣK₈₂ (unmetr.), ऽकममोघ० K₇,
ऽकरममोघ० K₇₆, ऽकरं प्रबोध० E • क्लेशार्णवो०] Σ, क्लेशार्णवो० K₈₂, शोकार्णवो० E
(42d) सेवेत्स] Σ, सेवे स C₀₂, सेवेत्त K₁₀ (43b) कीर्तयिष्यामि] Σ, कीर्तयि ॥ मि
C₉₄ (43c) ऽदुःखं] C₄₅, ऽदुःख C₉₄C₀₂K₈₂K₁₀K₇K₇₆E (43d) लोभमोह०]
C₄₅, लाभालोभ० C₉₄K₈₂K₁₀K₇, लाभलोभ० C₀₂, लाभालाभ० K₇₆, लाभालाभ० E •
ऽवर्जितः] Σ, ऽवर्जिताः K₁₀ (44a) वर्जयेन्] C₉₄K₁₀K₇₆, वर्जयेत् C₄₅C₀₂K₈₂K₇E
(44b) ऽदारांश्च] Σ, ऽदाराश्च K₇₆^{ac} (44c) ऽवासं] Σ, ऽवासश्च E (44d) ऽवासं]
Σ, ऽवासश्च E

एकादशमो ऽध्यायः

वर्जयेत्सृष्टभोज्यानि भिक्षामेकां च वर्जयेत् ।
वर्जयेत्संग्रहं नित्यमभिमानं च वर्जयेत् ॥ ११:४५ ॥

सुसूक्ष्मं मनसा ध्यात्वा दृशौ पादं विनिक्षिपेत् ।
न कुप्येत अनालाभे लाभे वापि न हर्षयेत् ॥ ११:४६ ॥

अर्थतृष्णास्वनुद्विग्नो रोषे वापि सुदारुणे ।
स्तुतिनिन्दा समं कृत्वा प्रियं वाप्रियमेव वा ॥ ११:४७ ॥

नियमास्तु परीधानं संयमावृतमेखलः ।
निरालम्बं मनः कृत्वा बुद्धिं कृत्वा निरञ्जनाम् ॥ ११:४८ ॥

आत्मानं पृथिवीं कृत्वा खं च कृत्वा मनोन्मनम् ।
त्रिदण्डं त्रिगुणं कृत्वा पात्रं कृत्वाक्षरो ऽव्ययः ॥ ११:४९ ॥

45b cf. Manu 2.188ab: भैक्षेण वर्तयेन्नित्यं नैकान्नादी भवेद्व्रती 46cd ≈ Manu 6.57:
अलाभे न विषदी स्याल्लाभे चैव न हर्षयेत् = VāsiṣṭhaDhS 10.22

45ab omitted in C₄₅

(45a) वर्जयेत्सृष्टं] C₀₂(?)K₈₂K₇K₇₆, वर्जयेत्सृष्टं C₉₄, वर्जन्मृष्टं K₁₀, वर्जयेन्मृष्टं
E • भोज्यानि] Σ, भोज्यालि(?) K₇ (45b) भिक्षामेकां] C₉₄K₁₀K₇₆, भिक्षामेकं
C₀₂K₈₂, भिक्षमेकञ् K₇, भिक्षामेकश E (46b) दृशौ] conj., शुचौ C_ΣK₈₂K₁₀K₇K₇₆
E • पादं] C₄₅C₀₂K₈₂K₇, पादं C₉₄K₇₆, पाद K₁₀E • विनिक्षिपेत्] Σ, निक्षिपेत्
C₉₄, विनिक्षिपेत् K₇ (46c) कुप्येत] Σ, कुपेत C₀₂ • अनालाभे] K₈₂, मनोलाभे C₉₄
C₄₅K₁₀K₇K₇₆, मनोलाभो C₀₂, मनालाभे E (47a) अर्थं] C₄₅C₀₂K₇, अर्थां C₉₄
K₈₂K₁₀K₇₆, अर्थ E • अनुद्विग्नो] Σ, अनुद्विग्नो C₀₂ (48a) धानं] Σ, धाना C₀₂,
धानं K₇ (48b) अवृतं] Σ, मृतं K₁₀, नृतं E • मेखलः] C₉₄C₄₅K₈₂K₇
E, मेखलाः C₀₂K₇₆, मेखला K₁₀ (48c) बन्धं मनः कृत्वा] K₇, बन्धमसत्कृत्वा C₉₄
K₈₂K₇₆, बन्धमसत्कृत्वा C₄₅, बन्धमनकृत्वा C₀₂, बन्धमनस्कृत्वा K₁₀, बन्धमनङ्कृत्वा E (48d)
बुद्धिं] Σ, बुद्धि C₄₅E • निरञ्जनाम्] em., निरञ्जनम् C_ΣK₁₀K₇K₇₆E, निरञ्जनः K₈₂
(49ab) कृत्वा खं च] Σ, कृत्वा च C₉₄ (49b) मनोन्मनम्] Σ, मनोन्मनः K₇,
मनोन्मनैः E (49d) क्षरो] Σ, करो K₁₀ • व्ययः] C₉₄C₄₅K₈₂K₁₀K₇₆, व्ययं C₀₂,
व्यय K₇, द्वयम् E

न्यसेद्धर्ममधर्मं च ईर्ष्याद्वेषं परित्यजेत् ।
 निर्द्वन्द्वो नित्यसत्त्वस्थो निर्ममो निरहंकृतः ॥ ११:५० ॥
 दिवसस्याष्टमे भागे भिक्षां सप्तगृहं चरेत् ।
 न चासीत न तिष्ठेत न च देहीति वा वदेत् ॥ ११:५१ ॥
 यथालाभेन वर्तेत अष्टौ पिण्डान्दिने दिने ।
 वस्त्रभोजनशय्यासु न प्रसज्येत विस्तरम् ॥ ११:५२ ॥
 नाभिनन्देत मरणं नाभिनन्देत जीवितम् ।
 इन्द्रियाणि वशंकृत्वा कामं हत्वा यतव्रतः ॥ ११:५३ ॥
 अतीतं च भविष्यं च न भिक्षुश्चिन्तयेत्सदा ।
 क्रोधमानमददर्पान्परिव्राड्ब्रजेत्सदा ॥ ११:५४ ॥
 विरागं तु धनुः कृत्वा प्राणायामगुणैर्युतम् ।
 धारणाशरतीक्ष्णेन मृगं हत्वा मनेन्द्रियम् ॥ ११:५५ ॥

50cd cf. BhG 2.45cd: निर्द्वन्द्वो नित्यसत्त्वस्थो निर्योगक्षेम आत्मवान् 51b cf. Gau-
 tDhS 23.18: तस्याजिनमूर्ध्वबालं परिधाय लोहितपत्रः सप्त गृहान्भक्षं चरेत् 53ab = MBh
 12.237.15ab = Manu 6.45ab = NāradaParivrUp 3.61cd

50a ०धर्मं च] Σ, ०धर्मं वा K₈₂ 50b ईर्ष्या०] K₈₂K₇E, ईर्ष्या० C_ΣK₁₀K₇₆ •
 ०द्वेषं] Σ, ०द्वेष C₀₂ 50c निर्द्वन्द्वो] Σ, निर्वन्द्वो C₀₂ • ०सत्य०] Σ, ०संत्य०
 C₀₂ 50d निर्ममो] K₇E, निर्मासो C_ΣK₈₂K₇₆, निर्मासो K₁₀ • ०कृतः] Σ, ०कृतं
 K₈₂, ०कृतिः E 51a दिवसस्या०] Σ, दिवसत्या० C₄₅ 51b भिक्षां] Σ, भिक्षा
 K₁₀ 52a यथालाभेन] Σ, यथाला 2. C₉₄ 52b अष्टौ] Σ, अष्ट E 52c
 ०शय्यासु] Σ, ०शय्याञ्च K₁₀, ०शैय्यासु E 52d ०सज्येत] C₉₄C₀₂K₈₂K₁₀K₇₆,
 ०युज्ये C₄₅, ०सहेत K₇, ०सह्येत E • विस्तरम्] Σ, विस्तरः E 53c वशंकृ०] Σ,
 वसंतकृ० C₀₂ 53d हत्वा यतव्रतः] Σ, कृत्वा यतः व्रतः K₁₀ 54b भिक्षुश्चि०] Σ,
 भिक्षुश्चि० K₈₂, भिक्षु चि० E • सदा] Σ, om. C₄₅ 54cd ०दर्पान्य०] Σ, ०दर्पात्य०
 C₄₅ 55a धनुः] Σ, धनुष E 55b प्राणायामगु०] Σ, प्राणायामङ्गु० C₉₄ •
 युतम्] Σ, युतः K₈₂, वृतं E 55c ०तीक्ष्णेन] K₁₀E, ०तीक्ष्णेन C_ΣK₇K₇₆, ०तीक्ष्णे
 K₈₂ 55d मृगं हत्वा] Σ, गृहं गत्वा

एकादशमोऽध्यायः

मैत्रीखङ्गसुतीक्ष्णेन संसारारिं निकृन्तयेत् ।
 करुणावर्तचक्रेण क्रोधमत्तगजं जयेत् ।
 मुदितावर्मबद्धाङ्गस्तूणं पूर्णमुपेक्षया ॥ ११:५६ ॥
 अनक्षरं परं ब्रह्म चिन्तयेत्सततं द्विज ।
 ब्रह्मणो हृदयं विष्णुर्विष्णोश्च हृदयं शिवः ।
 शिवस्य हृदयं संध्या तस्मात्संध्यामुपासयेत् ॥ ११:५७ ॥
 संसारार्णवतारणं शुभगतिः स ब्रह्म संध्याक्षरं
 ध्यायेन्नित्यमतन्द्रितो ह्यनुपमं व्यक्तात्मवेद्यं शिवम् ।
 रूपैर्वर्णगुणादिभिश्च विहितं दुर्लक्ष्यलक्ष्योत्तमं
 यत्नोद्धृत्य समाश्रयेत्सुरगुरुं सर्वार्तिहर्ता हरम् ॥ ११:५८ ॥

57 ≈ *Saubhāgyabhāskara* of Bhāskararāya ad *Lalitāsahasranāmastotra* 302:
 ब्रह्मणो हृदयं विष्णुर्विष्णोरपि शिवः स्मृतः । शिवस्य हृदयं सन्ध्या तेनोपास्या द्विजातिभिः ॥ इति
 कश्यपादिवचनैः कौर्मपाद्मस्कान्दादिनिखिलपुराणेषु च तत्र तत्र देवीकालिकाब्रह्माण्डमार्कण्डेयादिपु-
 राणेषु बहुशः शक्तिरहस्य-देवीभागवत-तृतीयस्कन्धादिषु च इदंपर्येण सर्वत्र ज्ञानार्णवकुलार्णवादितन्त्रेषु
 त्वपरिमितत्या वर्णितम्

(56a) सुतीक्ष्णेन] $C_{94}K_{10}K_7K_{76}E$, सुतीक्ष्णेन $C_{45}C_{02}K_{82}^{pc}$, ण K_{82}^{ac} (56b)
 •सारारिं] $C_{94}C_{45}K_{82}K_{10}K_{76}^{pc}E$, •सारारि $C_{02}K_7$, सारिन् K_{76}^{ac} (56f) तूणं पूर्णमु०]
 em. GOODALL, तूणापूर्णमु० C_{94} , तूणापूर्णमु० C_{45} , तूनापूर्णमु० C_{02} , तूणापूर्णमु०
 K_{82} , तूणापूर्णमु० $K_{10}K_7K_{76}$, तूणीपूर्णमु० E (57a) अनक्षरं] C_{45} , अनाक्षरं C_{94}
 $K_{82}K_{76}$, अनाक्षरं $C_{02}K_7E$, अनक्षरं K_{10} • परं] Σ , पर $C_{45}K_7$ (57c) हृदयं]
 Σ , -1- दयं C_{94} , हृदये K_7 (57cd) विष्णुर्वि०] $C_{94}K_{82}E$, विष्णुम्वि० C_{45} , विष्णु वि०
 $C_{02}K_{10}K_7K_{76}$ (57d) शिवः] E , शिवं $C_{\Sigma}K_{82}K_{10}K_7K_{76}$ (57f) •सयेत्] C_{94}
 $C_{02}K_{10}$, •शयेत् $C_{45}K_{82}$, •श्रयेत् $K_7K_{76}E$ (58a) •गतिः] $C_{02}E$, •गति $C_{94}C_{45}$
 $K_{82}K_{10}K_{76}$ (unmetr.), •गति K_7 • •क्षरं] Σ , •क्षर $C_{45}K_{76}$ (58b) •तन्द्रितो]
 $C_{94}K_{82}K_7E$, •तन्द्रितो C_{45} , •तन्द्रिय C_{02} , •तन्द्रिय K_{10} , •तन्द्रितो K_{76} • •वेद्यं]
 Σ , •वेद्य K_{10} (unmetr.) (58c) रूपैर्व०] $C_{94}K_{82}K_7K_{76}E$, रूपै व० $C_{45}C_{02}K_{10}$ •
 विहितं] Σ , रहितं $K_{82}^{pc}(?)E$ • दुर्लक्ष्यलक्ष्योत्तमम्] $C_{94}K_{10}K_{76}$, दुर्लक्ष्यलक्ष्योत्तमम् C_{45}
 $C_{02}K_7E$, दुर्लक्ष्यलक्ष्योत्तमम् K_{82} (58d) यत्नोद्धृत्य] Σ , यत्नोद्धृत्य E • समाश्रये०]
 Σ , मणाश्रये० K_{10} • सर्वार्तिहर्ता हरम्] $C_{\Sigma}K_{10}$, सर्वार्तिहर्ता हरं K_{82} , सर्वार्तिहर्ता हरं
 K_7 , सर्वार्तिहर्ता हरम् K_{76} , सर्वार्तिहर्ता शङ्करम् E

वृषसारसंग्रहे

॥ इति वृषसारसंग्रहे चतुराश्रमधर्मविधानो नामाध्याय
एकादशमः ॥

Colophon: नामाध्याय एकादशमः] Σ , नामाध्याय एकादश K_7 , नाम एकादशो ऽध्यायः
E

[द्वादशमो ऽध्यायः]

[आतिथ्यधर्मः]

देव्युवाच ।

अहिंसा परमो धर्मः सततं परिकीर्त्यते ।

आतिथ्यकानां धर्मं च कथयस्व यदुत्तमम् ॥ १२:१ ॥

महेश्वर उवाच ।

अहिंसातिथ्यकानां च शृणु धर्मं यदुत्तमम् ।

त्रैलोक्यमखिलं देवि रत्नपूर्णं सुलोचने ॥ १२:२ ॥

चतुर्वेदविदे दानं न तत्तुल्यमहिंसकः ।

शृणु धर्ममतिथ्यानां कीर्तयिष्यामि सुन्दरि ॥ १२:३ ॥

[विपुलोपाख्यानम्]

आसीद्वृत्तं पुराख्यानं नगरे कुसुमाह्वये ।

कपिलस्य सुतो विद्वान्विपुलो नाम विश्रुतः ॥ १२:४ ॥

धर्मनित्यो जितक्रोधः सत्यवादी जितेन्द्रियः ।

5b = MBh 12.218.13b

Witnesses used for this chapter: C₉₄ ff. 210r–215r, C₄₅ ff. 215v–219v, C₀₂ ff. 287v–283v (f. 291 is missing), K₈₂ ff. 17v–22r, K₁₀ exp. 58 (lower) – 62 (lower), K₇ ff. 225v–230r, K₇₆ ff. 225r– CHECKCHECK, E pp. 617–628; C_Σ = C₉₄ + C₄₅ + C₀₂

(1ab) धर्मः स०] Σ, धर्मोस्स० C₀₂ (1c) आतिथ्य०] Σ, अतिथ्य० C₄₅K₁₀ • धर्मं च] Σ, धर्मश्च C₀₂, धर्मानां K₁₀ (2) महेश्वर] Σ, भगवान् K₈₂ (2b) शृणु] Σ, शृणु C₉₄ • धर्मं] Σ, धर्म C₀₂E • उत्तमम्] Σ, उत्तमां E (2d) ०पूर्णा] Σ, पूर्णा C₀₂, ०पूर्णा E • ०लोचने] Σ, ०लोचनं C₄₅ (3a) ०विदे दानं] Σ, ०विदे दानं C₄₅, विदानं K₇₆^{ac} (4a) आसीद्वृत्तं] C₉₄K₈₂K₇₆E, आशीदत्तं C₄₅, आसीद्वृत्तम् C₀₂, आसीद्वृत्तं K₁₀, आसीद्वृत्त K₇ • ०ख्यातं] Σ, ०ख्यातं E (4b) नगरे कुसुमाह्वये] Σ, नगरं कुसुमाह्वयम् C₀₂K₁₀

ब्रह्मण्यश्च कृतज्ञश्च मद्भक्तः कृतनिश्चयः ॥ १२:५ ॥

धनाढ्यो ऽतिथिपूज्यश्च दाता दान्तो दयालुकः ।

न्यायार्जितधनो नित्यमन्यायपरिवर्जितः ॥ १२:६ ॥

भार्या च रूपिणी तस्य चन्द्रबिम्बशुभानना ।

पीनोत्तुङ्गस्तनी कान्ता सकलानन्दकारिणी ।

पतिव्रता पतिरता पतिशुश्रूषणे रता ॥ १२:७ ॥

अथ केनापि कालेन सूर्यरागमभूततः ।

ग्रस्तभागत्रयस्त्वासीत्कृष्णमाधवमासिके ॥ १२:८ ॥

स्नातुकामावतीर्यन्ते सर्वे पौरनृपादयः ।

देवाश्च पितरश्चैव तर्प्यन्ते विधिवत्तथा ॥ १२:९ ॥

केचिज्जुहति तत्राग्निं केचिद्विप्रांश्च तर्पयेत् ।

केचिदानोपतिष्ठन्ति केचित्स्तुवन्ति देवताम् ॥ १२:१० ॥

ध्यानयोगरताः केचित्केचित्पञ्चतपे रताः ।

7ef cf. *Brahmavaivartapurāṇa* 4.27.174cd: पतिव्रते पतिरते पतिं देहि नमो ऽस्तु ते

(5c) ब्रह्मण्य०] C₄₅K₈₂K₁₀E, ब्रह्मण्य० C₉₄C₀₂K₇K₇₆ • ०ज्ञश्च] Σ, ०ज्ञ C₄₅, ०ज्ञश्च K₁₀ (5d) ०भक्तः] Σ, ०भक्त० E (6a) ०पूज्यश्च] C₉₄C₀₂K₈₂^{pc}K₇K₇₆E, ०पूज्य C₄₅K₈₂^{ac}, ०पूज्यश्च K₁₀ (6b) दान्तो] C₄₅^{ac}K₇E, दान्त C₉₄C₀₂K₈₂K₁₀, दान्तोम् C₄₅^{pc}, दान्ता K₇₆ (6c) न्याया०] C₀₂K₈₂K₇K₇₆E, न्यायो० C₉₄C₄₅K₁₀ (6cd) नित्यम०] Σ, नित्यम० K₁₀ (6d) ०वर्जितः] Σ, ०वर्जयेत् K₁₀ (7a) रूपिणी] Σ, रूपवती K₇₆ (7b) ०बिम्ब०] Σ, ०बिम्बा K₈₂ • ०शुभानना] Σ, ०निभानना K₁₀ (7d) सकला०] Σ, -3- C₉₄ (7e) पतिव्रता] Σ, प्रतिव्रता C₄₅ • पतिरता] Σ, प्रतिरता C₄₅K₁₀ (7f) पतिशुश्रूषणे] Σ, प्रतिशुश्रूषणे K₁₀ (8b) ०भूततः] Σ, ०भूततः C₀₂ (9a) ०वतीर्यन्ते] Σ, ०वतीयन्ते K₇₆, च तीर्थन्ते E (9c) देवाश्च] Σ, देवश्च C₀₂ (9d) तर्प्यन्ते] Σ, तर्प्यन्ते C₄₅K₁₀ (10a) ०चिज्जुहति] Σ, ०चिज्जुति C₄₅, ०चिज्जुहति C₀₂ (10b) विप्रांश्च] Σ, विप्राश्च C₄₅ (10c) दानो०] Σ, ध्यानो० E (10d) केचित्स्तुवन्ति] C₉₄C₄₅K₇K₇₆, केचिद्वन्ति C₀₂, केचि स्तुवन्ति K₈₂K₁₀, केचित्स्तुवन्ति E • देवताम्] Σ, देवता C₄₅K₇ (11a) ०रताः] Σ, ०रता K₁₀

द्वादशमो ऽध्यायः

एवं प्रवर्तमानेषु राजनादिषु सर्वशः ॥ १२:११ ॥
 विपुलो ऽपि हि तत्रैव गङ्गागण्डकिसंगमे ।
 भार्यया सह तत्रैव स्नात्वा क्षोमविभूषणः ॥ १२:१२ ॥
 देवतागुरुविप्राणामन्येषां तर्पणे रतः ।
 तत्रावसरसम्प्राप्तो ब्राह्मणो ऽतिथिरागतः ॥ १२:१३ ॥
 भार्या तस्यातिरूपेण मोहिता ब्रह्मणस्तदा ।
 ब्राह्मणो ऽपि तथैवेह रूपेणाप्रतिमो भवेत् ॥ १२:१४ ॥
 अन्योन्यदृष्टिसंसक्तौ जातौ तौ तु परस्परम् ।
 विपुलेनाञ्जलिं कृत्वा ब्राह्मण संशितव्रत ॥ १२:१५ ॥
 आज्ञापय द्विजश्रेष्ठ अद्य मे ऽनुग्रहं कुरु ।
 भार्याभृत्यपशुग्राम रत्नानि विविधानि च ॥ १२:१६ ॥
 विपुलेनैवमुक्तस्तु गृहीतो ब्राह्मणो ऽब्रवीत् ।

15d = MBh 12.213.18d and 12.347.1d

(11d) राजना०] Σ , राजाना० E (12a) विपुलो ऽपि हि] $C_{94}C_{02}K_{82}^{pc}K_{10}K_7$
 K_{76}^{pc} , विपुलो पि C_{45} , विपुलो हि न K_{82}^{ac} , विलोपुलो पि हि K_{76}^{ac} , विपुलो पि च E (12c)
 भार्यया] $C_{94}C_{45}K_{82}K_{10}K_7K_{76}$, भार्यया $C_{94}C_{02}E$ (12d) भूषणः] Σ , भूषणैः
 C_{02} , भूषितः K_{82} (13ab) देवतागुरुविप्राणामन्येषां तर्पणे रतः] $C_{45}K_{82}^{pc}K_{10}K_7K_{76}$,
 देवतागुरुविप्राणामन्येषां तर्पणे रतः C_{94} , देवतागुरुविप्राणामन्येषां तर्पणे रताः C_{02} , om.
 K_{82}^{ac} , देवतागुरुविप्राणामन्येषां तर्पणा रतः E (14b) मोहिता] Σ , मोहितो C_{45} •
 ब्रह्मणस्तदा] $C_{94}C_{45}K_7$, ब्राह्मणास्तथा C_{02} , ब्रह्मणस्तदा $K_{82}K_{10}K_{76}$, ब्राह्मणस्य च E
 (14c) ब्राह्मणो] Σ , ब्रह्मणो C_{45} • तथैवेह] $C_{45}K_{82}K_{10}E$, तथैवेह C_{94} , तथैवेह C_{02}
 K_7K_{76} (14d) रूपेणा०] $C_{94}K_{82}K_{10}K_7K_{76}$, रूपेणा० C_{45} , रूपेण C_{02} , रूपिणा० E
 (15a) संसक्तौ] E, संशक्तौ $C_{94}K_{82}K_7$, शक्तौ C_{45} , संसक्तौ $C_{02}K_{10}K_{76}$ (15b)
 जातौ तौ] Σ , जातौ तौ C_{02} , जातौ तौ K_7 (15d) ब्राह्मण] $C_{45}C_{02}$, ब्राह्मणः
 $C_{94}K_{82}K_{10}K_7K_{76}E$ • शित०] em., श्रित० $C_{94}K_{82}K_{10}K_7K_{76}E$ • व्रत] conj.,
 व्रत० C_{94} , व्रतः $C_{45}C_{02}K_{82}K_{10}K_7K_{76}E$ (16b) ग्रहं] Σ , ग्रह C_{45} (16c)
 भृत्य०] Σ , भृत्या० C_{02} (17b) ब्राह्मणो ऽब्रवीत्] Σ , ब्राह्मणस्तथा C_{02}

यदि सत्यं प्रदातासि सुप्रसन्नं मनस्तव ॥ १२:१७ ॥

विपुल उवाच ।

सुप्रसन्नं मनो मे ऽद्य सुप्रसन्नं तपःफलम् ।

शीघ्रमाज्ञापय विप्र यच्चाभिलषितं तव ।

अदेयं नास्ति विप्रस्य स्वशिरःप्रभृति द्विज ॥ १२:१८ ॥

ब्राह्मण उवाच ।

यद्येवं वदसे भद्र भार्या मे देहि रूपिणीम् ।

स्वस्ति भवतु भद्रं वः कल्याणं भव शाश्वतम् ॥ १२:१९ ॥

विपुल उवाच ।

प्रतीच्छ भार्या सुश्रोणीं रूपयौवनशालिनीम् ।

अकुत्सितां विशालाक्षीं पूर्णचन्द्रनिभाननाम् ॥ १२:२० ॥

भार्योवाच ।

परित्याज्या कथं नाथ अपापां त्यजसे कथम् ।

अतीव हि प्रियां भार्या निर्दोषां च कथं त्यजेः ॥ १२:२१ ॥

17c यदि सत्यं प्रदातासि] Σ , om. C_{02} 17d सुप्रसन्नं मनस्तव] $C_{94}C_{45}K_{82}K_7$
 K_{76} , om. C_{02} , सुप्रसन्नमनस्तव $K_{10}E$ 18a ०प्रसन्नं मनो] Σ , ०प्रसन्नमनो $C_{02}K_{10}$
18b सुप्रसन्नं तपः०] Σ , सुप्रसन्नतपः० K_{10} 18c शीघ्र०] Σ , श्रीघ्र० K_{10} 18e
अदेयं] Σ , अदेय K_{10} 18f स्वशिरः०] Σ , शरीर० K_{82} • ०भृति] Σ , ०भृतिर् E
19 ब्राह्मण] Σ , ब्राह्मणा C_{94}^{ac} , ब्रह्म K_{10} 19b भार्या] Σ , भार्या $K_{10}K_7$ 19c
स्वस्ति] Σ , स्वस्ति K_{10} , स्वस्तिर् E 19d कल्याणं] Σ , कल्याण C_{02} • भव]
 Σ , तव E 20 विपुल] Σ , विप्र E 20a भार्या] Σ , भार्या $K_{10}K_{76}$ • ०श्रोणीं]
 $C_{94}C_{45}K_{82}K_7K_{76}E$, ०श्रोणि $C_{02}K_{82}K_{10}$ 20b ०शालिनीम्] Σ , ०शालिनी K_{10} ,
०शीलिनी K_7 20c अकुत्सितां विशालाक्षीं] $C_{94}C_{45}K_{82}K_7E$, अकुत्सिता विशालाक्षि
 C_{02} , अकुत्सिता विशालाक्षी K_{10} , अकुत्सिता विशालाक्षी K_{76} 20d ०निभाननाम्]
 Σ , ०निभानना K_{10} 21a ०त्याज्या] $C_{94}K_{82}K_7K_{76}E$, ०त्याज्य $C_{45}K_{10}$, ०त्याज्य
 C_{02} 21c प्रियां] Σ , प्रियं $C_{02}K_{10}$ 21d निर्दोषां] Σ , निर्दोष C_{02} • च]
conj., स $C_{\Sigma}K_{82}K_{10}K_7K_{76}E$ • त्यजेः] $C_{94}K_{82}K_7K_{76}$, त्यज्येत् $C_{45}C_{02}$, त्यजेत् K_{10}
E

द्वादशमोऽध्यायः

सखा भार्या मनुष्याणामिह लोके परत्र च ।
दानं वा सुमहदत्त्वा यज्ञो वा सुबहुः कृतः ॥ १२:२२ ॥
अपुत्रो नाम्नुयात्स्वर्गं तपोभिर्वा सुदुष्करैः ।
श्रुतो मे पितृभिः प्रोक्तो ब्राह्मणैश्च ममान्तिके ॥ १२:२३ ॥
अपुत्रो नाम्नुयात्स्वर्गं श्रुतं मे बहुशः पुरा ।
मन्दपालो द्विजश्रेष्ठो गतः स्वर्गं तपोबलात् ॥ १२:२४ ॥
दानानि च बहून्दत्त्वा यज्ञांश्च विविधांस्तथा ।
वेदांश्च जपयज्ञांश्च कृत्वा स द्विजसत्तमः ॥ १२:२५ ॥
प्राप्तद्वारोऽपि यस्यापि देवदूतैर्निवारितः ।
अपुत्रो नाम्नुयात्स्वर्गं यदि यज्ञशतैरपि ॥ १२:२६ ॥
इत्युक्तस्तु च्युतः स्वर्गान्मन्दपालो महानृषिः ।
पुत्रानुत्पादयामास शारङ्गांश्चतुरो द्विजः ॥ १२:२७ ॥

(22ab) मनुष्याणामिह] Σ , मनुष्याणामिह C_{02} (22d) °बहुः] em., °बहु $C_{\Sigma}K_{82}$
 K_7K_{76} (unmetr.), °बहुं K_{10} , °बहून् E • कृतः] Σ , कृतम् C_{02} (23ab) स्वर्गं
तपोभिर्वा] Σ , स्वर्गं C_{94} (23d) °न्तिके] Σ , °न्तिकैः C_{45} (24a)
स्वर्गं] $C_{94}K_{82}K_7K_{76}E$, स्वर्गं $C_{45}C_{02}K_{10}$ (24c) °पालो] $K_7K_{76}E$, °पाल C_{Σ}
 $K_{82}K_{10}K_{76}^{ac}$ (25a) बहून्द°] Σ , बहू द° K_7 (25b) यज्ञांश्च विविधांस्तथा] C_{94}
 $C_{02}K_{82}K_{10}$, यत्वा यज्ञांश्च विविधां तथा C_{45} , यज्ञांश्च विविधाम्स्तथा K_7 , यज्ञांश्च विविधांस्तथा
 K_{76} , स्यज्ञांश्च विविधांस्तथा E (25c) वेदांश्च जपयज्ञांश्च] $C_{94}C_{02}K_{82}K_7K_{76}$, वेदांश्च
जपयज्ञांश्च C_{45} , देवांश्च जपयज्ञांश्च K_{10} , वेदांश्च जपयज्ञांश्च E (25d) स द्वि°] conj.,
तद्वि° $C_{\Sigma}K_{82}K_{10}K_{76}E$, सद्वि° K_7 • °सत्तमः] Σ , °सत्तम K_{82} (26a) °द्वारो]
 Σ , °द्वारे K_{10} (26ab) यस्यापि दे°] $C_{\Sigma}K_{82}K_7$, यस्यापि दे° K_{10} , यस्यास्ति दे°
 K_{76} , यस्याहि दे° E (26b) °दूतैर्नि°] Σ , °दूतैर्नि° K_{10} , °दूतैर्नि° K_7 (26c)
°यात्स्वर्गं] Σ , °यात्स्वर्गं $C_{02}K_{76}$ (26d) °शतैरपि] Σ , करोति यः C_{02} (27a)
°क्तस्तु च्युतः] Σ , °क्तस्तुच्युतः C_{02} , °क्तश्च्युतः K_{76} (27c) पुत्रानु°] Σ , पुत्रमु°
 C_{02} (27d) शारङ्गांश्च] $K_{82}K_7$, शारङ्गांश्च $C_{94}K_{76}$, शारङ्गांश्च C_{45} , शारङ्गांश्च $C_{02}K_{10}$,
शारङ्गांश्च E • द्विजः] Σ , द्विज C_{02}

तेन पुण्यप्रभावेण स्वर्गं प्राप्तो ह्यवारितः ।
 कुलत्राणात्कलत्रास्मि भरणाद्भार्य एव च ॥ १२:२८ ॥
 दारसंग्रह पुत्रार्थे क्रियते शास्त्रदर्शनात् ।
 यानि सन्ति गृहे द्रव्यं ग्रामघोषगृहाणि च ॥ १२:२९ ॥
 दातुमर्हसि विप्राय न मां दातुमिहार्हसि ।
 भार्याया वचनं श्रुत्वा विपुलः पुनरब्रवीत् ॥ १२:३० ॥
 साधु भामिनि जानामि साधु साधु पतिव्रते ।
 जितो ऽस्म्यनेन वाक्येन अनेनास्मि हि तोषितः ॥ १२:३१ ॥
 अद्य ग्रहणकाले च द्विज आगत्य याचते ।
 ददामीति प्रतिज्ञाय अदत्त्वा नरकं व्रजे ॥ १२:३२ ॥
 नरकं यदि गच्छामि कुलेन सह सुन्दरि ।
 कल्पकोटिसहस्रे ऽपि नरकस्थो यशस्विनि ।
 मुक्तिमेव न पश्यामि जन्मकोटिशतैरपि ॥ १२:३३ ॥
 अदानाच्चाशुभं देवि पश्यामि वरवर्णिनि ।
 दानेन तु शुभं पश्ये स्वर्गलोके यदक्षयम् ॥ १२:३४ ॥

(28b) स्वर्गं] Σ , स्वर्गं C_{02} • वारितः] Σ , वरितः K_{10} (28c) कुलं] C_{45} ,
 कलं $C_{94}C_{02}K_{82}K_{10}K_7K_{76}E$ • व्राणात्कं] K_{10} , व्राणां कं $C_{\Sigma}K_{82}K_{76}E$, व्राणा
 कं K_7 • स्मि] Σ , स्मि K_{10} (28d) आद्भार्य एव] $C_{94}K_{82}K_7K_{76}E$, आद्भार्यमेव
 C_{45} , आ भार्य एव $C_{02}K_{10}$ (29a) ग्रह] $C_{02}K_{10}K_7E$, ग्रहः $C_{94}C_{45}K_{82}K_{76}$ •
 पुत्रां] Σ , पात्रां E (29b) क्रियते] Σ , क्रियाते C_{45} (30c) वचनं] Σ , वचन
 K_7 (30d) अब्रवीत्] Σ , अब्रवीत् । विपुल उवाच । $C_{02}^{pc}E$ (31a) जानामि] $C_{45}C_{02}$
 $K_{82}E$, जानासि $C_{94}K_{10}K_7$, जाना = K_{76} (31b) पतिं] Σ , प्रतिं K_{10} , परिं K_{76}
 (31d) तोषितः] Σ , तोषिनः K_7 (32d) व्रजे] $C_{94}K_{82}K_7$, व्रजेत् $C_{45}C_{02}K_{10}K_{76}$
 E , व्रजे = K_{82}^{ac} (33a) यदि] Σ , ययदि K_7 (33c) सहस्रे ऽपि] Σ , सहस्राणि
 $C_{02}E$ (33d) स्थो यं] K_7E , स्थाद्यं $C_{94}C_{02}K_{82}K_{10}K_{76}$, स्था यं C_{45} (33e)
 मुक्तिमेव] Σ , मुक्तिमेवन् E (33f) कोटिं] Σ , कों K_{76} (34a) अदानाच्चां]
 Σ , अदाना चां C_{02} (34d) लोके] Σ , om. K_{82}^{ac} , लोकं E

द्वादशमोऽध्यायः

नोक्तं मयानृतं पूर्वं नित्यं सत्यव्रते स्थितः ।
 सत्यधर्ममतिक्रम्य नान्यधर्मं समाचरे ॥ १२:३५ ॥
 भार्या धर्मसखेत्येवं त्वया पूर्वमुदाहृतम् ।
 यदि धर्मसखायासि सोऽद्य काल इहागतः ॥ १२:३६ ॥
 द्विजरूपधरो धर्मः स्वयमेव इहागतः ।
 जिज्ञासार्थमहं भद्रे न विघ्नं कर्तुमर्हसि ॥ १२:३७ ॥
 माताव्यक्तः पिता ब्रह्मा बुद्धिर्भार्या दमः सखा ।
 पुत्रो धर्मः क्रियाचार्य इत्येते मम बान्धवाः ॥ १२:३८ ॥
 कालश्रेष्ठो ग्रहः सूर्यो गङ्गा श्रेष्ठा नदीषु च ।
 चन्द्रक्षये दिनं श्रेष्ठं नरश्रेष्ठो द्विजोत्तमः ॥ १२:३९ ॥
 शुश्रूषणार्थं विप्रस्य मया दत्तासि सुन्दरि ।
 सर्वस्वं ब्राह्मणे दत्त्वा वनमेवाश्रयाम्यहम् ॥ १२:४० ॥
 शङ्कर उवाच ।
 तूष्णीम्भूता ततो भार्या अश्रुपूर्णाकुलेक्षणा ।

39b ≈ 15.18b: श्रेष्ठा गङ्गा नदीषु च

(35a) नोक्तं] Σ, नोक्ता K₇^{ac} (35b) °व्रते] Σ, °व्रत° E (35d) °चरे] C_Σ K₈₂
 K₇, °चरेत् K₁₀ K₇₆ E (36a) धर्म°] Σ, धर्म K₈₂ (36b) त्वया] em., त्वयि C_Σ
 K₈₂ K₁₀ K₇ K₇₆ E (36c) °सखाया°] Σ, °सखा° C₄₅ (37a) °धरो] Σ, °परो
 C₄₅ (37c) °र्थमहं] Σ, °र्थम्महं K₁₀, °र्थमह K₇ (37d) न] Σ, om. K₇₆
 (38a) °व्यक्तः] Σ, °व्यक्त C₀₂, °व्यक्त(S) K₇ • ब्रह्मा] Σ, ब्राह्मा K₇₆ (38b)
 बुद्धिर्भा°] C₉₄ C₄₅ K₁₀, बुद्धि भा° C₀₂ K₈₂ K₇ K₇₆ E • दमः] Σ, दम K₁₀ (unmetr.) •
 सखा] Σ, समा C₉₄ (39a) °श्रेष्ठो] C₄₅ K₈₂ K₇^{pc}, °श्रेष्ठ° C₉₄ C₀₂ K₁₀ K₇₆, °श्रेष्ठा
 K₇^{ac}, °श्रेष्ठः E (39b) श्रेष्ठा] Σ, श्रेष्ठो K₈₂, श्रेष्ठ K₁₀ (39c) °क्षये] Σ, °क्षयो
 K₇₆ • दिनं] C₉₄ C₄₅ K₈₂ K₇ K₇₆, दिन° C₀₂ K₁₀ E (39d) नर°] Σ, नरः K₇₆
 • °त्तमः] Σ, °त्तम C₀₂ (40a) °र्थ] Σ, °र्थ C₄₅ (41) शङ्कर] Σ, महेश्वर
 E (41a) तूष्णीम्भूता] C₉₄ K₇₆, तूष्णीभूत्वा C₄₅, तूष्णीभूत C₀₂, तूष्णीभूता K₈₂ K₁₀,
 तूष्णीम्भूती K₇, तूष्णीभूतां E • भार्या] Σ, भार्या E (41b) °क्षणा] C₉₄ C₄₅ K₈₂ K₇
 K₇₆, °क्षणः C₀₂, °क्षणाः K₁₀, °क्षणाम् E

करे गृह्य विशालाक्षी ब्राह्मणाय निवेदिता ॥ १२:४१ ॥
यानि सन्ति गृहे द्रव्यं हिरण्यं पशवस्तथा ।
ददामि ते द्विजश्रेष्ठ ग्रामघोषगृहादिकम् ॥ १२:४२ ॥
मुक्तावैडूर्यवासांसि दिव्याण्याभरणानि च ।
सर्वान्गृहाण विप्रेन्द्र श्रद्धया दत्तसत्कृतान् ॥ १२:४३ ॥
प्रीयतां भगवान्धर्मः प्रीयतां च महेश्वरः ।
प्रीयन्तां पितरः सर्वे यद्यस्ति सुकृतं फलम् ॥ १२:४४ ॥
रुद्र उवाच ।
विपुलस्य वचः श्रुत्वा ब्राह्मणेन तपस्विना ।
आशीः सुविपुलं दत्त्वा विपुलाय महात्मने ॥ १२:४५ ॥
वसेत्तत्र गृहे रम्ये भार्यामादाय तस्य च ।
विपुलस्तु नमस्कृत्वा कृत्वा चापि प्रदक्षिणम् ॥ १२:४६ ॥
ब्राह्मणमभिवाद्यैवं गतः शीघ्रं वनान्तरम् ।

41c ०क्षी] Σ, ०क्षी E 41d ब्राह्मणाय निवेदिता] Σ, ब्राह्मण दिवेदिता C₄₅
42b हिरण्यं] Σ, हिरण्य० K₈₂E 42c ददामि] Σ, ददानि C₄₅ • ते द्विज०] Σ,
-2- ज० C₉₄, त द्विज० K₇ 42d ग्राम०] Σ, ग्रा० K₇₆ 43a ०वैडूर्य०] C₉₄
C₄₅K₁₀K₇K₇₆, ०वैभार्य० C₀₂, ०वैर्य० K₈₂, ०वैदूर्य० K₈₂E • ०वासांसि] Σ, ०वासांसि
K₇ 43c सर्वान्गृहाण] C₉₄C₄₅K₈₂K₇₆E, सर्वान्तान्गृह C₀₂, सर्वान्गृहान् K₁₀, सर्वा
गृहाण K₇ 43d ०सत्कृतान्] em., ०सत्कृताम् C_ΣK₈₂K₇K₇₆E, ०सत्कृतम् K₁₀
44b प्रीय०] Σ, प्रीन० K₇^{ac} 44c प्रीयन्तां] C₉₄, प्रीयतां C₄₅C₀₂K₈₂K₇K₇₆E,
प्रीयता K₁₀ • पितरः] Σ, पितर K₈₂ 44d यद्यस्ति] Σ, यद्यसि C₉₄, यद्यस्ति
K₇₆^{ac} 45 रुद्र] Σ, महेश्वर E 45a वचः श्रुत्वा] Σ, वचश्श्रुत्वा C₉₄ 45b
तपस्विना] Σ, तपस्विनाम् K₁₀ 46a वसेत्तत्र गृहे] C₄₅K₈₂K₇₆, वस तत्र गृहे C₉₄C₀₂
K₁₀, वस एतत्र गृहे K₇, वसते च गृहं E 46c विपुलस्तु] Σ, विपुलस्य K₁₀ 46d
कृत्वा चापि] Σ, ०००० K₇, कृत्वा च वि० E 47a ब्राह्मण०] Σ, ब्राह्मणा० K₁₀ •
०द्यैवं] em., ०द्येवं C₉₄C₀₂K₈₂K₁₀K₇₆E, ०द्येनं C₄₅, ०द्यवं K₇ 47b शीघ्रं] Σ,
शीघ्रं K₁₀

द्वादशमोऽध्यायः

वने मूलफलाहारो विचरेत महीतले ॥ १२:४७ ॥

एकाकी विजने शून्ये चिन्तया च परिप्लुतः ।

क्व गच्छामि क्व भोक्ष्यामि कुत्र वा किं करोम्यहम् ॥ १२:४८ ॥

न पथं विषयं वेद्मि ग्रामं वा नगराणि वा ।

खेटखर्वटदेशं वा जानामीह न कंचन ॥ १२:४९ ॥

अमुं सुशैलं पश्यामि विपुलोदरकन्दरम् ।

तमारुह्य निरीक्ष्यामि ग्रामं नगरपत्तनम् ॥ १२:५० ॥

एवमुक्त्वा तु विपुलः शनैः पर्वतमारुहत् ।

वृक्षच्छायां समालोक्य निषसाद श्रमान्वितः ॥ १२:५१ ॥

एतस्मिन्नेव काले तु वृक्षशाखावतार्य च ।

अपूर्वं च सूरूपं च सुगन्धत्वं च शोभनम् ॥ १२:५२ ॥

फलं गृह्य विचित्रं च हृदयानन्दनं शुभम् ।

50ab cf. VāyuP 1.42.42ab : विपुलं शैलराजानां विपुलोदरकन्दरम् ।

(47c) °फलाहारो] Σ , °फाहारो K_7^{ac} (48a) एकाकी] Σ , एकाकी C_{94} (48b) चिन्तया] Σ , चिन्ताया K_7^{ac} • परि°] Σ , परि° K_7 (48c) क्व गच्छामि] Σ , क्व गच्छामि K_7 • क्व भोक्ष्यामि] C_{94} , क्व भोज्यामि $C_{45}K_{82}K_{10}K_{76}$, क्व भोक्ष्यामि C_{02} , क्व भोक्ष्यामि K_7 , किं भोक्ष्यामि E (unmetr.) (49a) विषयं वेद्मि] $C_{94}K_{82}K_{10}K_{76}E$, विषयं वेद्मि $C_{45}C_{02}$, विषयं वेद्मि K_7 (49b) वा] Σ , च $C_{45}K_{82}$ (49c) खेट°] Σ , क्षेत्र° C_{02} • °खर्वट°] E, °कर्वट° $C_{\Sigma}K_{82}K_{10}K_7K_{76}$ (49d) कंचन] em., कश्चन $C_{\Sigma}K_{82}K_{10}K_7K_{76}E$ (50a) सुशैलं] Σ , सुशैलं K_7K_{76} (50b) विपुलो°] Σ , विलो° K_{10} (50c) निरीक्ष्यामि] Σ , निरीक्ष्यामि K_7 (50d) ग्रामं] Σ , ग्रामम्वा K_{76} (eyeskip to 12.49b?) (51a) एवमु°] Σ , एकं उ° C_{45} (51b) °रुहत्] E, °रुहेत् $C_{\Sigma}K_{82}K_{10}K_7K_{76}$ (51c) °च्छायां] Σ , °च्छाया K_7 (52a) एतस्मिन्नेव] Σ , एतस्मिन्नैव C_{02} , एतस्मिन्नैव K_7 • काले तु] $C_{94}C_{45}K_{82}K_{10}K_{76}$, कालेन $C_{02}E$, कालेन K_7 (52b) वृक्षा°] Σ , वृक्षा° $K_{82}K_7^{ac}$ (52c) सूरूपं] Σ , स्वरूपं $C_{45}K_{82}$

विपुलस्याग्रतः कृत्वा पुनर्वृक्षं समारुहत् ॥ १२:५३ ॥

विपुलश्चित्रवदृष्ट्वा विस्मयं परमं गतः ।

अहो वा स्वप्नभूतो ऽस्मि अहो वा तपसः फलम् ॥ १२:५४ ॥

न पश्यामि न जिघ्रामि न च स्वादं च वेद्म्यहम् ।

वार्त्तापि न च मे श्रोता प्रतिजानामि कंचन ॥ १२:५५ ॥

एवमुक्त्वा ह्यनेकानि फलं गृह्य मनोरमम् ।

सुनिरीक्ष्य पुनर्जिघ्रन् पुनर्जिघ्रन्निरीक्ष्य च ॥ १२:५६ ॥

फलं चात्र निरूप्यन्तो देशं वाप्यवलोकयन् ।

पाथेयरहितश्चास्मि देवदत्तं फलं मम ॥ १२:५७ ॥

तत्फलं प्रतिगृह्यैव नगरं प्रविशाम्यहम् ।

प्रार्थयित्वा तु यत्किञ्चिज्जीवनार्थं चराम्यहम् ॥ १२:५८ ॥

ततः शैलमतिक्रम्य नगरं प्रविवेश ह ।

पथि कश्चिज्जनः पृष्ठः किंनाम नगरं त्विदम् ॥ १२:५९ ॥

(53d) पुनर्वृक्षं समारुहत्] C₉₄C₄₅K₈₂K₇E, पुन वृक्ष समारुहम् C₀₂, पुनर्वृक्ष समारुहं K₁₀, पुनर्वृक्षं समारुहेत् K₇₆ (54a) ऽत्रवदृष्ट्वा] Σ, ऽत्रव दृष्ट्वा C₀₂ (54cd) ऽभूतो ऽस्मि अहो] Σ, ऽसंभूतो ऽस्म्यहो K₈₂ (55a) जिघ्रामि] Σ, च ग्रामि C₄₅ (55c) श्रोता] Σ, श्रोत्रा C₉₄, श्रोतुं K₇₆ (55d) कंचन] em., कश्चन C_ΣK₈₂K₁₀K₇K₇₆E (56a) ऽमुक्त्वा] Σ, ऽमुक्ता C₀₂ (56b) गृह्य] Σ, गृह K₇ (56c) ऽनिरीक्ष्य] Σ, ऽनिरीक्ष K₇ (56cd) पुनर्जिघ्रन्पुनर्जिघ्रन्] K₇₆E, पुनर्जिघ्रम्पुनर्जिघ्रन् C₉₄, पुनर्जिघ्रं पुनर्जिघ्रं C₄₅K₈₂, मुन जिघ्रं पुन जिघ्रं C₀₂, पुनर्जिघ्रं पुनर्जिघ्रं K₁₀, पुनर्जिघ्रं पुनर्जिघ्रं K₇ (56d) निरीक्ष्य] Σ, निरीक्ष K₇ (57a) चात्र] Σ, चा C₉₄^{ac}, चात्र C₉₄^{pc} • निरूप्यन्तो] E, निरूप्यान्ति C₉₄K₇₆^{ac}, निरूप्यां चा C₄₅, निरूप्यन्ति C₀₂K₈₂K₁₀K₇K₇₆^{pc} (57b) ऽलोकयन्] Σ, ऽलोकयत् C₄₅ (57c) पाथेयं] Σ, पथेयं K₁₀ • ऽरहितश्चां] Σ, ऽरहिते चां C₀₂ (57d) ऽदत्तं] C₉₄K₈₂K₇K₇₆, ऽदत्तं C₄₅C₀₂K₁₀E • फलं] Σ, om. K₇ (58a) ऽगृह्यैव] C₄₅K₁₀K₇₆E, ऽगृह्येव C₉₄K₇, गृहे च C₀₂, ऽगृह्यैव K₈₂ (58c) तु] Σ, च E (58cd) यत्किञ्चिज्जीं] Σ, यत्किञ्चि जीं C₀₂ (59d) नगरं त्विदम्] C₉₄K₈₂K₇K₇₆E, नगरं त्विदम् C₄₅C₀₂, नगरं त्विह K₁₀

द्वादशमोऽध्यायः

स होवाच पथीकेन किमपूर्वमिहागतः ।
 दक्षिणापथदेशोऽयं नरवीरपुरं त्वदः ॥ १२:६० ॥
 राजा सिंहजटो नाम राज्ञी तस्य च केकयी ।
 अतिवृद्धो जराग्रस्तः केकयी च तथैव च ॥ १२:६१ ॥
 दाता सर्वकलाज्ञश्च युद्धे वीर्यबलान्वितः ।
 ब्रह्मण्यो वत्सलो लोके सर्वशास्त्रविशारदः ॥ १२:६२ ॥
 विपुल उवाच ।
 अत्र श्रेष्ठिमुपास्यामि नाम वा तस्य किं वद ।
 कतमो देश तद्वासः कथयस्व न संशयः ॥ १२:६३ ॥
 विपुलेनैवमुक्तस्तु पथिकोवाच तं पुनः ।
 मम भीमबलो नाम श्रेष्ठिकस्य गृहागतः ॥ १२:६४ ॥
 श्रेष्ठिकः पुण्डको नाम ख्यातः श्रेष्ठिक उच्यते ।
 कौतुकं तव यद्यस्ति तदागच्छ मया सह ॥ १२:६५ ॥

(60a) स हो०] Σ, अहो० C₄₅K₁₀ • पथीकेन] Σ, पथीको न K₇, पथिकेन K₇₆ (60b)
 ंगतः] Σ, ंतवः K₁₀ (60c) ंपथ०] Σ, ंपथे C₄₅ (60d) ंपुरं त्वदः] C₄₅,
 ंपुरं त्वयः C₉₄K₇₆, ंपुरं त्वयं C₀₂K₈₂K₁₀, पुरन्दरः K₇, ंपुरं स्वयम् E (61a) राजा]
 Σ, राजा हि K₇, राज E • ंजटो] Σ, ंयतो E (61b) केकयी] Σ, कैकयी C₉₄
 (61d) केकयी] Σ, कैकयी C₉₄ • तथैव च] Σ, तथैव र K₇ (62a) दाता] Σ, ॥ ता
 C₉₄ • ंकला०] E, ंकल० C_ΣK₈₂K₁₀K₇K₇₆ (62b) युद्धे] Σ, युद्धो K₁₀ (62c)
 लोके] Σ, के K₇₆^{ac} (62d) ंविशा०] Σ, ंविस्त० K₇₆^{ac} (63a) ंपास्यामि] Σ,
 ंपस्यामि C₀₂ (63b) नाम] C₉₄C₄₅K₇, नामं C₀₂K₈₂K₁₀K₇₆E • वद] Σ, वदः
 C₄₅, वदेत् K₇₆ (63c) देश त०] C₀₂K₁₀, देशस्त० C₉₄C₄₅K₈₂K₇K₇₆E (unmetr.)
 (63d) कथयस्व] Σ, कथयस्य C₄₅ (64a) विपुलेनैव०] Σ, विपुलेनेव० K₇ (64c)
 मम भीमबलो नाम] Σ, मम भी ॥ बलो नाम C₉₄, om. E (64d) श्रेष्ठिकस्य गृहागतः]
 Σ, श्रेष्ठिकस्य गृहागतः ॥ पथिकोऽहमिदानीञ्च । को भवान् तस्य विषये किं वा ज्ञातुं चिकीर्षसि ॥
 E

एवमस्त्विति तेनोक्तो विपुलेन महात्मना ।
तेनैव सह निर्यातः श्रेष्ठिकस्य गृहं प्रति ॥ १२:६६ ॥
श्रेष्ठिकः स्वगृहासीनो दृष्टः स विपुलेन तु ।
तस्यान्तिकमुपागम्य तत्फलं स निवेदितः ॥ १२:६७ ॥
अहो फलमिदं श्रेष्ठमहो फलमिहानितम् ।
अहो रूपमहो गन्धमहो फलं सुशोभनम् ॥ १२:६८ ॥
तत्फलं न महीजातं न मेरौ न च मन्दरे ।
देवलोकि सव्यक्तं न मर्त्यमुपजायते ॥ १२:६९ ॥
अहो ऽस्मि स फलं भोक्ता राजार्हं च न संशयः ।
दौकयित्वा फलं दिव्यं राजानं तोषयाम्यहम् ॥ १२:७० ॥
ततस्त्वरितं गत्वैव फलं गृह्य मनोहरम् ।
आदरेणोपसृत्यैव राजानं स फलं ददौ ॥ १२:७१ ॥

(66a) °स्त्विति] Σ , °स्त्विति $C_{45}C_{02}$ • तेनोक्तो] $C_{\Sigma}K_{82}K_{10}$, तेनोक्तो K_7 , नोक्तो K_{76} , तेनोक्तौ E (66b) °त्मना] Σ , °त्मना: K_7 (66c) तेनैव] Σ , तेनैव K_7
(66d) प्रति] Σ , प्रति: $C_{02}E$ (67a) श्रेष्ठिकः] Σ , श्रेष्ठितः C_{94} , श्रेष्ठिक K_{82} (67b)
दृष्टः स] $C_{45}K_{82}K_7K_{76}E$, दृष्ट C_{94} , दृष्ट स C_{02} , दृष्टस्य K_{10} (67c) °गम्य]
 Σ , °गत्य K_7 (67d) स निवेदितः] Σ , सन्निवेदितः K_{82} , संनिवेदितः K_7 (68ab)
श्रेष्ठमहो] Σ , श्रेष्ठ अहो C_{02} (68cd) गन्धमहो फलं] corr., गन्धमहो फल $C_{94}C_{45}^{pc}C_{02}$
 $K_{82}K_{76}E$, गन्धमहो गन्धमहो फल C_{45}^{ac} , गन्ध अहो फल K_{10} , गन्धो फलं अहो K_7 (69a)
तत्फ०] Σ , यत्फ० E (69b) मेरौ] $C_{94}C_{45}K_{82}K_7^{pc}K_{76}E$, मेरो $C_{02}K_{10}K_7^{ac}$ •
मन्दरे] conj., कन्दरे $C_{\Sigma}K_{82}K_{10}K_7K_{76}E$ (69c) देवलोकि] Σ , देवलोकि K_{10}^{ac}
(69d) मर्त्यमुपजायते] $C_{02}K_{82}K_{10}K_7K_{76}$, मर्त्यमुपजायते C_{94} , मर्त्य सुपजायते C_{45} ,
मह्यमुपजायते E (70a) अहो] Σ , हो C_{94} , अहो E • स फलं] Σ , सफलम् C_{94} ,
तत्फलं E • भोक्ता] Σ , भोक्तं K_7 (70b) राजार्हं च] $C_{02}K_{10}$, राजार्हश्च $C_{94}C_{45}K_7$
 $K_{76}E$, राजार्हश्च K_{82} (70c) दौकयित्वा] Σ , दौकयित्वा K_{10} (71a) त्वरित]
 $K_{82}K_7E$, त्वरितं $C_{\Sigma}K_{10}K_{76}$ (unmetr.) (71b) गृह्य] Σ , गृह्य C_{45} • °हरम्] Σ ,
°रम् $K_{10}E$ (71c) आदरे०] Σ , आचरे० K_{76} • °सृत्यैव] $C_{94}C_{45}K_{76}E$, °सृत्येव
 $C_{02}K_{10}K_7$, °संगत्य K_{82} (71d) स फलं] Σ , तत्फलं E

द्वादशमोऽध्यायः

राजा च स फलं दृष्ट्वा विस्मयं परमं गतः ।
 कुतः श्रेष्ठि त्वया नीतं फलं पूर्वं मनोहरम् ॥ १२:७२ ॥
 स्वादुमूलं फलं कन्दं दृष्टं पूर्वं न तादृशम् ।
 रूपगन्धगुणोपेतं हृदयानन्दकारकम् ॥ १२:७३ ॥
 सद्य एवोपयुञ्जामि त्वया दत्तमिदं फलम् ।
 कीदृशं स्वाद विज्ञानमिच्छामि कुरु माचिरम् ॥ १२:७४ ॥
 ततः स भक्षयामास फलं चामृतसंनिभम् ।
 अमृतोपमसुस्वादं सर्वं च बुभुजे नृपः ॥ १२:७५ ॥
 सद्यः षोडशवर्षस्य यौवनं समपद्यत ।
 न वलीपलितं सद्यो न जरा न च दुर्बलः ॥ १२:७६ ॥
 केशदन्तनखस्निग्धो दृढदन्तो दृढेन्द्रियः ।
 तेजश्चक्षुर्बलप्राणान्सद्यः सर्वानवाप्तवान् ॥ १२:७७ ॥

(72a) स फलं] Σ , तत्फलं E (72b) विस्मयं] Σ , विस्मय K_{10} (72c) श्रेष्ठि] Σ , श्रेष्ठ E (72d) फलं पूर्वं मनोहरम्] corr., फलं⁴ हरम् C_{94} , फलस्य⁵ पूर्वमनोहरम् C_{45} , फलं पूर्वं मनोहरम् $C_{02}K_{82}K_{10}K_7K_{76}$, फलं सर्वमनोहरम् E (73a) मूलं फलं] K_7 , मूलफलं $C_{\Sigma}K_{82}K_{10}K_{76}$ E (73ab) कन्दं दृष्टं पूं] em., कन्दं दृष्ट्वा पूं $C_{94}K_{82}K_{10}$, कन्दं दृष्ट्वा पूं C_{45} , कन्दं दृष्टं पूं C_{02} , कन्दं दृष्टं पूं K_7 , कन्दं दृष्टं पूं K_{76} , कन्दं दृष्ट्वा पूं E (73b) तादृशम्] Σ , तादृशं C_{02} , यादृशम् E (73d) कारकम्] Σ , कारकः K_{82} (74a) सद्य एवोपयुञ्जामि] Σ , सत्य एव प्रभुञ्जामि E (74c) स्वाद विज्ञानम्] Σ , स्वादु विज्ञातुम् E (75a) ततः] Σ , तत C_{45} (75cd) स्वादं सर्वं च] Σ , स्वा⁴ C_{94} (76a) सद्यः] corr., सद्य $C_{\Sigma}K_{82}K_{10}K_7K_{76}$ E (76b) पद्यत] $C_{94}C_{45}$, पद्यते $C_{02}K_{82}K_{10}$ E, पद्यत K_7K_{76} (76c) वलीं] Σ , वलिं E (77b) दन्तो] Σ , वन्तो K_{76} , देहो E • दृढेन्द्रियः] Σ , दृढेन्द्रिः K_{10} (77c) चक्षुर्बलप्राणां] $C_{94}C_{45}K_{82}K_{10}K_{76}^{pc}$, चक्षुर्वलप्राणां C_{02} , चक्षुर्वलं प्राणां K_7 , चक्षुर्वलप्राणां K_{76}^{ac} , चक्षुर्वलप्राणं E (77d) न्सद्यः] corr., न्सद्य $C_{\Sigma}K_{82}K_{10}K_7K_{76}$ E • सर्वानं] Σ , सर्वान्नं C_{02} • सप्तवान्] Σ , सप्तयात् K_{82}

मन्त्री पुरोहितो ऽमात्यः सर्वे भृत्यजनास्तथा ।
 पौरस्त्री बालवृद्धाश्च सर्वे ते विस्मयं गताः ॥ १२:७८ ॥

राजा सिंहजटो नाम तुष्टिमेव परां गतः ।
 प्रहर्षमतुलं चैव प्राप्तवान्स नरेश्वरः ॥ १२:७९ ॥

उवाच राजा तं श्रेष्ठिं स्वार्थतत्परनिर्दयः ।
 कुरु भीमबलस्त्वेवं फलमानय अद्य वै ॥ १२:८० ॥

पुनर्मे यौवनप्राप्तिस्त्वत्प्रसादान्नरोत्तम ।
 केकयीं दुर्बलां वृद्धां पुनः प्रापय यौवनम् ॥ १२:८१ ॥

स राज्ञा एवमुक्तस्तु श्रेष्ठी भीमबलस्तथा ।
 प्रत्युवाच ह राजानं प्राञ्जलिः प्रणतः स्थितः ॥ १२:८२ ॥

न वनेन वने राजन्न वाणिज्यकृषेण वा ।
 केनापि कुलपुत्रेण तव दर्शनकाङ्क्षया ॥ १२:८३ ॥

दत्तो ऽस्मि तेन राजेन्द्र मया दत्तो ऽसि भूपते ।

(78a) °हितो ऽमात्यः] C₉₄C₀₂K₁₀, °हितो मात्य C₄₅K₈₂K₇, °हितोमात्यं K₇₆, °हितामात्य E (78b) सर्वे भृत्यजनास्तथा] Σ, जनास्तथास्तथा C₄₅ (78c) °स्त्री] Σ, °स्त्रि E (78d) सर्वे] Σ, 2- C₉₄ • गताः] Σ, गतः C₀₂ (79b) परां] Σ, परं K₁₀ (80a) राजा तं] Σ, राजनं K₁₀ • श्रेष्ठिं] Σ, श्रेष्ठं K₇₆E (80b) °दयः] Σ, °दय E (80c) कुरु] Σ, शृणु E • भीमबलस्त्वेवं] C₄₅C₀₂K₈₂K₇₆, भीमवस्त्वेवं C₉₄E, भीमबलस्त्वेव K₁₀, भीमबलम्त्वेवं K₇ (81b) °त्तम] Σ, °त्तमः E (81c) केकयीं दुर्बलां] K₈₂, कैकयीन्दुर्बलान् C₉₄, केकयीं C₄₅, केकयी दुर्बला C₀₂K₁₀E, कैकयी दुर्बलां K₇, कैकयीं दुर्बलां K₇₆ (81cd) वृद्धां पुनः] C₄₅K₈₂K₁₀K₇K₇₆, वृद्धा 2- C₉₄, वृद्धा पुनः C₀₂E (81d) प्रापय] Σ, प्राप C₀₂ (82b) श्रेष्ठी] C₀₂E, श्रेष्ठि C₉₄ C₄₅K₈₂K₇K₇₆, श्रिष्ठि K₁₀ • °बलस्तथा] C_ΣK₈₂E, °बलस्तदा K₁₀K₇K₇₆ (82c) °वाच ह] Σ, °वाचाह E • राजानं] Σ, राजान K₈₂ (83a) न वनेन] Σ, न फलेदं E (83ab) राजन्न] Σ, राजान्न C₄₅K₁₀ (83c) कुल°] Σ, कु° K₇ (84a) ऽस्मि तेन] C_ΣK₈₂K₇, स्मिन्तेन K₁₀, ऽस्मि तव K₇₆E (84b) दत्तो ऽसि] C₉₄C₄₅K₁₀K₇K₇₆, दत्तासि C₀₂, दत्तो स्मि K₈₂, प्राप्तोषि E

द्वादशमोऽध्यायः

न ते शक्रोम्यहं राजन्वक्तुं वैदेशिनं नरम् ॥ १२:८४ ॥

श्रुत्वा भीमबलवाक्यं प्रत्युवाच ततः पुनः ।
अमात्यकुलपुत्रस्त्वं ब्रूहि मद्वचनं पुनः ॥ १२:८५ ॥

यदि नास्ति किं मे दत्तं मया वा मार्गितो भवान् ।
यत्र ह्येको बहवोऽत्र जायन्ते नात्र संशयः ॥ १२:८६ ॥

आगमोपायमार्गं च तेनैव स तु गम्यताम् ।
अवश्यं तेन गन्तव्यं तेन मार्गेण मार्गय ॥ १२:८७ ॥

अदत्त्वा फलमन्यच्च शिरश्छेद्यामि दुर्मते ।
छेद्यश्चण्डविचण्डाभ्यां रक्ष भीमबलाधमः ॥ १२:८८ ॥

ततो भीमबलः क्रुद्धः खड्गं गृह्य शशिप्रभम् ।
अलङ्घ्य वचनं राज्ञः कुलपुत्रं व्रज त्वरम् ॥ १२:८९ ॥

87d C₀₂ breaks off here missing one folio (f. 291); it resumes at 12.113d on f. 292.

(84c) ते] Σ, च E (84cd) राजन्वक्तुं] Σ, रा-2- कुम् C₉₄, राजान्वक्तुम् C₀₂ (84d) वैदेशिनं नरम्] C₄₅ C₀₂ K₈₂ K₇ K₇₆, वैदेशिनन्नरम् C₉₄, वैदेशिनं नरः K₁₀, च देहि तन्नरः E (85a) °बल°] C₉₄ C₄₅ K₇₆, °बलं C₀₂ K₈₂ K₁₀ K₇ E (85c) अमात्य°] Σ, अमत्य° K₁₀ • °पुत्रस्त्वं] Σ, °पुत्रं त्वं K₇ (86a) किं मे दत्तं] K₇, किं मे दत्तं C_Σ K₈₂ K₁₀ K₇₆, किमेतत्तं E (86b) मार्गितो] Σ, प्रार्थितो E • भवान्] Σ, भगवन् K₇ (86c) यत्र ह्येको बहवोऽत्र] C₉₄ K₈₂ K₁₀ K₇ K₇₆, यत्रैको बहवोऽत्रैव C₄₅, यतश्चैक बहून्तत्र C₀₂, यत्रश्चैको बहून्तत्र E (86d) जायन्ते] Σ, जायते C₀₂ (87b) तेनैव] Σ, तैनैव C₀₂ (87c) अवश्यं तेन] Σ, अवस्यते न C₉₄ • गन्तव्यं] Σ, बुद्धव्यं C₄₅ (87d) मार्गय] Σ, मार्गयः E (88a) अदत्त्वा] Σ, अदत्ता K₁₀, अदत्त्वाफत्वा K₇^{ac} (88c) छेद्यश्च°] K₈₂, छेद्ये च° C₉₄ K₁₀ K₇₆, छेदे च° C₄₅ K₇, छेद्य च° E (88d) °धमः] Σ, °धम C₄₅ (89a) °बलः] Σ, °बल K₈₂ (89b) शशिप्रभम्] Σ, शशी प्रदम् E (89c) अलङ्घ्य] C₉₄ C₄₅ K₈₂ K₇, लङ्घ्य K₁₀, अवलङ्घ्य K₇₆, उवाच E • राज्ञः] Σ, राजा K₁₀ (89d) कुलपुत्रं व्रज त्वरम्] K₁₀ E, कुलपुत्रं व्रजत्वरम् C₉₄ C₄₅ K₇₆, कुलपुत्रं व्रजन्परं K₈₂, कुलपुत्रं व्रजन्परं K₇

मा रुष कुलपुत्र त्वं मया वध्यो भविष्यसि ।
 सद्यो ऽस्ति फलमन्यद्वा देहि राजानमद्य वै ॥ १२:९० ॥
 यत्र प्राप्तं फलं दिव्यं तत्र वादेशय त्वरम् ।
 तत्फलेन विना भद्र दुर्लभं तव जीवितम् ॥ १२:९१ ॥
 विपुल उवाच ।
 जीविताशामहं प्राप्तो वैदेशी भवनं तव ।
 कृतकर्ता कथं वध्यः प्राप्नुयामहमद्य वै ॥ १२:९२ ॥
 फलं वा न पुनस्त्वन्यद्दातुं शक्यं न केनचित् ।
 सह्यपर्वतशैलाग्रे आसीनः श्रान्तमानसः ॥ १२:९३ ॥
 वानरस्तत्फलं गृह्य मम दत्त्वा पुनर्गतः ।
 मया दत्तमिदं तुभ्यं त्वयापि च नराधिपे ॥ १२:९४ ॥
 तत्र गच्छाव भो श्रेष्ठि दृश्यते यदि वानरः ।
 त्वया मया च गत्वैव याचावः प्लवगाधिपम् ॥ १२:९५ ॥
 श्रेष्ठिना च तथेत्याह गच्छामः सहिता वयम् ।

(90a) ०पुत्र त्वं] Σ, ०पुत्रस्त्वं E (90b) वध्यो] Σ, वध्यौ K₁₀ • भविष्यसि] Σ,
 भविष्यति K₁₀ (90c) सद्यो ऽस्ति] C₄₅K₈₂K₁₀K₇, ॥ द्योस्ति C₉₄, सद्यस्ति K₇₆^{pc},
 सद्यस्ति K₇₆^{ac}, यद्यस्ति E (91a) प्राप्तं] Σ, प्राप्त० C₄₅, प्राप्ति E (91b) ०देशय]
 Σ, ०देशयत् K₁₀, ०देशयन् E • त्वरम्] conj., तव C₉₄C₄₅K₈₂K₁₀K₇K₇₆E (92b)
 वैदेशी] em., वैदेशि C_ΣK₈₂K₁₀K₇K₇₆E (92d) प्राप्नुयाम०] Σ, प्राप्नुयाम० K₈₂,
 प्राप्तो ऽयम० E • ०हमद्य वै] Σ, ०हपद्य वै K₁₀, ०हमद्य वैः K₇ (93a) वा न] Σ, वा
 C₄₅ (93ab) ०न्यद्दातुं] Σ, ०न्य दातुं K₇, ०न्यन्दातुं K₇₆ (93b) शक्यं न केनचित्]
 Σ, शक्य ॥ नचित् C₉₄, शक्यं न तेनचिद् K₇ (93d) आसीनः] Σ, आशीतः C₄₅ •
 श्रान्त०] Σ, श्रोत्त० C₄₅, सान्त० K₁₀ (94b) मम] Σ, मह्यं E (94c) तुभ्यं]
 Σ, तुभ्य K₁₀ (94d) ०धिपे] Σ, ०धिप K₁₀ (95d) च गत्वैव] Σ, त्वगत्वैव
 K₇ • याचावः प्लवगाधिपम्] C₄₅, यो वासः प्लवगाधिपः C₉₄K₈₂K₁₀K₇K₇₆E (96a)
 तथेत्याह] C₉₄K₁₀K₇₆E, तथेत्याह C₄₅K₈₂K₇ (96b) गच्छामः] Σ, ग ॥ मस् C₉₄,
 गच्छाम K₇

द्वादशमोऽध्यायः

यत्र प्राप्तं फलं तुभ्यं मोक्षयामो न संशयः ॥ १२:९६ ॥

रुद्र उवाच ।

तमारुह्य गिरिं सह्यं मार्गमाणः समन्ततः ।

विपुलेन ततो दृष्टो वानरः प्लवगाधिपः ॥ १२:९७ ॥

अयं स वानरश्रेष्ठो वृक्षच्छायां समाश्रितः ।

मम पुण्यबलेनैव दृश्यतेऽद्यापि वानरः ॥ १२:९८ ॥

वानर कुरु मित्रार्थं सद्यो मृत्युर्भवेन्मम ।

पूर्वदत्तं फलमन्यद्देहि वानर जीवय ॥ १२:९९ ॥

वानर उवाच ।

गन्धर्वेण तु मे दत्तं फलं दत्तं तु ते मया ।

पुनरन्यत्कथं दास्ये तत्र गच्छ यदीच्छसि ॥ १२:१०० ॥

विपुल उवाच ।

अदत्त्वा तत्फलं तुभ्यं जीवितुं संशयो भवेत् ।

अथवा तत्र गच्छामो यत्र चित्ररथः स्वयम् ॥ १२:१०१ ॥

वानरः पुनरेवाह एवं कुर्वामहे वयम् ।

(96c) प्राप्तं] Σ, प्राप्त E (96d) तुभ्यं] Σ, तुभ्य K₁₀ (97a) गिरिं] Σ, गिरि C₄₅ (97b) °मानः] Σ, °मानाः E (97d) वानरः] Σ, वानर C₄₅, वानरः K₇₆ • प्लवगा°] Σ, प्लगा° C₉₄ (98a) वानरश्रेष्ठो] Σ, वानरः श्रेष्ठे K₇, वानरः श्रेष्ठो E (98b) वृक्षच्छायां] K₇, वृक्षच्छाया° C₉₄, वृक्षच्छाया° C₄₅K₁₀E, वृच्छायां K₈₂, वृक्षच्छायां स K₇₆ (98d) द्यापि] Σ, वापि K₇₆ (99a) वानर] Σ, वानरं K₁₀ • °र्थ] Σ, °र्थ C₄₅K₁₀ (99b) मृत्युर्भ°] Σ, मृत्यु भ° K₈₂K₁₀ (99c) °दत्तं] C₉₄K₇E, °दत्त° C₄₅K₈₂K₁₀K₇₆ • फलमन्य°] Σ, फलमन्य° K₈₂ (99d) °हि वानर जीवय] C₉₄, °वि वानर जीवयः C₄₅K₇₆, °हि वानर जीवयः K₈₂K₁₀, °हि वान जीवय K₇, °हि वा न च जीवये E (100a) तु मे दत्तं] Σ, तु मे दत्त° K₁₀, मम दत्तं E (101a) अदत्त्वा] Σ, अदत्ता K₇ (101b) जीवितुं] Σ, जीवितु K₈₂, जीवितं K₁₀ • भवेत्] Σ, भवेत् K₈₂ (101c) अथवा तत्र] Σ, अ-३. त्र C₉₄ (101d) चित्ररथः] Σ, चिरथः C₄₅^{ac}, चित्ररथ K₈₂ (102b) एवं] Σ, एव C₄₅

ततश्चित्ररथावासमुपगम्येदमब्रवीत् ॥ १२:१०२ ॥

गन्धर्वराज कार्यार्थी त्वामहं पुनरागतः ।

पूर्वदत्तफलं त्वन्यदेहि मां यदि शक्यते ॥ १२:१०३ ॥

गन्धर्वराज उवाच ।

सूर्यलोकगतश्चास्मि तेन दत्तं फलोत्तमम् ।

मया दत्तं फलं तुभ्यमत्यन्तसुहृदो ऽसि मे ॥ १२:१०४ ॥

कुतो ऽन्यत्फलमादास्ये मम नास्ति प्लवङ्गम ।

सूर्यलोकं गमिष्यामस्तत्र याचस्व भास्करम् ॥ १२:१०५ ॥

गन्धर्वेणैवमुक्तस्तु तथेत्याह प्लवङ्गमः ।

सूर्यलोकं ततः प्राप्ता गन्धर्वादयः सर्वशः ॥ १२:१०६ ॥

गन्धर्व उवाच ।

कार्यार्थेन पुनः प्राप्तस्त्वत्सकाशं खगेश्वर ।

(102c) ततश्चि०] C₉₄C₄₅K₈₂K₇₆, तत्रश्चि० K₁₀, तत्र चि० K₇E (102d) ०ब्रवीत्] C₉₄C₄₅K₇K₇₆E, ०वीत् K₈₂^{ac}, ०वीवीत् K₈₂^{pc}, ०ब्रवी K₁₀ (103a) कार्यार्थं] Σ, कर्थां K₇₆ (103b) त्वामहं पु०] conj., त्वन्ध्ययम्पु० C₉₄K₇K₇₆, त्वात् ह्यहम्पु० C₄₅, त्वत् ह्ययं पु० K₈₂, त्वत् ह्यहं पु० K₁₀E (104) गन्धर्वराज उवाच] C₄₅, गन्धर्वराजोवाच C₉₄K₁₀E, गन्धर्वराजौवाच K₈₂, गन्धराज उवाच K₇, गन्धर्वराजोवाच K₇₆ (104a) गतश्चास्मि] Σ, गतश्चा०¹ C₉₄, गतश्चास्मि K₁₀ (104b) तेन दत्तं] Σ, ३. त्तम् C₉₄ (104c) दत्तं] corr., दत्तं C₉₄C₄₅K₈₂K₁₀K₇K₇₆E (104d) ०सुहृदो] Σ, ०सुहृदो C₄₅ (105a) ऽन्यत्फलमादास्ये] Σ, ऽन्यफल दास्यामि E (105b) मम नास्ति प्लवङ्गम] Σ, मम नास्ति प्लवङ्गमः K₈₂, मत्तो ऽस्ति प्लवङ्गमः E (105cd) गमिष्यामस्तत्र] C₉₄C₄₅K₈₂K₁₀, गमिष्यामस्तत्र K₇, गमिष्यामिस्तत्र K₇₆, गमिष्यामि तत्र E (106b) तथेत्याह] Σ, तथेत्याह C₄₅ (106c) प्राप्ता] Σ, प्राप्ताः K₇ (106d) ०दयः सर्वशः] conj., ०दयःसर्वशः C₉₄ (unmetr.), ०दयः सर्वशः C₄₅K₈₂K₇K₇₆E (unmetr.), दयः सर्वशः K₁₀ (107) गन्धर्व उवाच] Σ, गन्धर्व उवा०¹ C₉₄, गन्धर्वराजोवाच E (107ab) प्राप्तस्त्व०] Σ, प्राप्त त्व० K₈₂ (107b) ०काशं] Σ, ०काशां K₁₀ • ०श्वर] Σ, ०श्वरः K₁₀K₇

पूर्वदत्तफलं त्वन्यद्देहि जीवमनाशय ॥ १२:१०७ ॥

सूर्य उवाच ।

सोमलोकगतश्चास्मि तेन दत्तं फलोत्तमम् ।

स फलं दत्तमेवासि सुहृदत्वान्मया तव ॥ १२:१०८ ॥

अन्यद्दातुं न शक्नोमि गच्छ सोमपुराद्य वै ।

तं प्रार्थयाविकल्पेन अत्रिपुत्रं ग्रहेश्वरम् ॥ १२:१०९ ॥

रुद्र उवाच ।

गताः सूर्याग्रतः कृत्वा सोमलोकं तथैव हि ।

उवाच सूर्यः सोमाय कारणापेक्षया शशिम् ॥ १२:११० ॥

सोम उवाच ।

किमर्थमागतो भूयः कर्तव्यं तत्र भास्कर ।

फलं दातुं पुनस्त्वन्यन्मुक्त्वा त्वन्यत्करोम्यहम् ॥ १२:१११ ॥

सूर्य उवाच ।

(107c) फलं त्वन्य०] C₉₄K₈₂K₇K₇₆, फलं त्व० C₄₅, फलंस्त्वन्य० K₁₀E (107d) अनाशय] Σ, अनामयः K₁₀, अनाशयः E (108ab) अस्मि तेन] Σ, अस्मिन्तेन K₁₀ (108b) दत्तं] Σ, दत्त० K₁₀ (108c) एवासि] C₉₄C₄₅K₇K₇₆, एवाभिः K₈₂, एवाति K₁₀, एवाभिः E (108d) सुहृदत्वान्मया] Σ, सुहृदत्वात्मया K₈₂, स च दत्ता मया E (109a) अन्यद्दातुं] K₈₂K₇K₇₆E, अन्य दातुं C₉₄C₄₅, अन्य दातु K₁₀ (109b) पुराद्य] Σ, पराद्य E (109c) तं] Σ, त K₁₀ • विकल्पेन] Σ, विकल्. 2. C₉₄ (109d) अत्रिपुत्रं] C₄₅K₈₂K₇E, अत्रिपुत्र० C₉₄K₁₀, अतिपुत्र० K₇₆ (110) रुद्र] Σ, महेश्वर E (110a) गताः] C₄₅, गत C₉₄K₈₂K₁₀K₇₆, गतः K₇E (110b) हि] Σ, om. K₁₀ (110c) सूर्यः] Σ, सूर्य K₁₀ (110d) कारणा०] Σ, करुणा० C₄₅ • अपेक्षया] Σ, अपेक्षणा K₁₀ • शशिम्] C₉₄C₄₅K₈₂, शशि K₁₀K₇₆E, शशिन् K₇ (111a) अगतो] Σ, अगता K₁₀, अगतो K₇₆ (111b) तत्र] Σ, तव E • अकरः] Σ, अकरः E (111cd) पुनस्त्वन्यन्मुक्त्वा त्वन्यत्क०] corr., पुनस्त्वन्य मुक्त्वा त्वन्यङ्क० C₉₄K₇₆, पुनस्त्वन्यन्मुक्त्वास्त्वन्यं क० C₄₅, पुनः त्वन्य मुक्त्वा त्वन्यत्क० K₈₂, पुनस्त्वन्य मुक्त्वा त्वन्यत्क० K₁₀, पुनस्त्वन्यन्मुक्त्वा त्वन्यङ्क० K₇E

यदि शक्यं फलं देहि अन्यन्न प्रार्थयाम्यहम् ।
न दत्तासि फलमन्यन्मया वध्यो भविष्यसि ॥ १२:११२ ॥

सोम उवाच ।
आगमं तस्य वक्ष्यामि शृणुष्यावहितो भव ।
इन्द्रेणास्मि फलं दत्तं स फलं दत्त मे भवान् ॥ १२:११३ ॥

गत्वैवेन्द्रसदस्त्वन्यत्प्रार्थयामः सहैव तु ।
एवं कुर्म इति प्राह गत्वेन्द्रसदनं प्रति ॥ १२:११४ ॥

सोमेनेन्द्रमुवाचेदं फलकामा इहागताः ।
पूर्वदत्तफलमन्यद्देहि शक्र ममाद्य वै ॥ १२:११५ ॥

इन्द्र उवाच ।
यदर्थमिह सम्प्राप्तः स च नास्ति निशाकर ।
विष्णुहस्तान्मया प्राप्तमेकमेव फलं शुभम् ॥ १२:११६ ॥

सर्व एव हि गच्छामो विष्णुलोकं ग्रहेश्वर ।

113d C₀₂ resumes here with दत्त मे भवान्

(112a) शक्यं फलं देहि] C₉₄K₈₂K₇K₇₆E, काफलन्देहि C₄₅^{ac}, काफलन्देहि C₄₅^{pc}, शक्य
फलं देहि K₁₀ (112b) अन्यन्न] Σ, अन्यत्वं K₇, अन्यन्न E (112cd) फलमन्यन्म०]
Σ, फलमन्यन्म० K₈₂, फलं मन्ये म० E (112d) वध्यो] K₇, वध्यो C₉₄C₄₅K₈₂K₁₀
K₇₆, वध्यो E • भविष्यसि] Σ, भविष्यति C₄₅ (113a) वक्ष्यामि] Σ, वक्ष्यामि K₈₂
(113d) दत्त मे] Σ, दत्त मे K₈₂ (114a) गत्वैवेन्द्र०] C₉₄K₇₆, गत्वैवेन्द्र० C₄₅K₁₀
K₇, ऽऽऽऽ C₀₂, गत्वावेन्द्र० K₈₂, गन्धर्वेन्द्र० E (114b) ऽर्थयामः] Σ, ऽर्थयामा
K₈₂ • सहैव तु] Σ, सदैव तु C₀₂, सहैव तु K₇ (114c) कुर्म] Σ, कर्म K₁₀, सोम
E (115a) सोमेनेन्द्र०] Σ, सोमेवेन्द्र० K₁₀, सोम इन्द्र० K₇ • ऽचेदं] Σ, ऽचेन्द्रं C₀₂
(115c) पूर्व०] Σ, पूर्व K₁₀ (115cd) ऽन्यद्देहि] Σ, ऽन्य देहि C₀₂ (115d)
शक्र] Σ, शक्र E • वै] Σ, वै C₄₅ (116b) ऽकर] Σ, ऽकरः C₄₅E (116c)
विष्णुहस्तान्मया] Σ, विष्णुहस्ता मया K₁₀ (116d) फलं] Σ, फल C₄₅ (117b)
ऽलोकं] Σ, ऽलोक C₀₂ • ऽश्वर] C₉₄C₀₂K₈₂K₇E, ऽश्वरं C₄₅K₇₆, ऽश्वः K₁₀

द्वादशमोऽध्यायः

सर्व एवोपजग्मुस्ते फलार्थं मधुसूदनम् ॥ १२:११७ ॥

एवमुक्त्वा गताः सर्वे देवराजपुरस्कृताः ।

मुहूर्तेनैव सम्प्राप्ता विष्णुलोकं यशस्विनि ॥ १२:११८ ॥

उपसृत्य तत इन्द्रः प्रणिपत्य जनार्दनम् ।

सर्वेषामुपरोधेन प्रार्थयामि यशोधर ॥ १२:११९ ॥

विष्णुरुवाच ।

पूर्वदत्तफलस्यार्थं तच्च सर्वमिहागताः ।

न शक्नोमि फलं दातुं किं वा त्वन्यत्करोम्यहम् ॥ १२:१२० ॥

इन्द्र उवाच ।

ब्रह्माण्डमपि भेत्तुं त्वं शक्नोषि गरुडध्वज ।

अशक्यं तव नास्तीति जानामि पुरुषोत्तम ॥ १२:१२१ ॥

एवमुक्तः पुनर्विष्णुः प्रत्युवाच पुरन्दरम् ।

117cd This folio side in K₁₀ (verses 12.117–138) is faded and most of it is difficult to read, thus its readings reported are less reliable than usual

(117c) सर्व एवोपजग्मुस्ते] Σ, सर्व एवोपजग्मुस्ते C₉₄ (unmetr.), ~~~~~~ K₁₀ (117d) फलार्थं मधुसूदनम्] Σ, ~~~~~~ K₁₀, फलार्थं मधुसूदनम् K₇
(118a) एवमुक्त्वा गताः सर्वे] C_ΣK₈₂K₇₆, ~~~~~~ K₁₀, एवमुक्त्वा गता सर्वे K₇,
एवमुक्ता गताः सर्वे E (118d) विष्णुलोकं] Σ, विष्णुलोक C₀₂, ~~~~~~ K₁₀ (119b)
जनार्दनम्] Σ, जनार्दनम् ॥ सोम उवाच K₇₆^{ac}, जनार्दनम् K₇₆^{pc} (119d) धर] Σ,
धरम् E (120) विष्णुरुवाच] C₉₄C₄₅C₀₂K₈₂K₁₀K₇K₇₆, विष्णुरुच C₉₄^{ac}, om. K₈₂^{ac},
विष्णु उवाच E (120a) दत्तं] Σ, दत्तं E • र्थे] Σ, र्थि E (120c) शक्नोमि]
Σ, शक्नोति C₄₅ • फलं दातुं] Σ, फलंदातु C₀₂ (120d) त्वन्यत्करोम्यहम्]
K₇, त्वन्यं करोम्यहम् C_ΣK₈₂K₇₆E, ~~~~~~ K₁₀ (121a) ब्रह्माण्डं] Σ,
ब्रह्माण्डं K₇, ब्रह्माण्डं K₇₆^{ac} • भेत्तुं त्वं] Σ, भेत्तु त्वं C₄₅, भर्तुं त्वं E (121b) शक्नोषि]
Σ, शक्नोति C₄₅ (121c) अशक्यं] Σ, अशक्यं C₄₅ (121d) उत्तम] Σ, उत्तमम्
E (122a) एवमुक्तः] C₄₅, एवमुक्त्वा C₉₄C₀₂K₈₂K₇K₇₆E, ~~~~~~ K₁₀ (122b)
पुरन्दरम्] Σ, पुरदरं K₇ (unmetr.)

फलमेकं परित्यज्य सर्वं शक्नोमि कौशिक ॥ १२:१२२ ॥
 उपायो ऽत्र प्रवक्ष्यामि आगमं शृणु गोपते ।
 ब्रह्मणा च मम दत्तं तत्फलैकं पुरन्दर ॥ १२:१२३ ॥
 मया दत्तं फलं त्वेकं किमन्यद्वातुमिच्छसि ।
 प्रार्थयामो ऽत्र गत्वैकं परमेष्ठिप्रजापतिम् ॥ १२:१२४ ॥
 तवोपरोधादेवेन्द्र प्रार्थयामि पितामहम् ।
 एवमुक्त्वा गताः सर्वे पुरस्कृत्य जनार्दनम् ॥ १२:१२५ ॥
 इन्द्रः सूर्यः शशी चैव गन्धर्वो वानरस्तथा ।
 विपुलः श्रेष्ठिकश्चैव राजदूतद्वयं तथा ॥ १२:१२६ ॥
 ब्रह्मलोकं मुहूर्तेन प्राप्तवान्सुरसुन्दरि ।
 दृष्ट्वा ब्रह्मसदो रम्यं सर्वकामपरिच्छदम् ॥ १२:१२७ ॥
 अनेकानि विचित्राणि रत्नानि विविधानि च ।
 मन्दारतल शोभानि वैडूर्यमणिकुट्टिमान् ॥ १२:१२८ ॥

(122d) सर्वं शक्नोमि] Σ , सर्वं शक्नोसि C_{02} , $\simeq$ शक्नोमि K_{10} (123c) मम] Σ ,
 ममा० E (123d) तत्फलैकं] $C_{\Sigma}K_{10}K_7E$, तत्फलैकं K_{82}^{ac} , तत्फलैकं K_{82}^{pc} , तत्फलैकं
 K_{76} • पुरन्दर] Σ , पुरन्दरं K_7 (124a) दत्तं] $C_{02}K_{10}K_{76}$, दत्तं $C_{94}C_{45}K_{82}K_7$
 E • त्वेकं] Σ , त्वैकं K_7 (124b) ऽच्छसि] Σ , ऽच्छति C_{94} (124c) प्रार्थयामो
 ऽत्र गत्वैकं] Σ , प्रार्थयामो त्र गत्वैकं K_{76} , प्रार्थया च गत्वैवं E (124d) ऽष्टिप्रजा०]
 $C_{94}K_{82}K_{10}K_7K_{76}$, ऽष्टि प्रजा० $C_{45}E$, ऽष्टिप्रजा० C_{02} (125a) तवो०] Σ , ततो०
 E • उपरोधादेवे०] $C_{94}C_{45}K_{82}K_7K_{76}$, उपरोधा देवे० $C_{02}K_{10}$, उपरोधादेवे० E (125b)
 ममहम्] Σ , ममह K_{10} (125c) गताः] Σ , गता $C_{02}E$ (125d) पुरस्कृत्य]
 Σ , पुनस्कृत्य K_7 • जनार्दनम्] Σ , जनार्दन C_{02} (126a) इन्द्रः] Σ , इन्द्र C_{02} •
 सूर्यः शशी चैव] $C_{94}C_{45}K_{82}K_7$, सूर्य शशी चैव $C_{02}K_{10}K_{76}$, सोमश्च सूर्यश्च E (126c)
 विपुलः] Σ , विपुल $K_{82}K_{10}$ (126d) द्वयं तथा] $K_{76}E$, द्वयस्तथा $C_{\Sigma}K_{82}K_{10}K_7$
 (127a) लोकं] Σ , लोक K_{10} (127c) सदो] Σ , सदं E • रम्यं] Σ , रम्यां
 K_{10} (128c) तल] Σ , तरु० E (128d) वैडूर्यं] Σ , वैदूर्यं E • कुट्टिमान्]
 corr., कुट्टिमाम् C_{94} , कुट्टिमां $C_{45}C_{02}K_{82}K_{10}K_7K_{76}$, कुट्टिमम् E

प्रवालमणिस्तम्भानि वज्रकाञ्चनवेदिकाम् ।
प्रवालस्फाटिको जाल इन्द्रनीलगवाक्षकः ॥ १२:१२९ ॥
पश्यते विपुलस्तत्र नानावृक्ष मनोरमाः ।
पुष्पानामितवृक्षाग्राः फलानामितका भवेत् ॥ १२:१३० ॥
सर्वरत्नमया वृक्षाः सर्वरत्नमयं जलम् ।
वृक्षगुल्मलतावल्ली कन्दमूलफलानि च ॥ १२:१३१ ॥
सर्वे रत्नमया दृष्टा विपुलो विपुलेक्षणः ।
अनेकभौमं प्रासादं मुक्तादामविभूषितम् ॥ १२:१३२ ॥
अप्सरोगणकोटीभिः सर्वाभरणभूषितम् ।
विमानकोटिकोटीनां सर्वकामसमन्वितम् ॥ १२:१३३ ॥
ब्रह्मलोकसभा रम्या सूर्यकोटिसमप्रभा ।
तत्र ब्रह्मा सुखासीनो नानारत्नोपशोभिते ॥ १२:१३४ ॥

133 cf. ŚDhŚ 10.41 (on the results of an observance): सूर्यकोटिप्रतीकाशैर्विमानैः सार्व-
कामिकैः । रुद्रकन्यासमाकीर्णैर्महावृषभसंयुतैः ॥

129b वज्रकाञ्चनवेदिका] $C_{94}C_{45}K_{82}K_{76}$, वज्रकाञ्चनवेदिका $C_{02}K_7E$, $\sim \sim \sim \sim \sim \sim \sim \sim$
129c प्रवालस्फटिको जाल] $C_{\Sigma}K_7K_{76}$, प्रवालस्फटिको जाल K_{82} ,
 प्रवालस्फटिको जाल K_{10} , प्रवालस्फटिको जाल E **129d** ०क्षकः] Σ , ०क्षकं
 $K_{82}K_{10}$ **130a** पश्यते] Σ , दृश्यन्ते E • विपुल०] Σ , विपुला० E **130c**
 पुष्पा०] $C_{\Sigma}K_{82}K_{10}K_{76}^{ac}$, पुष्प० $K_7K_{76}^{pc}E$ • ०ग्राः] $em.$, ०ग्रा $C_{\Sigma}K_{82}K_{10}K_7K_{76}$,
 ०या E **130d** फलानामितका] Σ , फलानामितकां E **131a** सर्व०] C_{45}
 $K_{82}K_{10}K_{76}E$, सर्वे $C_{94}C_{02}K_7$ • वृक्षाः] Σ , वृक्षा C_{02} • ०मया] Σ , ०मयो K_{10}
131b सर्व०] Σ , सर्वे E **131c** ०गुल्म०] Σ , $om. K_{82}^{ac}$ • ०वल्ली]
 Σ , ०वली C_{02} **132a** सर्वे] Σ , सर्वे C_{94} , सर्व्व० C_{02} • दृष्टा] Σ , दृष्टा C_{45} ,
 दृ K_7^{ac} **132b** ०क्षणः] Σ , ०क्षण C_{02} **132c** ०भौमं] Σ , ०भौम० K_7
133ab अप्सरोगणकोटीभिः सर्वाभरणभूषितम्] Σ , $\sim \sim \sim \sim \sim \sim \sim \sim \sim \sim \sim \sim \sim \sim \sim \sim \sim \sim \sim \sim \sim \sim$ K_{10}
133cd विमानकोटिकोटीनां सर्वकामसमन्वितम्] $C_{45}C_{02}K_{82}K_7$, विमानकोटिकोटीनां
 सर्वकामसमन्वितम् $C_{94}K_{76}$, $\sim \sim \sim \sim \sim \sim \sim \sim \sim \sim \sim \sim \sim \sim \sim \sim \sim \sim \sim \sim \sim \sim$ K_{10} , $om. E$ **134b**
 ०कोटि०] Σ , ०कोटि० K_7 **134d** ०शोभिते] Σ , ०शोभिता K_{10}

चतुर्मूर्तिश्चतुर्वक्त्रश्चतुर्बाहुश्चतुर्भुजः ।

चतुर्वेदधरो देवश्चतुराश्रमनायकः ॥ १२:१३५ ॥

चतुर्वेदावृतस्तत्र मूर्तिमन्तमुपासते ।

गायत्री वेदमाता च सावित्री च सूरूपिणी ॥ १२:१३६ ॥

व्याहृतिः प्रणवश्चैव मूर्तिमान्समुपासते ।

वौषट्कारो वषट्कारो नमस्कारः स मूर्तिमान् ॥ १२:१३७ ॥

श्रुतिः स्मृतिश्च नीतिश्च धर्मशास्त्रं समूर्तिमत् ।

इतिहासः पुराणं च सांख्ययोगः पतञ्जलम् ॥ १२:१३८ ॥

आयुर्वेदो धनुर्वेदो वेदो गान्धर्वमेव च ।

- 135a** °मूर्तिश्च०] Σ, °मूर्ति च० C₀₂, °मूर्तिश्च K₁₀ **135ab** °वक्त्रश्चतुर्बाहुश्च-
तुर्भुजः] C₉₄C₄₅K₈₂K₇K₇₆^{pc}E, °वक्त्रश्चतुर्बाहुश्चतुर्भुजः C₀₂, °वक्त्रः = = = = = K₁₀,
°वक्त्रश्चतुर्बाहुश्चतुर्भुजः K₇₆^{ac} **135c** चतुर्वेद०] Σ, चतुर्वेद० K₇ **135cd** देवश्च०] Σ,
देव च० C₀₂ **136ab** °वेदा वृतस्तत्र मूर्तिमन्तमुपासते] C₉₄C₄₅K₇K₇₆E, °वेदवृतस्तत्र
मूर्तिमन्तमुपासते C₀₂, °वेदावृतस्तत्र मूर्तिमन्तमुपासते K₈₂, वे = = = = = K₁₀ **136c**
गायत्री वेदमाता च] Σ, = = = = = K₁₀, ततो ब्रह्मा समुत्थाय K₇₆
(eyeskip to 12.140a) **137a** व्याहृतिः] C₉₄K₇K₇₆E, व्याहृतिः C₄₅, व्याकृतिः
C₀₂, व्याहृति K₈₂, = = = K₁₀ • प्रणवश्चैव] C₄₅K₈₂K₇K₇₆E, प्रणवः = = = = = C₉₄,
प्रकृतिश्चैव C₀₂, = = = = = K₁₀ **137b** मूर्तिमान्समुपासते] Σ, = = = = = K₁₀
137c वौषट्कारो वषट्कारो] C₉₄C₀₂K₈₂K₇₆E, om. C₄₅, = = = = = K₁₀,
वौषट्कारो च = सत्कारो K₇ **137d** °कारः] Σ, °कार C₀₂ **138b** °शास्त्रं
समूर्तिमत्] C₉₄C₄₅K₈₂K₁₀K₇K₇₆^{pc}, °शास्त्रसमूर्तिमान् C₀₂E, °शास्त्रं समूर्तिमत् K₇₆^{ac}
138c इतिहासः पुराणं च] C₉₄C₀₂K₈₂K₇K₇₆, पुराणश्च C₄₅E, = = = = = K₁₀
138d सांख्ययोगः] Σ, सांख्ययोग C₀₂, = = = = = K₁₀ • पतञ्जलम्] Σ, = = = = =
K₁₀, पतञ्जलि E **139a** आयुर्वेदो धनुर्वेदो] Σ, °वेद धनुर्वेद C₀₂, = = = = = K₁₀
139b वेदो गान्धर्वमेव] C₉₄K₈₂K₇₆, वेदो गान्धर्वमेव C₄₅, वेद गान्धर्वमेव C₀₂,
= = = = = K₁₀, वेदो गान्धर्वमेव K₇, वेदो गान्धर्वमेव E

द्वादशमोऽध्यायः

अर्थवेदो ऽन्यवेदाश्च मूर्तिमान् समुपासते ॥ १२:१३९ ॥

ततो ब्रह्मा समुत्थाय अभिगम्य जनार्दनम् ।

गां च अर्घं च दत्त्वैवमास्यतामिति चाब्रवीत् ॥ १२:१४० ॥

मणिरत्नमये दिव्ये आसने गरुडध्वजः ।

देवराजो रविः सोमो गन्धर्वः प्लवगेश्वरः ॥ १२:१४१ ॥

विपुलश्च महासत्त्व आस्यतां रत्न-आसने ।

साधु भो विपुल श्रेष्ठ साधु भो विपुलं तपः ॥ १२:१४२ ॥

साधु भो विपुलप्राज्ञ साधु भो विपुलश्रिय ।

तोषिताः स्म वयं सर्वे ब्रह्मविष्णुमहेश्वराः ॥ १२:१४३ ॥

आदित्या वसवो रुद्राः साध्याश्विनौ मरुत्तथा ।

भुङ्क्ष्व भोगान्यथोत्साहं मम लोके यथासुखम् ॥ १२:१४४ ॥

(139c) अर्थवेदोऽन्येदाश्च] E, अर्थवेदान्यवेदाश्च C₉₄, अथर्ववेदान्यवेदश्च C₄₅ (unmetr.),
अथर्ववेदान्यवेदाश्च C₀₂, अर्थवेदान्यवेदां च K₈₂, = = = = = K₁₀, अर्थवेदान्यवेदश्च K₇
K₇₆ (139d) मूर्तिमान् समुपासते] Σ, = = = = = K₁₀ (140ab) ततो ब्रह्मा
समुत्थाय अभिगम्य जनादन्तम्] Σ, = = = = = K₁₀ (140c) अर्घ
च] Σ, आघञ्च C₄₅, अर्घ्यञ्च E (141c) रविः सोमो] Σ, राविः सोमो K₁₀, शशी
सूर्यो E (141d) गन्धर्वः] C_ΣK₇E, गन्धर्व K₈₂K₇₆, = = = K₁₀ • प्लवमेश्वरः]
C₉₄C₄₅C₀₂K₈₂K₇₆E, प्लवेश्वरः C₄₅, = = = = = K₁₀, प्लवमेश्वरः K₇ (142a) विपुलश्च
महासत्त्व] Σ, विपुलश्च समासत्त्व C₄₅, = = = = = सत्त्व K₁₀ (142b) आस्यतां] Σ,
आस्यता C₄₅ • ओासने] C_ΣK₈₂K₇₆, ओशाशने K₁₀E, ओासनेः K₇ (142c) साधु
भो] Σ, साधु हो C₄₅, = = = K₁₀ (142d) विपुलं तपः] K₈₂K₁₀E, वि॒पु॒लः तपः C₉₄,
विपुलतपः C₄₅C₀₂K₇K₇₆ (143b) ंश्रिय] C₉₄K₁₀K₇K₇₆, ंप्रियः C₄₅, ंश्रियः C₀₂
K₈₂E (143c) तोषिताः] Σ, तोषिता K₈₂E (144a) रुद्राः] C_ΣK₈₂K₇₆, रुद्रा
K₁₀K₇E (144b) साध्याश्विनौ] K₁₀, साध्याश्विन्यौ C₉₄C₄₅K₈₂K₇₆, साध्याश्विन्यो
C₀₂K₇, साध्या यक्षो E • मरुत्तथा] Σ, मरुतस्तथा C₀₂ (144c) भुङ्क्ते] C_ΣK₈₂K₇,
भुक्त्वा K₁₀K₇₆, भुङ्क्षे E • भोगान्यथोत्साहं] C₉₄C₄₅K₈₂K₇E, भोगा यथेत्साह C₀₂ भोगा
यथोत्साहं K₁₀K₇₆ (144d) लोके] Σ, लोक K₁₀

इयं विमानकोटीनां तवार्थायोपकल्पिता ।
सहस्राणां सहस्राणि अप्सरा कामरूपिणी ।
तवार्थीयोपसर्पन्ति सर्वालंकारभूषिताः ॥ १२:१४५ ॥

यावत्कल्पसहस्राणि परार्धानि तपोधन ।
यत्र यत्र प्रयासित्वं तत्र तत्रोपभुज्यताम् ॥ १२:१४६ ॥

महेश्वर उवाच ।
इति श्रुत्वा वचस्तस्य विपुलो विपुलेक्षणः ।
वेपमानो भयत्रस्त अश्रुपूर्णाकुलेक्षणः ॥ १२:१४७ ॥

प्रणम्य शिरसा भूमौ प्रणिपत्य पुनः पुनः ।
उवाच मधुरं वाक्यं ब्रह्मलोकपितामहम् ॥ १२:१४८ ॥

विपुल उवाच ।
भगवन् सर्वलोकेश सर्वलोकपितामह ।
स्वप्नभूतमिवाश्चर्यं पश्यामि त्रिदशेश्वर ।

145a ँकोटीनां] Σ, ँकोटीनि C₀₂, ँकोटीना K₁₀ 145b तवार्थायोप०] C₉₄
K₈₂K₇K₇₆E, तवायोपि० C₄₅, त्वयार्थं याव० C₀₂, तवार्थायोप्र० K₁₀ • ँकल्पिता] C₉₄
C₄₅K₈₂K₇₆, ँकल्पितं C₀₂, ँकल्पि= K₁₀K₇, ँकल्पितान् E 145c सहस्राणां]
Σ, सहस्राणा C₄₅ 145d अप्सरा] Σ, अप्सरो C₀₂ • ँरूपिणी] Σ, ँरूपिणि E
145e तवार्थीयो०] C₉₄, तवार्थायो० C₄₅K₈₂K₁₀K₇K₇₆, तंवार्थीयो० C₀₂, तवार्थ्यो०
E 145f ँसर्पन्ति] Σ, ँषप्यन्ति K₇ • ँभूषिताः] Σ, ँभूषितः K₈₂ 146a
परार्धानि] Σ, पराणि C₄₅^{ac} • ँधन] Σ, ँधनाः E 146d ँपभुज्यताम्] Σ,
ँप्रभुज्यताम् K₁₀ 147b विपुलो] Σ, om. C₄₅, विपुले C₀₂ 147c ँमानो] Σ,
ँमाण K₇₆ • भयत्रस्त] K₇₆E, भयस्तत्र C_ΣK₈₂K₁₀, भयस्त्रत्र K₇ 147d अश्रु०]
Σ, अश्रु० K₇ • ँपूर्णा०] Σ, ँपूर्ण० K₁₀ 148a शिरसा] Σ, शिर K₁₀^{ac} 148b
पुनः पुनः] Σ, मुहुर्मुहुः K₇₆ 148c मधुरं] Σ, मधुर० C₄₅ 148d ँलोक०]
Σ, लोके E 149c स्वप्नभूतमिवा०] Σ, स्वप्नमितमिवा० C₀₂

स्मृतिभ्रंशश्च मे जातो बुद्धिर्जातान्धचेतना ॥ १२:१४९ ॥

तुभ्यं त्रैलोक्यबन्धो भव मम शरणं त्राहि संसारघोराद्
भीतोऽहं गर्भवासाज्जरमरणभयात्त्राहि मां मोहबन्धात् ।
नित्यं रोगाधिवासमनियतवपुषं त्राहि मां कालपाशात्
तिर्यं चान्योन्यभक्षं बहुयुगशतशस्त्राहि मोहान्धकारात् ॥ १२:
१५० ॥

श्रुत्वैवोवाच ब्रह्मा विपुलमति पुनर्मानयित्वा यथावद्
आहूतसम्प्लवान्ते भविष्यसि तव मे जन्मलोभो न भूयः ।
गर्भावासं न च त्वन्न च पुनर्मरणं क्लेशमायासपूर्णं
छित्त्वा मोहान्धशत्रुं व्रजसि च परमं ब्रह्मभूयत्वमेषि ॥ १२:१५१ ॥

(149f) बुद्धिर्जातान्धचेतना] C_{Σ} , बुद्धिर्जान्धचेतना K_{82}^{ac} , बुद्धिर्जातान्धचेतना K_{82}^{pc} , बुद्धि
जातान्धचेतना K_{10} , बुद्धि जातान्धचेतना K_7 , बुद्धिर्जातान्धचेतना K_{76} , बुद्धिर्जातोऽन्धचेतनः ।
मूढोऽहं त्वां कथं स्तौमि ज्ञानातीतं परात्परम् ॥ E (150a) तुभ्यं] Σ , तुभ्यंस K_{10} , नमस्
E • त्रैलोक्यं] Σ , त्रैलोक्यं C_{45} • •बन्धो] Σ , वन्तो K_{82} • •घोराद्] C_{45} K_{76} ,
•घोरम् $C_{94}C_{02}K_{10}E$, •घोरः K_{82} , •घोरात् K_7 (150b) •साज्जरं] Σ , •सा जरं
 C_{02} , •साज्जनुं E • •मरणं] Σ , •णं K_{10}^{ac} • •भयात्] E, भयं $C_{\Sigma}K_{82}K_{10}K_7K_{76}$
(150c) नित्यं] Σ , नित्यं C_{45} (unmetr.) • रोगां] Σ , •रागां E • •वासमनियतं]
 Σ , •वासमतियतं C_{45} , •वासमनियतं K_{82} • •वपुषं त्राहि मां] Σ , •वपुष त्राहि मां C_{45}
• कालपाशात्] Σ , कापाशात् K_{82}^{ac} , कालपाशान् K_{10} (150d) तिर्यं चान्योन्यभक्षं]
 Σ , तिर्यं चान्योन्यभक्षं K_{10} , तिर्यश्चान्योन्यभक्षं E • •शतशस्त्राहि] Σ , •सतस त्राहि C_{02}
(151a) श्रुत्वैवोवाच] Σ , श्रुत्वैव वाच E • •मति] $C_{02}E$, •मतिः $C_{94}C_{45}K_{82}K_{10}K_7$
 K_{76} (unmetr.) • मानयित्वा] Σ , माणयित्वा K_7 , मानयंवा E • यथावद्] Σ , वत् K_{82}^{ac}
(151b) आहूतं] Σ , आभूत E • सम्प्लवान्ते] C_{02} , सम्प्लवन्ते $C_{94}C_{45}K_{82}K_{10}K_{76}E$,
संप्लवन्ते K_7 • भविष्यसि] Σ , भविष्य C_{02} , अविपलि E • मे जन्मलोभो न] $C_{\Sigma}K_{82}$,
मे जन्मलोभो न $K_{10}K_7K_{76}$, यजन्मलोभानु E • भूयः] Σ , भूय K_7 (151c) •वासं न
च त्वन्न] $C_{94}K_{82}K_{10}K_7K_{76}$, •वासन्न C_{45} , •वासा न च त्वन्न C_{02} , •वासानुबन्धं न E •
पुनर्मरणं] $C_{02}E$, पुनर्मरणं $C_{94}K_{82}K_{10}K_7K_{76}$ (unmetr.), पुनर्मरण C_{45} • •पूर्णम्] Σ ,
•पूर्णं C_{02}

महेश्वर उवाच ।

ब्रह्मणा एवमुक्तस्तु विष्णुना प्रभविष्णुना ।

एवं भवतु भद्रं वो यथोवाच पितामहः ॥ १२:१५२ ॥

इन्द्रेण रविणा चैव सोमेन च पुनः पुनः ।

साध्यादित्यैर्मरुद्रुद्रैर्विश्वेभिर्वसवैस्तथा ॥ १२:१५३ ॥

अहो तपःफलं दिव्यं विपुलस्य महात्मनः ।

स्वशरीरो दिवं प्राप्तः श्रद्धयातिथिपूजया ॥ १२:१५४ ॥

एवमादीन्यनेकानि विपुले परिकीर्तितम् ।

ब्रह्माणं पुनरेवाह विष्णुर्विश्वजगत्प्रभुः ॥ १२:१५५ ॥

॥ इति वृषसारसंग्रहे विपुलोपाख्यानो नामाध्यायो द्वादशमः ॥

151d cf. Manu 1.98cd : स हि धर्मार्थमुत्पन्नो ब्रह्मभूयाय कल्पते and Manu 12.102cd : इहैव लोके तिष्ठन्स ब्रह्मभूयाय कल्पते

(151d) ०शत्रुं] Σ , ०शत्रु $C_{45}C_{02}$ • परमं] Σ , परम K_{10} (152b) विष्णुना] Σ , om. C_{45} , विष्णुनात् C_{02} (152d) ०महः] $C_{94}K_7K_{76}E$, ०मह $C_{45}C_{02}K_{82}K_{10}$ (153a) रविणा] $C_{94}C_{45}K_{82}K_{10}K_7$, रविना $C_{02}K_{76}$, शशिना E (153b) सोमेन] Σ , सूर्येण E • पुनः पुनः] Σ , पुन पुनः C_{45} (unmetr.), पुन च पुनः पुनः C_{02} (153c) ०दित्यैर्म०] Σ , ०दित्यै म० C_{02} (153cd) ०रुद्रुद्रैर्विश्वेभिर्] E , ०रुद्रुद्रैर्विश्वेभिर् $C_{94}K_{82}K_{76}$, ०रुद्रुद्रै विश्वाश्चि C_{45} , ०रुद्रुद्रै विश्वेश्चि C_{02} , ०रुद्रै विश्वे K_{10} , ०रुद्रैर्विश्वेश्चि K_7 (154c) स्वशरीरो] em., स्वशरीरं $C_{94}K_{82}K_{10}K_7$, शशरीरो C_{45} , स्वशरीर $C_{02}K_{76}$, सशरीरं E • प्राप्तः] $C_{45}C_{02}$, प्राप्तं $C_{94}K_{82}K_{10}K_7K_{76}E$ (154d) ०पूजया] Σ , ०पूजनात् E (155b) ०नेकानि] Σ , ०नेनेकानि K_{10} (155c) ब्रह्माणं] $C_{94}K_{82}K_{10}K_7K_{76}E$, ब्राह्मणः C_{45} , ब्रह्मणं C_{02} , ब्राह्मणं K_{76}^{ac} (155d) विष्णुर्वि०] Σ , विष्णु वि० C_{02} • ०जगत्प्रभुः] Σ , ०जगत्प्रभु C_{02} (Colophon) वृषसार०] Σ , वृष० K_{10} • ०ख्यानो नामाध्यायो द्वादशमः] $C_{\Sigma}K_{82}K_{10}$, ०ख्यान नामाध्यायो द्वादश K_7 , ०ख्यानो नामाध्यायोध्यायो द्वादशः K_{76}^{ac} , ०ख्यानो नामाध्यायो द्वादशः K_{76}^{pc} , ०ख्यानो नाम द्वादशो ऽध्यायः E